

UJABB ADALÉKOK
AZ ALDUNAI ZUHATAGOK SZIKLAFELIRATAIHOZ
S AZ ALDUNAI HATÁRVÉDELEM VISZONYA
DACIA TÖRTÉNETÉHEZ EGÉSZEN TRAIANUS FELLÉPTÉIG.

(14 SZÖVEGKÖZTI RAJZZAL.)

TÉGLÁS GÁBOR

L. TAGTÓL.

(FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK 1893. ÉVI DECEMBER 4. ÜLÉSÉN.)

Ára 1 frt.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

UJABB ADALÉKOK
AZ ALDUNAI ZUHATAGOK SZIKLAFELIRATAIHOZ
S AZ ALDUNAI HATÁRVÉDELEM VISZONYA
DACIA TÖRTÉNETÉHEZ EGÉSZEN TRAIANUS FELLÉPTÉIG.

TÉGLÁS GÁBOR

L. TAGTÓL.

(FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK 1893. ÉVI DECEMBER 4. ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

FRANKLIN TÁRSULAT

NYOMDÁJA

FRANKLIN TÁRSULAT

NYOMDÁJA

FRANKLIN TÁRSULAT

NYOMDÁJA

FRANKLIN TÁRSULAT

NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.

Mióta a törvényhozás az 1878. évi július hó 13. kelt *berlini szerződés* LVII. cikkéből kifolyólag a magyar államra ruházott aldunai szabályozás munkálatainak költségeit s kiviteli módokat az 1888. évi XXV. t.-cikkben megállapította s 1890 szeptember 18-án Baross Gábor nevét megörökítő nagyszabású feladatok megvalósításához fogtak, az Al-Duna iránt amúgyis általánosan mutatkozó érdeklődés a tudományos világban is egyszerre megkétszereződött.

Hisz alig van gondolkozni szerető ember, s főleg a hazai történelem és ősrégészet munkásai közt alig akad olyan, a ki ne érezte volna azóta e tájképileg is párját ritkító, történeti vonatkozásaival annyira imponáló, technikai tekintetekben pedig ez idő szerint Európaszerte első helyen emlegetett Vaskapú-vidék vonzó erejét. Avagy a nyaranta odazarándokoló turisták ezreit is nem inkább az Al-Dunánál lezajlott történeti események varázsa befolyásolja-e? Csoda-e ezek után, ha a dunai zuhatagokhoz fűződő reminiscenciák engem sem hagyának illetetlenül, a ki Dácia őskorának nyomozgatása közben minduntalan e zuhatagok környékének hadászati és politikai hatásával találkozom s a kit a Dácia ellen Traján által megindított occupationalis hadjáratok kiindulási színhelyén most folyamatban levő vízszabályozási munkálatok annyival inkább érdekelnek, mert eleven tudatában élek annak is: hogy a Dunavonal tanulmányozására, régészeti emlékeiük kipuhatolására kedvezőbb alkalom egyhamar nem ismétlődhetik a mostaninál, *a mikor a hetven kilométernyi hosszúságban elosztott műszaki személyzet a vezetőkkel együtt a tudományos feladatok megoldásában, a topographiai adatok gyűjtésében helyi tapasztalataival, magas műveltségével segítségünkre járulhat s a midőn a minisztertől kezdve mindenki örömmel fogadja, ha a műszaki vállalatok jelentőségét régészeti és történelmi felfedezésekkel növelni igyekezünk.*

De az Al-Duna vonzó erejét nálam az a nem egészen alaptalan feltevésem is lényegesen fokozta: hogy Dácia aranyhegyeiben mutatkozó, bár előállítási idejükre kellően meg nem határozható óriás külvájak, sziklaátvágások technikájához is útbaigazító analógiákkal találkozhatom oda lenn a Duna jobb partján bevésett s nagyjában és általában Trajánus műveiként emlegetett, tényleg azonban már Marsigli Lajos által a XVII. század végén Tiberius és Traján közt megosztott sziklaútakban. Mindennél hatalmasabb ösztönül szolgált azonban a lakóhelyemtől kissé messzi eső területnek épen a távolsági viszony következtében nehezebbé és költségessebbé vált régészeti tanulmányozásra az a másik körülmény: hogy az aldunai zuhatagoknál mutatkozó feliratok szabatosabb helyi meghatározása még mindig eldöntésre is szigorúbb kritikai felülbírálatra vár.

Így mindenekelőtt nem sikerült idáig teljesen tisztába jönnünk a Marsigli Lajos által 200 év előtt az 1690 körüli határjárás idejéből *«tres lapides»* cím alatt a *Tachtalia* közeléből megörökített s azóta meglehetősen feledésbe ment hármas feliratának mibenlétével.

Marsigli idézett nagy művének II. kötetében az 53. rajzlap alsó felén ugyanis két sziklafel-

iratot láthatunk.¹ Az Orsován felül két órányira jelzett s két szárnyaló genius által tartott felíratos sziklatáblában hézagosszövege daczára azonnal ráismerünk a később Arneth és mások által tanulmányozott és Benndorf² által 1873-ban oly sikerülten megfejtett Traján-táblára. De miután az ugyanazon rajzlap alsó mezejét betöltő tres lapides jelzetű hármassziklafelíratot³ a Marsigli után következő írók, nem véve ki még *Griselinii*⁴ sem, a ki pedig ugyancsak nagy hangon kifogásolhatja Marsigli felvételeit és térképeit, a lelő hely szabadosabb kiegészítése nélkül ismételtetik, már eleve tisztában valék azzal is: hogy a kérdéses felíratok a hajózási vonalról nem vehetők oly könnyű szerrel észre, mint például a kazáni kirándulók által is jól megkülönböztető Traján-tábla s következőleg azokat — ha egyáltalán léteznek — valamelyik félreesőbb, vagy elrejtettebb kősziklán kereshetjük.

És Marsigli eme sokaktól keresett, de az irodalmi feljegyzések szerint biztosan meg nem állapított hármassziklafeliratának már magában annyira kíváncsi kinyomozása mellett egy nem kevésbé lelkesítő feladatként sietteté leutazásomat a két egymással teljesen megegyező, de elhelyezésre szintén bizonytalan *Tiberius-tábla* kérdése is. Arneth⁵ ugyanis *Cassian*, dunagőhajózási társulati üzletvezető, közvetítésével 1862-ben két négy soros, de betűtípusra (egyiknél 3 első sor 5³/₄ hüvelyk, a negyedik 5¹/₄ hüv.), térfogatra, nagyságra (egyik 5' 11" hosszú, 3' 11" széles; másik 5' 3" hosszú, 2' 9" széles) és kivitelre nézve egymástól teljesen különböző felíratos sziklatábla másolatához jutott. A bécsi csász. tud. Akadémiánál bemutatott felíratmásolatok azonban a szakkörök részéről meglehetősen hideg, sőt elutasító fogadtatásban részesültek s miután a két tábla egyike jó részben összevágott a Marsigli és Grisellini hármassziklafeliratának középsőjével, erre nézve aggályok nem is támadtak. De mert a szövegében azonos második tábláról sem Marsigli, sem Grisellini nem tesz említést és főleg, mivel a *Cassian* üzletvezető közvetítésével beérkezett kísérő iratnak épen a topographiai részletekre vonatkozó szükségességét Arneth, mint a helyviszonyokkal tájékozatlan feldolgozó, sem kiegészíteni, sem önállóan közérthetővé tenni nem vala képes: a második *Tiberius-tábla* hitelessége kételyekkel találkozott. Így aztán nem igen csodálkozhatunk azon, hogy Arneth érdekes közleménye visszhangot alig keltett, sőt az általa először publicált második *Tiberius-tábla* létezését majdnem tagadásba kezdték venni, főleg azok, a kik — legalább térképek segítségével — kideríthették azt is: hogy Arneth az egymástól jó tova eső Boljetén (nála Poljetén) és Kozla különbségével nem törődve, azokat azonosoknak tekintette.

Arneth emez ingadozó, megbízhatatlan topographiai értelmezése annyira fokozá a vezérek bizalmatlanságát, hogy a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében a Marsiglinál először publicált *Tiberius-táblának* Arneth által javított szövegét beiktatták ugyan a hármassziklafeliratnak *Griselinitől* származó másolatával együtt, a hitelvesztettség kifejezéséül azonban a második *Tiberius-tábla* szövegét a jegyzetek félhomályára kárhoztatták.⁶

¹ Marsigli *Danubius* II. köt. 53. rajzlapján: *Lapis petrae montis incertus ad ripam Danubii in parte Serviae duas horas supra Orsovam ad principium viae excavatae in rupe montis.*

² *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. III. aus Dacien und Moesien. Hirschfeld-Benndorf, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften*. Jahrgang 1874. (350—429) 418. lapján Benndorf jelentése.

³ *Danubius etc.* Tres lapides itidem petrae montis incusi paululum supra Tatalia, ubi etiam praedictae viae vestigia visuntur.

⁴ Grisellini, *Geschichte des Temesvarer Banats*. Wien 1780. 287. lapján.

⁵ Arneth, *Archeologische Analecten*. *Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie*, Wien, 1862, October 368. és 359. lapján.

⁶ *Corpus Inscript. Latin.* III. köt. XII *Viae Moesiae inferioris*. 1698.

I.

Marsigli «Tres lapides petræ montis incisi paululum supra Tatalia» jelzetű sziklá-jának helyi meghatározása. A hármassziklafelírat mibenlétének kiderítése. Marsigli Tiberius-táblája. A balfelőlí Vespasianus-tábla felfedezése. A harmadik jobbfelőlí tábla megközelíthetőségének kieszközlése Lukács Béla kereskedelmi ministernél.

Ilyen előzetes észleletekkel és benyomásokkal érkeztem 1893 július végén Orsovára, az aldunai vízszabályozás és a dunai kirándulások központi állomására.

Ott mindennek előtt a kereskedelmi ministerium képviselőjében működő m. kir. művezetőség-
get kerestem fel s Wallandt Ernő m. kir. ministeri tanácsos értesülve céljaim felől, nemcsak a leg-
nagyobb készséggel adá meg a külső osztályfőnökhöz szóló hivatalos ajánlatot, de egyúttal kérésemre
Neudeck Gyula szolgálton kívüli cs. és kir. főhadnagyot buzgó ősrégészünket is, mint a ki huzamos
ottműködése alatt kiváló helyi tapasztalatoknak birtokába jutott, a rómaiak aldunai erődítvényeit
maga is lelkesen kutatja, az összes nummismaticai leletekről gondos jegyzeteket vezet s a lapok érte-
sítése szerint 1893, november 24. a Tiberius-útról a mérnökegyeletben előadást is tartott, kalauzolá-
somra szíves vala szabadságotolni. És tartozom azzal a kijelentéssel: hogy nem csupán a művezetőség-
nél, hová legelőször bekopogtattam, hanem a külső telepeken a Vaskapútól fel Izláson, Grebenen át
de különösen Gruber Jenő, a vaskapúi munkálatok vaserélyű és rettenthetetlen bátorságú vezetője,
Kherndl György, Izsák Ernő ministeri mérnök urak a legelőzékenyebben fogadtak s törekvésemet
elkötelező szívességgel segítették elé. Miután Orsován még Rakssányi Gyula, a művezetőséghez beosz-
tott mérnök, volt szíves ritka szépségű rajzaival a helyi viszonyokról eleve tájékoztatni, Neudeck
Gyula társaságában kocsira ülve, a Széchenyi István és Vásárhelyi Pál emlékezetét éreznél is mara-
dandóbban hirdető kazáni szikla-úton indultunk célunk felé. Így Jucz-Greben munkástelepek érin-
tésével s az illető vezető tisztviselők szíves útba igazításának kikérése után egyenesen a Kozla munkás-
telepre hajtottunk.

Az Orsovától 65 kilom. távolságra, épen a hasonnevű szénbányászat közelében, a Duna-
meder szirtrepszéseit vezető Kherndl György kir. mérnök előzékenységből expeditióm elősegí-
tésére minden lehető megtörténvén, mindjárt másnap szemle alá vehetők a szerbiai partokat.

Az Al-Duna hírneves zuhatagjainak sorozata tudvalevőleg szintén itt veszi kezdetét, hol a
Duna eddigi *keleti* főirányából DDK. irányba kanyarodva, a jobb partról beszögellő *Kozla* nevű fenék-
gát miatt egészen a balparthoz szorúl. — Ott azonban az *ék* alakjában felfelé irányuló *Dojke* szikla-
pad csaknem derékszög alatt ismét a jobb part felé tereli át a tájtékozó víztömeget, sőt a vízfolyás
nagyobb háborgatása kedvéért hirtelen szembe nyomuló ellentétes sziklafalak alig 380 méternyi szűk
csatornába erőszakolják be a hatalmas folyamot. A *Kozla* és *Dojke* az Al-Dunának eme kettős aka-
dályát, és Vásárhelyi Pál által találóan elnevezett Scylla és Charybdisét, fokozza a balparton betor-
koló *Szirinya* nevű patak törmelék-lerakódása is. Betetőzésül a 3 kilométer hosszúságban felduzzasz-
tott víztömeg 80 cméternyire zuhanva, a jobb partnál kiszögellő szirtfokba ütközik s a hajósok által
rettegve került «*Gospodin vir*», vagyis *Nagy Boldogasszony* forgóját idézi elő. Mindezt 1. és 2. raj-
zunk kellően szemlélteti, a Gospodin szírttel és a Duna összeszorulásával együtt.

Hajdan a sziklán alúl következő öblösödésben Máriának szentelt remetelak állott, hol a halászok a Szent Szűz védelméért esengtek és áldoztak. A törökök által felprédált remetelaknak nyomát is alig találjuk; de a «*Boldogságos Szűz*» nevét a hajósok e veszedelmes örvény és a felette komorkodó szikla nevében megörökítették.

A félelmes örvény már a rómaiak közlekedési vállalatainál is kiváló jelentőséggel bírhatott s a felmerült leletekből kitetszőleg a *Gospodin* szirt környékét őrhelyekkel igyekeztek az ellenséges dákoktól biztosítani. Így a *Gospodin* szirten felül az *Ozerovics*-féle kőszételeknél is terjedelmes település nyomaival találkozunk. Például az Elis tárna bejáratától jobbra 1886-ban római épület-alapokat, attól balra pedig fedélformán összerakott téglákból álló sírban egy csontvázat találtak. Fennebb a zénbányászat színhelyéül szolgáló *Bosmann* oldalon még sűrűbb építkezés lehetett, sőt a

Kozla telep.

Kozla Dojke zuhatag.

Gospodin örvény és szirt a hármas szikla-főirattal és Tiberius útjával.

1. rajz. A *Gospodin* szirtnél kezdődő zuhatag-sorozat. (Szinte Gábor tanár rajza szerint.)

a) *Dumbroviczai* rét a dák sáncz-várral. b) *Tiberius*- és *Vespasianus*-táblák. c) *Domitianus* táblája. d) A *Domitianus*-táblának lemásolásához kirendelt gőzhajó, a mint a dereglyét Szinte Gáborral átvontatta.

Duna medréig mindenütt jól kiégetett téglákra, fedécserepekre bukkannak, a mint ezeket már *Kanitz Felix*¹ Szerbia szorgalmas utazója, és ismeretes régiségbúvára szintén feljegyezte.

Az ott lefutó kis patakon lefelé haladólag átmenve, épen a bányatiszti lakás alatt megtaláljuk azt az egyenszerű háromszög alakjában formált sajátságos castellumot is, melynek a Dunára néző homlokzatát Kanitztól eltérőleg ívszerűen behajoltnak találtam, azt a benyomást nyerve ebből: hogy ez őrállomás két szögletbástyáját ki és beszálló állomásul használhatták s a határvédelem mellett a vízi szállítás is egyik pihenő és éjjeli tanyáját és kikötőjét bírhatta itt a zuhatagok küszöbénél.²

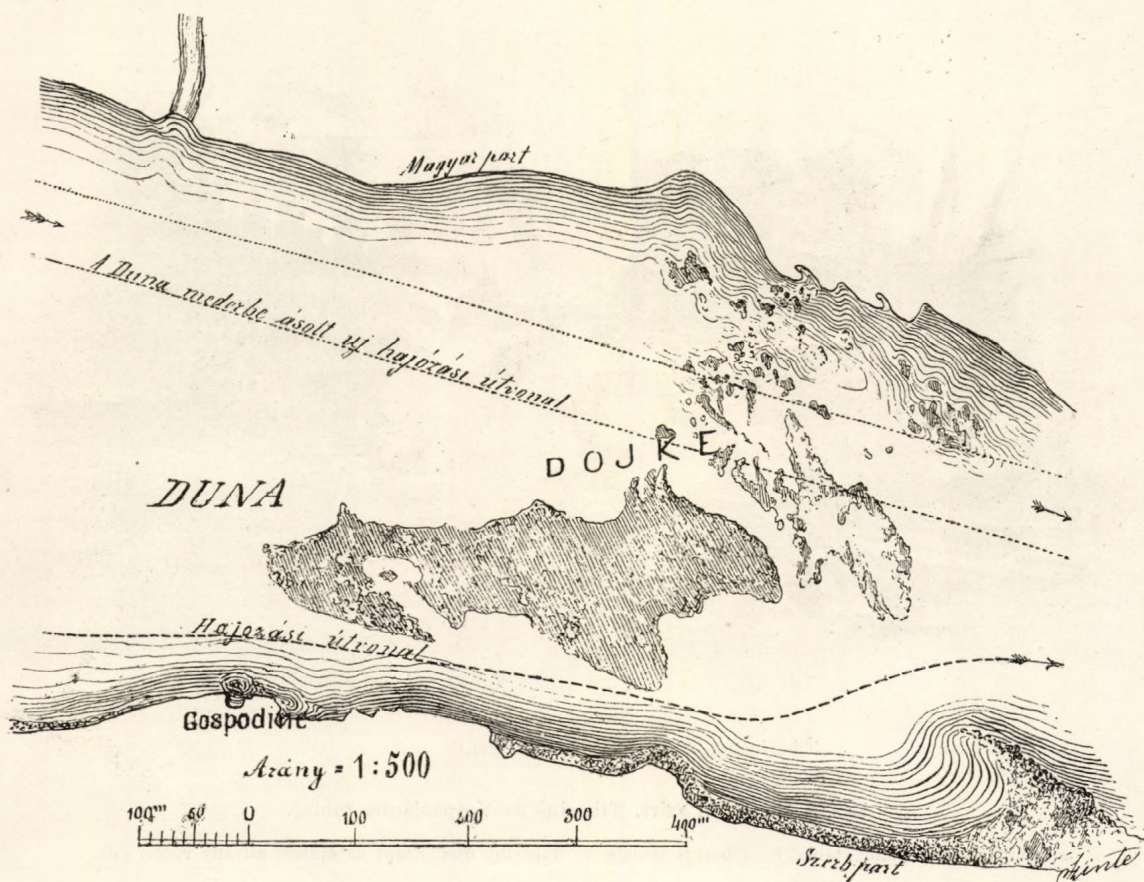
¹ Kanitz, Römische Studien in Serbien. Der Donau-Grenzwall, das Strassennetz, die Städte, Castelle, Denkmäler, Thermen und Bergwerke zur Römerzeit in Serbien. Wien 1892. Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften.

² Kanitz, Römische Studien in Serbien. Der Donau-Grenzwall, das Strassennetz, die Städte, Castelle, Denkmäler, Thermen und Bergwerke zur Römerzeit in Serbien.

A castellum harmadik csúcsbástyáját most dynamit-kamarává alakították. A szénbánya környékéről Belgrádba került LEGIIIFF téglabélyeget azonban hasztalan kerestük, bárha Jeks Simon, bányász mérnök hazánkfiának szíves közreműködésével a dunamenti két szögletbástyánál ásatási kísérletet is kezdtünk s az útunkba került számos téglát a leggondosabban átvizsgáltuk.

Ez a terjedelmesebb település folytatását találja a *Gospodin* szírtén és örvényen alúl, hova ez idő szerint szárazföldön még csak keskeny ösvény sem vezet s hova csakis a veszélyes örvény mellett csolnakázhatunk le.

A szírtén alúl következő behajlás legmagasabb terrasse-án egy négyszög alakú építmény romjai és számos jellegzetes téglabélyeg és fedélcserép illusztrálják a rómaiak katonai gondoskodását. Kherndl Gy. kir. mérnök úr ajándékából egy 2.5 cm. vastagságú bélyeges faltéglát vihettem el emlékül, melynek sajátos bélyegét azonban későbbi közlésre kell fentartanom.

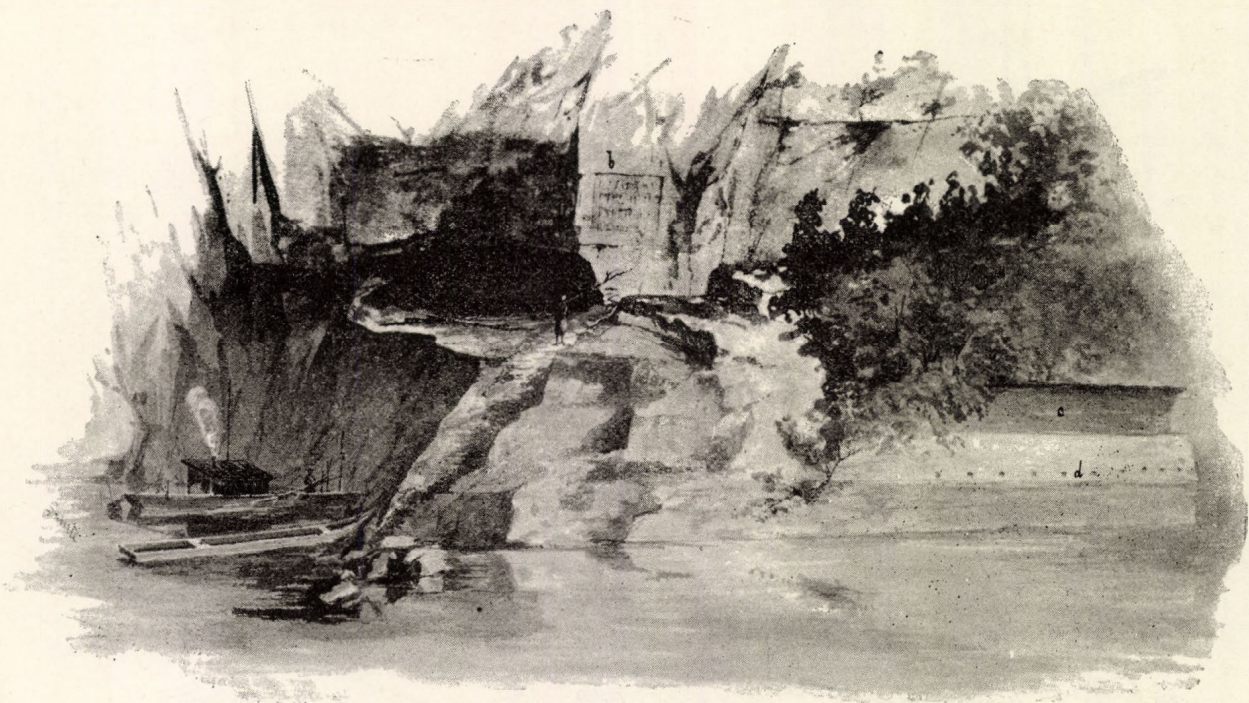

2. rajz. A Duna medre a Dojke zuhataggal és Gospodin örvénnyel.

A Gospodin szirt alatt a legjövedelmezőbb szerb halásztanyák egyikével találkozunk. (3 rajz.)

Ott létünk idején is jól megtermett vizák ficzánkolanak a halászok horgain s az egykedvű halászpár alig is vetett ügyet reánk, mikor a bárkájukat kifeszítő kötélzet segélyével felkapaszkodtunk abba a sziklabevágásba, melyet első tekintetre az itt nagy erőfeszítéssel elvezetett s a *Széchenyi-út* módjára a szikla falába bevágódó római út maradványául minősíthetünk. (3. rajz *a* és *b* alatt.) Vesd össze még e feljáró külön rajzát, 15. rajz.) Alig jutottunk fel a szikla-út bemetszett közére, hová a halásztanya felől egykor csakis híd segélyével juthattak el a rómaiak, az út oldalfalában azonnal szemünkbe ötlött egy gondosan kivésott és szabatosan bekeretelt négysoros sziklafelirat. A halásztanya tüzetől s az atmoszfærialiak százados rongálásaitól sokat szenvedő, de azért minden betűjében világosan felismerhető sziklatábla első betűinek átolvasása után azonnal tisztában valánk azzal: hogy *Marsigli* hármas feliratának középsőjével, vagyis a *Tiberius-táblával* (2. rajz *b*) állunk szemben.

Az vala tehát az első további kérdés: hol keresendő a más két tábla, és mindenekelőtt olvashatók-e azok? S íme a bemohosult, lekoptatott sorok betűzgetése közben balfelé, épen a halászok tüzelőhelyéül szolgáló út kezdete felett egyszerre egy keskeny, a szikla durvasága daczára 10. sorának beosztásával kivehető újabb tábla betűit kezdék a ferdén odatűző napsugarak elővarázsolni. (3 rajztábla *a*, és 4 fénykép rajz balról homályosan látszó kerete.) A Neudeck Gyula főhadnagy által először szintén akkor észlelt és elképzelhető lelkesedéssel üdvözölt jelenség feletti örömünket azonban nagy mértékben lelohasztotta a tervezők csekély előrelátása és felületes eljárása. Az össze-vissza repedezett s eredetileg is rosszúl megválasztott és a felülről lepergő sziklazúdadék eső- és holé-rongálásainak erősen exponált táblát még csak a Tiberius-tábla homlokpárkányához hasonlóval sem igyekeztek annak idején védelmezni, úgy hogy a téli fagy behatása jókora résekkel hasogatja meg a durván lenagyolt és a lehető legprimitívebbül, csupán egy barázdakerttel körülhatárolt tábla alsó felét (4. rajz).

Halász-tanya.

Tiberius-út. (Egykor áthidalt öbölzet.)

3. rajz. A Gospodin szirt. Tiberius és Vespasianus táblái.

a) Balra a Vespasianus-tábla. *b)* Tiberius táblája. *c)* Tiberius útja. Alant az építési állvány részei (*d*).

Ennek következtében az elkoptott és kitöredezett betűsorok olvasása sem sikerülhetett egészen. De azért az első három sornak világosan megállapítható szövege s az egésznek 10 sornyi terjedelme alapján mindjárt ott, a helyszínén megbizonyosodhattam legalább annyiról: hogy Marsigli hármass feliratos sziklatáblájával, sem a balfelől, melyen összefüggő szó amúgy sem olvasható, sem a jobbfelől, mely a Corpus Inscriptionum Latinarumban III. köt. 1698. sz. publicatiójánál középbe jutott, nem vonatkozhatik legalább természetihven, most felfedezett sziklatáblámra.

Marsigli tehát e felirat terjedelméről is tájékozatlanságban vala; különben a mekkora fáradsággal eljutott a 4 sor meghatározásához: ugyanannyival a 10 sor terjedelmet is meghatározhatja vala. És 200 évvel ezelőtt, e kétszáz esztendő pusztítása megelőzőleg a szabatos meghatározás bizonyára kevesebb nehézséggel is járhat vala mint mi ma, mikor a sziklafal nagymérvű rongálódása a zúzmókéreg és sarjadzó cserjefoltok gyökérzetének folytonosan előhaladó rombolásai is nagyban

megnehezítik az erősen kopott s a halászok tűzhelyéről felszálló füst- és lángnyelvek hőhatásától mind jobban koptatott és fogyasztott felirat leolvasását.

A sziklafal eredeti repedezettsége és egyenetlen hajlása hozta magával, hogy a felirat számára kiszabott és egy felületes bekarczolásal bekeretelt hossznegyszögű terület felül 5 cm. szélesebb, mint alul. E szerint felül 0·85 m., alul 0·8 m. széles; míg a magasság 1·6 m. A 4. számmal jelzett rajz, illetőleg fénykép-felvétel a Tiberius-táblával együttesen balfelől a szóban forgó második tábla körvonalait is észrevehetőleg szemlélteti, sőt a második sor pár betűjét.

A két első sor olvasása semmi nehézséget sem okozott s azonnal tisztába jövünk azzal: hogy Vespasianus nevét, vagyis az ő kormánya alatt létesített utmunkálatok egyikét hirdeti a szikla-tábla. A következő sorokat azonban megviselte a nagy idő és a sziklafalon lezuhogó esővíz, hóolvadék, téli fagy és az ezek nyomában járó törmelék. A fénykép-felvételről is észrevehetjük, hogy a felirat helye a lehető leghanyagabbul vala megválasztva, s vagy merő kényelemszeretetből, vagy abból a kicsinyes hivalgásból: hogy a sziklabevágáshoz érkező utas tekintete a Tiberius-táblánál is hamarabb ezt láthassa: épen oda juttaták, a hol az ívbe kidomboruló sziklaoldal repedezettsége az atmosphaeraiak lassú rombolásának különösen kedvez. Minthogy pedig a halászok tüzelő tanyája is közvetlenül ezen tábla alá esett: az annyi évszázadon át a lehető legteljesebb kíméletlenséggel folytatott tüzelés, a füst és felcsapó lángnyelvek változó hőhatásai szintén lényegesen hozzájárultak a betűsorok megkárosításához. Így aztán alig csodálkozhatunk azon: hogy a különben is kevés elővigyázattal és élességgel kivésott betűk egy része kitöredezett, olvashatatlaná vált s a felirat teljes értelmezése ily módon megghiúsultnak mondható.

Ennek daczára a töredékes másolat az Al-Duna újabb történelmi documentumául fog szerepelni, mivel Vespasianus császár kormányának a dunaparti sziklaút körül végzett munkálatait igazolja.

IMP CAESAR
VESPASIAN
AVO V
TRI T
5 O P
SOR
V
IVL
C
10 LEGVII

A Neudeck Gyula által Mommsenhoz küldött másolatot disciplinánk nagymestere imígyen véli kiegészíthetőnek:

IMP CAESAR
VESPASIANO
AVG PONT MAX
TRPOT PP
5 COS GEN
SOR

Vespasianus censorsága Kr. u. 75—80 közé esvén, e meghatározás szerint a munkálatok is abban az időközben történhettek s azoknál a legió VII működhetett közre, mely legiót Dalmatiából Kr. u. 66 körül helyezhettek ide át, a mint azt alább bővebben érinteni szándékozom.

A második felirat létezését illetően Neudeck Gyula jelenlétében constatálva, hátra lett volna a *harmadik* sziklafelirat.

Annak hollétét ugyanis Neudeck Gyula valóban ismerte már s ezt kötelességem is *érdeméül* nyomtatékosan kiemelni. Első hírvivője egy Bodi Ödön nevű matróz vala, ki 1892/93 telén a Duna

jegén Szerbiába kirándulást kísértvén meg, társaival egy addig előttük fel nem tűnt sziklafelirat alatt jutottak a túlpartra. A felíratos tábla pusztán létezésén kívül azonban egyebet nem különböztethettek meg, mivel az oly meredeken és akkora magasságban feküdt a Duna felett, hogy a legélesebben látó szem sem veheti ki annak betűit.

Neudeck Gyulát Bodi elbeszélése valósággal annyira feltűzelte: hogy kész volt a Gospodin örvény veszélyeivel daczolván átesőnakázni. Merész kísérletéből azonban egyéb tanuságot nem nyerhetett, mint azt: hogy ehhez a vállalatához egyéni erős akarat egymagára még nem elégséges. És együttesen is kénytelenek valánk újból meggyőződni a felől: hogy legvakmerőbb vállalkozó sem érhet könnyű szerrel itt célra, miután az örvénytől 7 m. magasan kivésott sziklatábla betűi alulról nem különböztethetők egyenkint meg. Oda tehát a lehető legnagyobb biztonságot nyújtó állványszerkezetet véleményeztet magával Neudeck Gyula is s ebbeli megállapodásunk értelmében a további teendőket már azért is magamra kellett vállalnom, mivel a szóban forgó állványszerkezet engedélyezése — a magamfajtajú emberre elviselhetetlen kiadásoktól eltekintve is — a kereskedelmi ministeriumtól függött. Oda kelle folyamodni azonban másfelől a miatt is, mivel a hajózási vonal zavarásával a forgalom szintén érdekelve vala.

E nem nagyon biztató észleleteket a műszaki körökben hangoztatott kivihetetlenség rémképei is súlyosbították; s miután időközben arról is sajnos bizonyosságot kelle szereznem: hogy a vállalatnál beállott igazgatósági és rendszerváltozás e tisztán tudományos érdekű s eredményeiben nagyon is kérdéses tanulmányi kísérletekre sehogyan sem kedvező: egyenesen Baross Gábor méltó utódjához, Lukács Béla kereskedelmi ministerünkhöz, appelláltam a Vaskapúszabályozást történeti vonatkozásaival szintén érdeklő sőt ahhoz valóságos bevezetésül szolgáló felírat-kérdést. Minél többet foglalkoztam ugyanis a kérdés műszaki nehézségeivel és anyagi szükségleteivel: annál elevenebb meggyőződéssé érlelődött bennem az a hit: hogy Ő Excellenciája, ki maga is tevékeny részt vett már Dacia történeti-régészeti kutatásában, sőt bányász-archaeologiai tanulmányaimhoz a rómaiak korabiai és botosi sírmezejének felfedezésével és 1878/9. ásataival hatalmas impulzust szolgáltatott, e kétszáz éves irodalmi örökség fontosságát is méltányolni fogja s a magyar tudományosság egyik tovább nem igen halasztható tartozásának törlesztésében a hatósági támogatás engedélyezésével segítségemre jövend. Együttal azonban hivatalos megkeresést intéztem az orsovai művezetőséghez: hogy addig is, a míg a kért és bizton remélt magas ministeri rendelkezés kezünkhöz juthat, az Al-Duna multjához nyomatékossal adalékul ígérkező harmadik felírat megközelíthetőségének és lemásolásának módozatait vétesse tanulmány alá s készíttessen oly tervet: hogy még a tél beállta előtt tisztába hozhassuk régészeti irodalmunk eme nagy kérdő jelét s ne hagyjuk kihasználatlanul az annyiszor eredménytelenül feszegetett hármassziklafelirat mibenlétének megállapítására a szabályozási munkatelep közelségében kínálkozó rendkívül előnyös anyagi és szellemi segédeszközöket. És a Lukács minister intézkedésébe helyezett reménykedésem csakhamar örvendetesen teljesebbé is ment, mert Ő Excellenciája sokágú elfoglaltatása közepette is igazán elismerésre méltó érdeklődéssel fogadta tiszteletteljes jelentésemet s e magában oly jelentéktelennek tetsző kérdés régészeti jelentőségét, a magyar tudományosságra vonatkozó valódi fontosságát felismerve, nem csupán a kutatás engedélyezésével tüntetett ki; de 1893. évi augusztus 29-én kezeimhez érkezett 58,573. számú intézkedéssel az orsovai m. kir. művezetőséget a tervezet előkészítésén felül a szükséges hajóvontatás, úgyszintén a felíratig emelendő állvány ácsmunka-anyagának elszámolására — mennyiben a vállalat mindent átvállalni vonakodnék — szintén felhatalmazta.

Ennek következtében úgy Wallandt Ernő ministeri tanácsos művezető, mint Hospotczy Alajos műszaki tanácsos és hivatali helyettese az ügy iránt kezdettől fogva tanúsított jóakaratú előzékenységgel a teendők kitervezését azonnal munkába vették s 1893. szeptember 5-ről 527. sz. a. a művezetőség ebbeli elhatározásáról hivatalosan értesített is. Végre 1893. évi szeptember 17-én az 547. sz. átirat meghozta azt a kellemes kijelentést is: hogy a Gospodin szirt hozzáférhetővé tételének módozatait sikerült kitervezniök s miután a Vaskapúszabályozási vállalat a hozzájárulást és

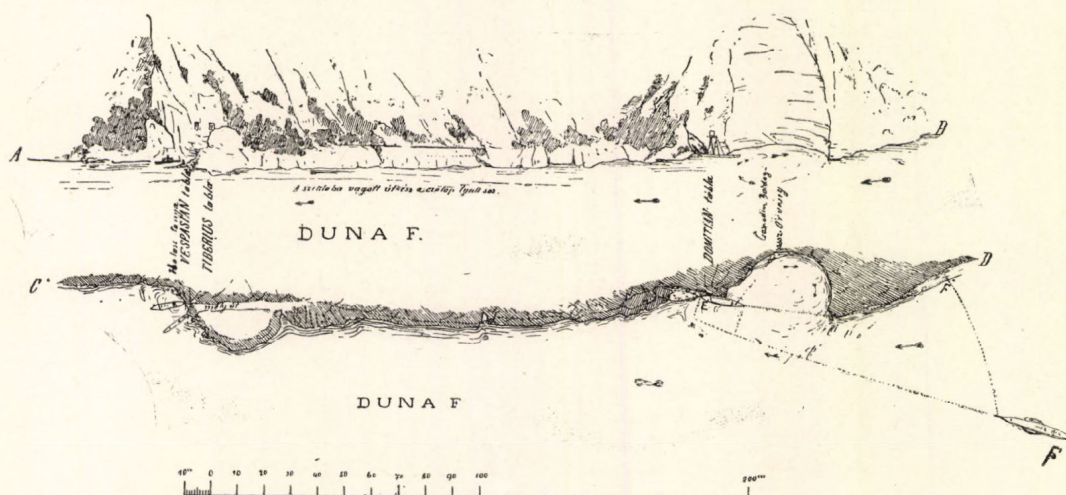
segédkezést minden irányban megtagadta, a művezetőség saját számlájára fogja a szükséges hajómunkásokat, ácsokat, a felállítandó állvány anyagát, a megkivántató hajókészlettel, rendelkezésemre bocsátani.

Mialatt azonban a kérdést idáig sikerült érlelnem, a javában megindult iskolai élet engem annyira Dévához lánczolt, hogy onnan többé a munkálatok befejezhetése végett el nem távozhattam. Nehogy tehát az általam lázas izgatottsággal felkarolt vállalat további késedelmet szenvedjen, vagy valamely váratlan esély annak kivitelét meghiusíthassa, felkérésemre Szinte Gábor főreáliskolai tanár barátom e nem csekély elszántságot, férfias bátorságot igénylő megbízatást a tudomány iránti lelkesedésből elvállalva 1893 október 18-án Orsovára utazott, ott költségemre a megkivántató kellékeket beszerezve és egy olasz gypsöntőt felfogadva, a hely színére sietett. Azalatt az általam táviratilag értesített Wallandt Ernő ministeri tanácsos a Hospotzky Alajos műszaki tanácsos által készített kiviteli tervek szerint a teendőkre utasításokat adván, Szinte Gábor mindent előkészítve talált s azonnal megkezdheté tevékenységét.

II.

A Gospodin szirt harmadik felíratának lemásolási munkálatai és Domitianus emléktáblájául történt meghatározása. A Domitianus-tábla történelmi adalékai és döntő szerepe, «Scrofulæ» helyrajzi meghatározásánál. Neudeck Gyula téves értelmezése.

A lemásolandó felírat a Duna az időbeli vízállása felett 7 m. magasságban épen a második örvény felett lévén bevésve, a megközelíthetőség csak oly módon vala lehetséges, hogy egy jókora, belül üres, felül vízmentesen kipadlózott kőszállító dereglyét sikerül oda beállítani. A művezetőség által kirendelt gőzhajón [1. rajz jobbról *d*] Szinte Gábor tanár vezetése alatt 5 ács, 11 matróz a Gospodin örvény felett mintegy 20 méternyire megállapodva, a gőzösről a dereglyére szállt, melyet jó erős kötéllel az örvényig eresztettek (4. rajz).

4. rajz. A Gospodin szirt és örvény.

Homloknézet és alaprajz *AB—CD* irányban. *E* Dereglye útja az örvényig és a kikötés módja. *F* Gőzhajó segítségével.

Az örvény egyik gyűrűjét arra használák fel embereink, hogy épen a felíratos sziklafal alá ragadtassák magukat. Ott két matróz gyorsan a szikla lába mögötti törmelékre ugorva, hirtelen egy szikladarabhoz erősíté a dereglye egyik kötelét, miközben a felfelé törekvő örvény-gyűrű nyomása szépen a sziklafalhoz szorítja a járművet. Majd a segélyükre állott csavar segélyével addig igazgatták a gőzös vontató kötelét, míg a dereglye épen a felírat alá került. Most a hajóról négy matróz a vontató kötéllel partra evezett s azt jól megerősítette. Ezalatt a dereglye legénysége még egy biztosítási kötést alkalmazott, miáltal az alattuk forrongó örvény háborgása meglehetősen ellensúlyoztatott, úgy hogy nem ingathatta tovább járművöket.

Ekkor az előre összerótt és kellő magasságra kiszabott állvány összeillesztésére és elhelyezésére került a sor, s mert az első próbánál mindjárt kiderült, hogy a sziklafal miatt hosszában el nem

férhet, szépen keresztbe fordították az egészet. A készen tartott létrával felhatolva, a ledeszkázást vették munkába. Azonban csakhamar kiderült, hogy a 3 méternyire előnyújtott deszkapallótól még mindig 40 cm. üreg tátong a célba vett sziklafalig. Azt is sikerülvén bedeszkáznok, végre készen állott a dobogó s mohó kíváncsisággal sietett mindenki az annyi bajjal, fáradsággal, sőt költséggel hozzáférhetővé tett felíráshoz (5. rajz).

Első tekintetre alig látszottak a betűk; az egész egy fekete réteggel vala bevonva. A vastag mohatakaróval odatapadt s a hegytető felől sorakozó homokpadok törmelékéből származó quarczvermek eltávolítása után még jó erős lekefésés következett. Ekkor a mészkőzetből kivésett sziklatábla fehérsége a mélyítésekbe tapadt feketeség ellentétével a betűk alakját egészen szembeötlővé tette.

5. rajz. A Gospodin-örvény felett levő Domitianus-tábla, a lemásolása céljából dereglyére helyezett állvánnyal.
Szinte Gábor tanár fénykép-felvétele szerint.

Még jobban néztek ki a betűk a leöntésre használt gipsz tapadásának megakadályozása céljából olaj- és stearin-keverékkel eszközölt bemázolás után. A közel 4 m. sziklafelíratnak egy darabban való legypselését azonban a helyi nehézségek lehetetlenné téve s 20—40 cm. táblákra osztva, kelle a lemásolást megkísérteni.

Hogy ez a munkát apró kellemetlenségek, sőt a gypsanyag egy részének a Dunába zuhanása nehezíték és késlelteték, az majdnem magától értetődik. Így az első nap alatt alig 2 lemezzel készülhettek el, annyira elrabolta az időt a dereglye beállítása és az állvány elkészítése.

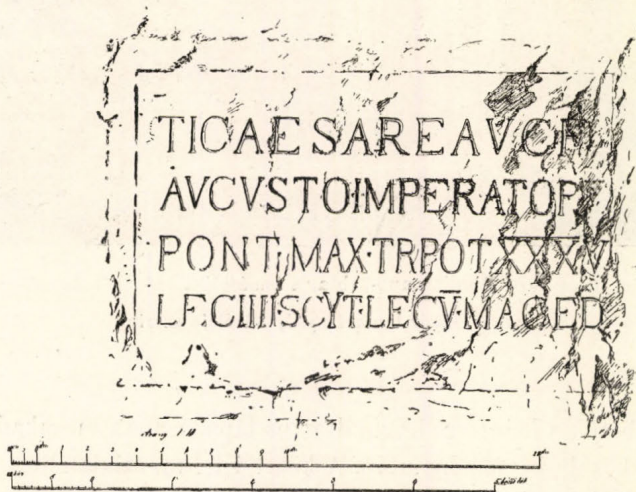
Egy matrózt éjjeli őrökre hagyva, másnap reggel hideg őszi permete mellett nyerte folytatását a munka s ugyancsak jól fogott a hajó belsejében meggyújtott tűznél kinálkozó időnkénti felmelegedés. Ily nehézségek mellett sikerült az összesen 11 sornyi sziklatábla szövegét 11 lemezen

gypsbe öntve Dévára juttatnunk, hol Szinte Gábor tanártársam buzgósága csakhamar megörvendeztetett az első kész táblával is (6. rajz).

6. rajz. Domitianus táblája.

A sziklafelirat formai jellemzésére fel kell még említenünk: hogy annak idején a Gospodin szirt kirúgó élébe bevájt sziklaút felett 3·6 méter magasságban símára vésett sziklafalát a kivésésnél homlokpárkánynyal látták el s a szöveg számára keretet véstek. Az először elkészült keret azonban munka közben csupán a kilencedik sorig futotta ki, úgy hogy a 10, 11-ik, tehát a két utolsó sor s az azon kívül eső toldalék. A két első sor 11 cm., a 3-ik 11 cm., a többi 10 cm. magas betűkből áll. A véső nem járt el kellő szabatossággal s míg a C és rokon G, Q, sőt M igen jól sikerültek, addig a többi betűk arányát feltűnőleg elhibázta, sőt 2 betűt közbe is kelle toldania. A beosztás sem mondható szabatosnak. Sorok elején biztosan és kényelmesen helyezi el a betűket; de a sorok végén már takarékoskodni akart megszabott terével s az utolsó betűket úgyszólván elnyomorította.

7. rajz. Tiberius táblája a Gospodin szirten.

A tábla magassága 1·45 m., szélessége 1·5 m. Szélességét felső homlokzati párkányzatának jobbra-balra 0·2 m. kirúgó szárnyai összesen 0·4 m.-rel növelik.

A kiállítás, a betűk keretelt dísz és erőltetett nagysága daczára sem oly sikerült, mint a Tiberius-táblánál, melynek mestere már a keretelésben több ízlést és avatottságot árult el s melynek szabályos, egyöntetű betűi igen tetszetős kinézetet kölcsönöznek. Táblánk jobbfeleli részét már eredetileg

egy szirtrepedés dísztelenítette, melynek ferde lefutása a betűk elhelyezését is lényegesen megzavarta. Ezt a repedést a téli fagyok nyomán beékelődő jég apránként még tovább feszítette, sőt az alsó jobb-felőli szárnyon a négy utolsó sort a fokozatosan balra haladó réteg-beválások erősen megrongálták. A rongálódás tulajdonképpen már a hetedik sor végbetűjénél kezdődik; a nyolczadik sorból már legalább 3 betű, a kilencedikből egy harmadrésznyi, a tizedikből felényi és a tizenegyedikből 2 elmosódó betű híján az egész szöveg levált és elpusztult.

A tábla talapzatául szolgáló sziklaoldal az éppen ott háborgó forgatagtól, főleg a jégzajlás időszakában, rendkívül sokat szenvedhet. Ilyenkor az éles jégtörmelék és táblaroncsalék itt addig járja boszorkánytánczát, míg ízre-porrá zúzódba, beolvadhat. A körben forgó jégdarabok szakadatlan odaütődéseitől, furószerű pörgésétől származó physikai hatások ereje annyi évszázadon át bizony láthatólag érvényesült. Feliratunk alatt jókora hézag hirdeti a pusztulás terjedését s ha így halad, ami pedig másként alig is lehetséges, nagyon rövidre számíthatjuk a Domitianus-tábla jövőjét. Epen azért kétszeres becsben tartom a Szinte Gábor által vett negatív képről Déván elkészített hű másolatot, mely az eredetinek alakbeli sajátosságait, betűformáit a repedésekkel, rongálódásokkal és kivéssel együtt a legteljesebben feltünteti.

Az erről leolvasott szöveg a Gospodin szirt hármas felírata közül az Al-Dunánál végzett római munkálatokra a legteljesebb világot vet s nem csupán általános régészeti, de földrajzi és műszaki tekintetben is kiváló figyelmet érdemel.

Lássuk tehát az érdekes felíratot:

IMP·CAESAR DIVI
VESPASIANI F·DOMI
TIAN AVG·GERM·PONT
MAXIMVS TRIB·POT·XII
5 IMP·XXII COS·XVI CENSOR
PERETVVS·P·P·PER SCR
FVLARVM VETVS TATEET
INCVRSV DAN V VIC
RVPTVM OPER IBV
10 TOLIATIS PE
LFC V

Imp(erator) Caesar Divi
Vespasiani F(ilius) [Domi
tian](us) Aug(ustus) Germ(anicus) Pont(ifex)
Maximus Trib(unicia) pot(estate) XII
5 Imp(erator) XXII Co(n)s(ul) XVI Censor
Perpetuus P(ater) P(atriæ) Per Sero
fularum (viam) vetustate et
Incursu Danuvi C(or
sic! ruptum Operib(us) superatis a)
10 Toliatis re (fecit et dilatavit)
Leg(io) VII Claudia pia fidelis).

Bár a felíratnak épen történelmileg legbecsesebb részletei csorbultak meg, annyit mégis biztosan megállapíthatunk belőle, hogy: Taliatætől, tehát a mai Milanovácztól kezdve a dunai szirtok, vagyis (alulról felfelé, amint a javítást felíratunk jelzi) a Poreč szigetek *Ursa minor*, *Vrany* szirtzátonyok s ezekkel párosuló *Greben* forgatag és sellő a *Tachtalia mala* liaszquarczit padja s fennebb a balparti *Treskovacz* nevű kopár porphyr-szirt benyuló tuffájából és diaszverucano fenékpadokból

alakult *Tachtalia Velika* és *Izlas* néven ismert sziklagátak és zuhatagok mentén az avultságtól és a Duna áradásától megrongált utat Domitianus, uralkodásának XXII-ik, tribunicia potestásának XII-ik esztendejében, vagyis Kr. u. 92 szeptember 14-től 93 szeptember 15-ig a legio VII. Claudia kijavíttatta, az úttestet kiszélesíttette s a műszaki munkálatok befejezését pedig a javítás alá került útszakasz eme nagyfontosságú zárópontjánál jó magasra helyezett és éppen azért a vízen vagy szárazon haladónak egyaránt szembeötlő sziklafelirattal kívánta megörökíteni.

A Domitianus-tábla ez önmagára is örökbecsű s épen a dunai munkálatok gyérszámú felíratárában nagyon is számot tevő helytörténelmi vonatkozásain felül még a «*Scrofulae*» elnevezés értelmezéséhez is döntő adalékul szolgálhat.

A felíratunknál jóval későbbi keletű Peutinger-tábláról¹ ismeretes «*Ad Scrofulas*» meghatározása már sokat foglalkoztatá az ókori geographusokat. Felíratunk először is tisztába hozza, hogy az elnevezés már a tartomány berendezésekor használatban állott. Kanitz² concret hely-, illetőleg castrum-névnek tartva, Dobra szerb helységhez helyezi. E szerint 7 kilométerrel fennebb esett volna a Bosmannál általunk érintett Ozerovič-féle szénteleg felett és 8 kilom. a Gospodin-szirttől. Pedig már D'Anville mult századi okoskodása megadta volt a helyes irányt.³ Ő ugyanis, jóllehet a helyi viszonyokról nem igen vala tájékozott, a *Scrofulae* elnevezést a Duna medrének szirtudorodásaival, zátonyaival kapcsolatba hozva s abból a feltevésből indulva ki, hogy a Porec-szigetek neve a szláv nyelvben szintén zuhatagot, sziklát jelentő *Porotól* eredhet, miután a Dnjepr vízéseit is Porowinek hívják: a *Scrofulae* nevet a Duna-medernek itt létező s fennebb egyenkint elsorolt zuhatagjaira volt hajlandó átruházni.

És valóban, részemről ott a helyszínén, még mielőtt D'Anville fejtegetéseibe beletekinthettem volna, mindjárt azt az impressiót nyertem, hogy: a *Scrofulae* nem kizárólag egyik állomásnak, őrhelynek megjelölésére, hanem sokkal inkább a Duna folyását nehezítő és felduzzasztó, kis vízállásnál részben észre is vehető, morajlásával pedig állandóan jelentkező szirtsorozat gyűnévül vala szánva. Ebbeli feltevésemben felíratunk *per Scrofularum viam* kifejezése még jobban megerősített s alig foroghat fenn többé kétség a *Domitianus-tábla* felfedezése után arra nézve, hogy e zuhatagok mentén elvezetett utat s annak biztonságára létesített őrhelyek láncolatát értették a rómaiak *Scrofulae* alatt.

Még a kiterjedésre se igen maradhatunk kétségben. A *Bosmann-szénteleg* háromszögű castelluma alatti Kozla-Dojke, Vásárhelyi Scylla-Charybdise nyitja meg igazában a zuhatagok sorát, miután a Sztenka magányos szirtzátony jóval felül esik és jobban kikerülhető vala, legalább a régiekre. Innen *Izlasig* a mederben lappangó szirtes zátonyok kevésbé veszélyesek, de ott gyors egymásutánban következnek a *Tachtalia velika*, *Tachtalia imka*, a *Vrany* és *Ursa minor* a *Greben* örvényével s bezárja az egészet a *Porec* szigetsoport.

A Gospodin szirt és örvénytől *Izlasig* tehát 9 kilom.; onnan a *Porec-szigetekig* még 6 km., vagyis átlag 15 kilométernyi meder- és partrészletet ölelhetett fel a *Scrofulae* elnevezés. A Peutinger-tábla távolsági méreteivel ugyan nem mindenha egyeztethető a tényleges távolság össze, miután a *Brnjicanal* immár biztosan megállapított, sőt D'Anville éles szeme által odahelyezett *Novae-től* számított X milliare Brnjica-Bosmann 21 kilométernyi távolságát körülbelül 6 kilométerrel túlhaladja. De ha a Pentinger-táblának e nem egészen szokatlan, sőt főbb és ismertebb vonalakon is gyakori tévedése tán komolyabb ellenvetésekre kötelezne, segítségünkre szolgál rögtön a *Scrofulae-Taliatae* közé jegyzett XV milliarenak a Gospodintól Milanováczig számítható 21 kilom. distantiával azonos számadata. Mert ha a két távolságnak XXV milliারে kiegészülő összegéhez mérjük Brnjica-Milano-

¹ Die Weltkarte des Castorius genannt die Pentinger'sche Tafel. K. Miller.

² Kanitz, Römische Studien in Serbien. Wien 1892. 29. lap.

³ D'Anville. Memoire sur les villes de Taurum et de Singidunum et sur d'autres lieux determines par leur situation sur de voies Romaines, dans le Pannonie inferieure et dans la Moesie. Memoires de litterature tires des registre l'academie royale des inscriptions et belles lettres. Tome XXVIII. 1761. 410—473. lap.

vacz 42 kilométer távolságát, még akkor is ott áll előttünk ez a csekély 5—6 kilom. eltérés. És ha azt akarjuk figyelembe venni, hogy a köztudatban tán az *Izlasnál* megnyíló s egy rövid szakaszon a Porec szigetekig folytatódó zuhatagsorozathoz képzelték volna a Scrofulæ elnevezés valódi kezdetét: még nagyobb eltéréshez jutunk. Nincs tehát egyéb hátra, minthogy a Peutinger-tábla másolási vagy egyebütt szintén mutatkozó számítási tévedésének minősítsük e csekély eltérést, amely azonban legkevesebbé sem csökkentheti Domitianus-táblánknak a mai napig nyílt kérdésként szerepelt *Scrofulae*-ügyben kimutatott végérvényes döntő szerepét.

Domitianus nevét halála után épen a dákokkal szemben tanúsított gyengesége miatt felizgatott közhangulat nyomása itt is megsemmisíteté. A rombolás munkája azonban nem sikerült oly jól, mint a megörökítése s a felületesen végzett megsemmisítési kísérlet daczára az eredeti betűalakok jól kiolvashatók.

A becses leletnek könnyebb felismerhetősége s a hajózó közönség figyelmének ideirányítása kedvéért a kezdő két sort veres minium-festékekkel Szinte Gábor messziről is kitetszővé tevő, úgy hogy az érdeklődő turisták jövőre ennek az annyi munkába és küzdelembe került s immár egész irodalommal rendelkező felíratnak legalább helyzeti viszonyairól tájékozva lehetnek.

S mikor mindezzel elkészülve, a m. tudományos Akadémiához még november első felére bejelentett értekezésem végre 1893 deczember 4-én napi rendre tűzetett s a dr. Domasewsky Alfrédnek Heidelbergába beküldött másolat nagyjelentőségéről elismerő nyilatkozatokat vettem és olvasásom helyességéről is bizonyossá levék: egyszerre az a váratlan híradás járta be az országot, hogy Neudeck Gyula a mérnök és építészeti egyesület 1893 november 25-iki ülésén az általam «per tot discrimina rerum» felfedezettnek tekintett és a hazai szakkörök részére is meglepetésül tartogatott felíratomról előadást tartott.

Az általam már bejelentett és napi rendre ki is tűzött felolvasás hitelét nem nagyon emelő hírvétel annyival érthetlenebbnek tetszett előttem, mivel a hamarosan Orsovára intézett kérdezősködésemre nyert válaszokból ismét arról kelle megbizonyosodnom, hogy Neudeck Gyula a felírat leolvashatásának általa is sine qua nonja gyanánt kijelölt állványszerkezet eléállításához megkiváncsi engedelylel és személyzettel nem rendelkezhetett. A lapok útján nem tájékozódhatván az általa bejelentett és állítólag Mommsen Tivadar segítségével kiegészített felírat mibenléte felől, csak most utólagosan áll módomban a két szöveg egybevetése mellett arról is hírt nyerhetni: hogy Neudeck Gyula 1893 augusztus 29-én újból megkísérlé, minden különösebb előkészület nélkül, pusztán csónakjáról a felírat megfejtését. Hogy ez ily módon nem sikerülhetett s hogy még az általunk pirosra festett két kezdő sornak látó-csővel való megfigyelése sem vezetheti a megfigyelőt kellő erdményhez: azt az előadottak után nem valami bajos megítélni.

Könnyebb összehasonlítás kedvéért a fenn 7. sz. alatt általam becsatolt eredeti tábla rajzához adjuk annak fénykép-felvételét, hogy az általam 8. sz. alatt Neudeck* rajzáról idemellékelte hű másolat tartalmi és alakbeli különbségeit annál világosabban szemléltethessük.

Ime a két rajz Szinte Gábor élő és megdönthetetlen tanuságtételén kívül már magában megkönnyíti a döntő ítéletet. Neudeck a befestés által feltüntetett kezdő sorok kivételével, noha ez sem sikerülhetett teljesen, a többiből még kevesebbet másolhatott le alaposan.

De azt meg kell adnunk, hogy az összes kísérletezők között ő járt legközelebb a valósághoz s nevét tisztelettel fogják emlegetni a kérdés irodalmának tanulmányozói. Mert hogy mennyi kísérletezés hiúsult már meg e felíratok érdekében s mennyi fejtörésbe kerültek ezek a tudós világnak: azt a következő fejezetben szándékozom előterjeszteni.

¹ Tiberius útja az Al-Dunán. Neudeck Gyula, A mérnök- és építészeti egyesület Közlönye» 1894. évfolyam, január és február 1., 2. füzet. Az 57. lap 17. ábrája által szemléltetett Titus-tábla rajza.

III.

A Gospodin-szirt hármassziklafeliratának irodalma, különösen Marsigli Lajos első közleménye követőivel együtt.

A Domitianus-tábla szerencsés felfedezésével megvala oldva a Marsigli óta majdnem legendaszerű nevezetességre emelkedett «tres lapides» jelzett szikla hollétének kérdése és annak eredetijét a Tachtaliától felfelé 9 kilom. távolságban a Kozla-Dojke kettős zuhatagnál emelkedő Gospodin szirtben sikerült megállapítanom. De ezzel egyidejűleg arról is megbizonyosodtam: hogy Marsigli csupán a Tiberius-táblával boldogulhatott s a két oldaltábla mibenlétéről, felíratközléséről daczára, biztosan tájékozva nem lehetett. Közléséből ugyan kiviláglik: hogy úgy a Vespasianus mint a Domitianus táblák létezéséről, illetőleg ilyszerű táblák alakjáról neki is volt tudomása; azonban épen saját feljegyzéseinek tanúsága szerint sem egyiket, sem másikat a leolvasásig és biztos meghatározásig kibetűznie nem sikerült. Sőt, a mint alkalmam lesz bebizonyítani, ő és követői e két táblának pusztaságát létezésén túl nem is jutottak. S hogy mily kevés buzgóságot szentelt a különben fáradhatatlan Marsigli e nevezetes felíratcsoportnak: azt a Tiberius-tábla közvetlen szomszédságába eső Vespasianus-táblára vonatkozó jegyzetei illusztrálják legjobban. Mert akármilyen kopott, elmosódott legyen is ez a tábla, ha 10 sornyi beosztását képesek vagyunk mai napság a kezdő sorokkal együtt meghatározni: mennyivel könnyebben tehetné volna azt Marsigli, a ki épen 200 évvel előttünk jutott e felíratos szikla megtekintéséhez! De ha ő ennek daczára csupán 4, mondj négy igen határozatlan betűvázalattal jelölt sornyi felíratot látott itt s annak terjedelméről, alakjáról bizonytalanságban maradhatott: mindezt — hitem szerint — csakis eljárásának felületessége okozhatta. Kedvezőtlen idő, vagy a nagy kísérettel elkerülhetetlen idővesztegetés és az úti társak kíváncsiságának ellentétessége annyira megfosztotta itt a szabatos megfigyelés és tüzetes felvétel lehetőségétől: hogy beérve az első tekintetre szembeötlő és lemásolható Tiberius-táblával, a több fáradságot és munkát igénylő Vespasianus-tábla részleteivel, tartalmi és beosztási sajátosságaival már kellőképen nem foglalkozhatott.

De még ennél is menthetlenebb könnyelműség vezette a harmadik, vagyis most már Domitianusnak nevezhető, tábla felvételénél. Mert, hogy a Gospodin örvénye felett 7 méter magasságban mutatkozó sziklatáblát akkor sem lehetett megközelíteni; hogy az ott függőlegesen megszakadó sziklafal akkor sem igen nézhetett ki máskülönben: azt ismét saját közléseivel igazolhatjuk. Hisz a Domitianus-táblának — különösen kezdő sorai — ha egyszer közelükben vagyunk — s pedig ez vala a bökkenő itt akkor is — annyira szembeötlők, hogyha Marsigli odáig juthatott, a miről azonban szárazon a szikla meredeksége, vizen a járművek mozgását korlátozó forgatag, s az egy könnyen le nem küzdhető hét méternyi függőleges meredekség miatt, akkor sem igen lehetett szó; akkor semmi esetre sem lehet a rajzában is megörökített tévedések szerzője. Így mindenekelőtt a Domitianus-tábla tízsornyi terjedelmét aligha számítja ötre s a jóformán csak kicombinált sorok szavai alig térhetnek vala el oly annyira a valóságtól. Semmi kétség tehát arra nézve, hogy Marsiglit felfedezési buzgalma itt odáig ragadta: hogy még azt is, a mi csak homályosan derengett előtte, mint a Vespasianus-

tábla, sőt a mi rá nézve elérhetetlen magasságával még áttekinthető sem vala, mint a Domitianus sziklatábla: mindarról saját phantasiája szerint ő maga önkényes szövegeket szerkesztett.

Erre a compositori merészségre és vállalkozási kísérletezésre vall a két költött felirat mellett a Gospodin szirt illustratiója is. Sőt e képnek ama topographiai tévedése: hogy az egyidejűleg sehonnan át nem tekinthető hármass felíratot egészen könnyű szerrel együttesen szemléltethetőkké varázsolja, egyenesen arra a következtetésre jogosít: hogy a helyszíni vázlatot utólagos kiegészítéssel kerekítette ki Marsigli. (9. rajz.)

De Marsiglinél legalább az első irodalmi ujjmutatás érdemét tisztelnünk kell; míg az őt élesen kritizáló Grisellini* eljárása az eredetiség erős vitatása daczára a lehető legkényelmesebb plagisatorságnak minősíthető. Mert a pontosabb egybevetés után rögtön arra a meggyőződésre jutunk: hogy ő, ki 1775 júniusában gróf Potting csász. és kir. kormánytanácsos kíséretében Belgrádtól Orsováig csónakázott, alig vett fáradságot e felíratos szikla közelebbi megtekintésére; hanem az önállóságnak legjobban kedvező alakban önkényesen átalakíttatá Marsigli másolatait. Ezt látszik legalább igazolni mindjárt az a nagyon is jellemző eljárása: hogy könyvének szövegében a Poljetin közeléből csupán *két* felíratot közöl, «melyeket Marsigli tévedéseitől ki kell igazítania»; de a táblák helyzetének ábrázolására szánt rézmetszeten (IV.) mégis *három* felíratot tüntet elé. Nem lesz tehát érdektelen e sokat mondó rajz másolatait is ideiktatnunk. (7. rajz.) Eljárásának felületességet még erősebben igazolja a középső, vagyis Tiberius-táblánál alkalmazott javítási kísérlete. A helyszínen mind e mai napig könnyű szerrel felismerhető és utolsó betűjéig világosan leolvasható szikla felíratot Marsigli alig pár betű híján sikerülten reproducálja. Grisellini azonban, jöllehet Marsigli megbízhatóságáról nem a legelőnyösebben nyilatkozik, sőt az Al-Duna bejárásának legfőbb indokául épen ezen adatok helyreigazításának szükségességét hangsúlyozza: javítási buzgalmában Marsigli eme sikerült másolatot is teljesen összerontja. E minden esetre különös és szokatlan javítási módszert a két másolat szembeállításával illusztrálja legkézzelfoghatóbban.

Marsigli Danubius II. köt.

127. lap. III—IV.

TI CAESARE AV
AVGVSTO IMPERATORE
PONT·MAX·TR·POT·XXX
LEG IIII SCYTECV·MACEI

Grisellini Geschichte des Temesvarer

Banats. 387. lap. XXV.

TIB·CAESARI·AVG·DIVI
AVGVSTI·F·IMPERATORI
PON·MAX·TR·POT·XXX
LEG IIII SCYTI·ET·VMACED

A valóságban pedig így hangzik: (7. rajz.)

TI CAESARE AVG
AVGVSTO·IMPERATOR
PONT·MAX·TR·POT·XXXV
LEG IIII SCYT·LEG V MACED

Még eredetibben járt el Grisellini a Vespasianus-táblával.

Az általam talált Vespasianus-táblát ugyanis — jöllehet az épen a Tiberius szomszédságába és attól balra esik — egyszerűen elhallgatja, nyilván abból az egyszerű okból, mivel Marsiglinek idevonatkozó összefüggéstelen jegyzetei sem a szavak, sem a sorok szerkesztésére alkalmas kiindulásul nem kínálkoztak.

Annál nagyobb virtuositással gyúrta át azonban *Grisellini* a harmadik és Marsigli látképé-

* Grisellini, Geschichte des Temesvarer Banats. 286. lapján: «welches zwo Inschriften andeuten die in den Felsen, an deren Abhang ganz nah an Poletin, eine dieser Strassen vorbeigehet, annoch lesbar sind. Da Marsigli diese Inschriften sehr fehlerhaft mitgetheilt hat, so will ich beide von diesen Fehlern gereinigt hier einrücken, die Lage der Gegend . . . ist auf der IV. Kupfertafel abgebildet».

nek jobb szárnyán, a két előbbi közvetlen szomszédságában, szemléltetett ötsoros sziklatáblát. Arról t. i. Marsigli ezt a szöveget adja:

O VIE CAESARI
 PONTIF MA
O ESIG I
 VMC
 FCM POPP

Griselini ezt, a Marsigli által sem látott feliratot négy sorra reducáltan munkája 287. lapján, XXV. szám alatt következőleg rectificálja:

T AVGVSTO CAESARI
PONTIF MA..
MILITES MOESIAE
F · C ····· M ····· P

Jóllehet a szöveg teljesen elűt a fenn már ismertetett harmadik s gyps másolatban ez idő szerint a dévai áll. főreáliskolánál látható 11 soros Domitianus táblától: a két író feljegyzéseinek szembeállításából mégis arra a meggyőződésre jutunk: hogy csakis erre vonatkozhatik Marsigli és Griselini sajátos szöveg vázlata. De a két író adatainak összehasonlítása azt a már előzetesen kifejezett feltevésünket is megerősíti, hogy egyikük sem nagyon próbálkozott a Gospodin örvény veszélyeivel szembeszállni, hanem inkább az írói képzelő tehetség sokkal kényelmesebb szárnyalásával segítették itt ki magukat. Csakhogy Griselini még ezeket a szárnyakat is Marsigitől kölcsönözte ki s a felmerülhető gyanu elhárításának azt a nem épen szerencsés módját eszelte ki, hogy a feliratok némi — a mint láttuk, ugyancsak balsikerű módosításán felül — a természetűségnek lehető megőrzésével szerkesztett Marsigli-féle rajzot is teljesen kiforgatta formájából. Marsiglinek egy vonalba és egy különben képtelen átnézetbe foglalt, de a Tiberius-út bevágásával s a körüli szirtpárkánynyal némileg mégis természetű rajzát Griselini az utánzás elhárítása kedvéért ugyanis oda módosította, hogy a Dunára kirugó és csupán a halásztanya felől járható szikla kényelmes sétat helylyé változott, a honnan Griselini egy fényes társaság nagy álmélkodása közepette teljes kényelemben rajzolgathatá a hármass felirattal díszelő szirthomlokzatot (11. rajz.) Hogy a Griselini rézmetszetes tábláján szemléltetett széles sziklapárkányzat nemcsak az ő ottjártakor, de még a rómaiak idejében sem létezhetett: azt a Tiberius katonái által e szirtbordák bemetszésére fordított fáradságos munkálatok nyomai bizonyítják legjobban. Hisz, ha valósággal oly könnyű lett volna a Gospodin szirt bejárása s a sokszor emlegetett feliratok a Griselini által rajzolt könnyű módon tárulnának a szemlélő elé, akkor alig merülhet vala a hármass sziklafelirat kérdése oly sokáig a feledés homályába s különösen alig lesz vala szükség azokra a hosszadalmas tárgyalásokra, költséges előkészületekre, melyeknek szerencsés sikerültét életem egyik kiváló öröme gyanánt némi önérzettel vagyok bátor a Tekintetes Akadémiának bejelenteni.

És az egész kérdés irodalmában a legkülönösebb az: hogy jóllehet az utódok — ha mindjárt öntudatlanul is — Marsigli feljegyzéseiből táplálkoztak: mégis a kevésbé megbízható és az egész témát jó formán összebonyolító Griselinire esküdöztek inkább, a ki mellett Marsigli fáradságos bűvárlata alig nyert figyelmet.

Az egy Muratori,¹ a múlt század ismert nevű feliratgyűjtője még Marsigli jegyzeteiből merítette Griselini előtt napfényre került, bár szintén elhibázott közléseit. Neigebaur² azonban, ki pedig

¹ Novus Thesaurus veterum inscriptionum in principiis earundem collectionibus hæctenus præteruiusarum collectore Lud. Ant. Muratori Mediolani 1739.

² Neigebaur, Dacien. Kronstadt (Brassó) 1851. 7. lapján.

Dacia régiségeit 1846/47-ben a hely színén, tanulmányozta, ismét beérte Grisellini hibás publicatiójával. Aschbach¹ a turnu-severini nagy köhídről szóló, de közvetlen megfigyelések helyett a Duna-gőzhajózási társulat mérnökeinek jelentésére és felvételeire támaszkodó munkájában Griselinire hivatkozálag vonatkozik a felirat-sorozatra. Ugyanezt teszi Arneth² 1856, a Traján tábláról szóló rövid ismertetésében.

Ép úgy Grisellinihez alkalmazkodtak Dácia felíráttárának szorgalmas kiadói: Ackner Mihály és Müller Frigyes is,³ 1861-ben végzett együttes körútjuk alatt. Csak a Corpus Inscriptionum Latinarum szerkeztői térnek vissza ismét az eredeti forráshoz s helyezik ősi jogaiba — habár a kevesebb hitelű jegyzetek során — Marsigli hármas felíratát.

A vonatkozó irodalom teljessége kedvéért meg kell említenem azt is, hogy Vásárhelyi Pál, az Al-Duna lángeszű mérnöke, 1834-ben gr. Széchényi István kir. biztoshoz intézett jelentésében szintén vonatkozik a Gospodin szírtre, jóllehet annak nevét mellőzve, azt csakis a Szirinya patak átellenességével jelöli meg. A jeles mérnök figyelmét azonban a hármas felírat közül csakis a középső Tiberius-tábla bilincselte le s elég sajátságosan azt is félreismerte, a midőn valószínűleg valamelyik régészkedő ismerősére támaszkodva, Traianus-táblát látott benne. E tévedés szinte természetsszerű folyómánya vala a Marsigli óta közhiedelemmé érlelődött abbeli véleménynek: hogy az összes aldunai utak Traianus művei. A Vásárhelyi által 1839. — ha jól vagyok értesülve — az Athenæumban is publicált tábla egyik rajza értesülésem szerint Gonda Béla osztálytanácsos tulajdonába jutott; de az 1838-iki jelentés mellékletéül a bécsi csász. és kir. kereskedelmi ministeriumnál megfordult rajzot⁴ megtalálnom nem sikerült. Nagy hazánkfiának eme közleményét már csak sajátosságánál fogva sem mellőzhetve, teljesség kedvéért szintén ide kell iktatnunk:

Traiano Cæsare Auspicio
Augusto Imperatore
Pontifice Maximo trib. p. o. XXXVI
Legio III Scyth. et Va Macedonica.

Szinte érthetetlen a felírat két teljesen elütő és légből kapott kezdő sora. A III. és IV. sorok némi ferdítéssel legalább az eredeti Tiberius-táblát adják vissza, úgy hogy a phantasticus másoló mintaképéül is azt tekinthetjük. Ezt a sehol sem létező táblát Gonda Béla⁵ is lenyomatta az Al-Dunáról írt s a Földrajzi Társulat ülésén valamint a Párisban tartott, 1892-ben bemutatott különben igen tanulságos és sok becses anyagot tartalmazó munkájában.

A Vásárhelyi Pál-féle Traianus-tábla tehát már a III. költött felírat a Gospodin szírtől, úgy hogy a 3 valódi mellett ugyanannyi pseudo felírat jött már onnan idáig forgalomba. Kanitz F.⁶ 1887. megfordulva itt, állítása szerint a kedvezőtlen idő miatt, nem vehetett pontos másolatot és könyvébe az Aschbach⁷ által még 1858-ban közölt általa ismeretlen eredetűnek tartott, de kétségtel-

¹ Aschbach, Ueber Trajans steinerne Donau-Brücke. Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, Bd III. 1858. 200. lapján.

² Die Trajans-Inschrift in der Nähe des Eisernen Thores. Jahrbuch der k. k. Central-Commission. Wien, 1856. 83. lapján.

³ Die römischen Inschriften Daciens. Ackner-Müller. Wien, 1863.

⁴ Actenstücke zur Regulirung der Stromschnellen der Donau zwischen Moldowa und Turnu-Sewerin. Herausgegeben vom Donau-Verein. Wien, 1880. 8. lapján.

⁵ Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Budapest, 1892. Földrajzi Közlemények V—VI. füzetében és külön lenyomat alakjában is.

⁶ Römische Studien in Serbien. Wien, 1892. 31. lapja.

⁷ Aschbach, Ueber Trajans steinerne Donau-Brücke. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. Bd III. 200. lapján, 1. jegyzet.

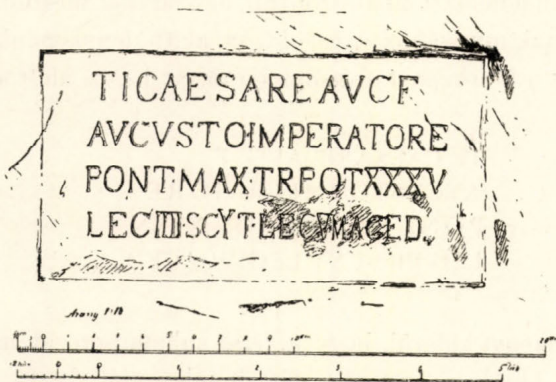
lenül Marsiglire valló szöveget iktatá be. A más két felírat közül a Marsiginál baloldalra helyezett s így az én Vespasianus-táblámra illő vázlatot, minthogy az valóban érthetetlen is volt, egyszerűen mellőzi. A jobbfelöli, tehát a mi Domitianus-táblánkra illő szövegnek Marsiginél és Griselininél olvasható két változatát közli ugyan, de annak valódiságát erősen kérdésesnek nyilvánítja. Ebből kitetszőleg ő a két szélső táblát észre sem vette s azok hollétéről tájékozatlanul fordult meg e helyen 1887-ben is.

IV.

A Gospodin-szírti és izlasi vagy boljetini kétféle Tiberius-tábla kérdése. A Traianus-tábla.

A Gospodin-szírt régészeti szerepének kiderítésével önkényt tisztába jött az Arneth által 1862 októberében a bécsi Akadémiának bemutatott, de hollétükre nézve általa végérvényesen ki nem derített kétféle Tiberius-tábla kérdése is. Az egyik Tiberius-táblát (8. rajz) a Gospodin szírt hármask feliratának középsőjében megállapítván, a második hollétére is ki kell tanulmányom keretében terjeszkednem.

Ez a tábla a Gospodintól 9 kilom. alább Izlas-zuhatag irányában a *Boljetinski reka* szerb parti kis víz betorkolásától balra a Dunához feszülő *Lepanska stena* falában, az úttól alig 1 méternyi magasságban hirdeti Tiberius császár nagyfontosságú stratégiai útjának befejeztét (12. fejezet).

8. rajz. Tiberius táblája a Lepans stenka szikla oldalán.

Arneth 20 év előtti közlésének csupán az ártott, hogy ő a *Kozla* és *Boljetin* közti távolságot nem ismerve, e két külön helyre vonatkozó nevet synonymnak tekintette s így a régészek bizalmatlanságát a két teljesen megegyező felirattal szemben majdnem kihívta.

Pedig utánna Safarik¹ belgrádi tanár is hírt adott arról Mommsennek s legutóbb Kanitz F.² a Balkán-félsziget, de különösen Bulgária fáradhatatlan ismertetője is constatálta e két tábla létezését. Kanitz közlésében csupán azt a lényeges eltérést találjuk, hogy a felirat világos és minden

¹ Corp. Inscript. Latin III. köt. II. rész additamentáiban 1024. lapján III. Viæ Moesiæ inferioris 1698. sz. feliratra vonatkozó észrevétel Mommsentól.

² Kanitz, Römische Studien in Serbien. 33. lapján.

kétségen felül álló szövege daczára a tribuniciae potestast XXXV helyett XXX-nak veszi s abból azt a téves következtetést vonja, hogy Tiberius császár a Gospodin-szirtig a Duna mentén felfelé vezetett szikla-utat itt kezdte volna meg Kr. u. 28-ban ; míg a Gospodinnál látható felírata a nevezetes és sok munkába került műszaki vállalatnak Kr. u. 33/34-beli felavatására vonatkoznék.

Ezt a feltevést azonban téves olvasásának tulajdoníthatjuk csupán s már ez okból is szükséges a vitássá vált időpont egyedüli hiteles bizonyítványának, magának a boljetini sziklafeliratnak hű fényképét (12. rajz) és rajzát (13.) is részletesen bemutatnom. Az 1.25 m. hosszú, 0.65 m. széles, első sorában 12, a következőkben 10 cm. magasságú betűivel négy sornyi felíratot tartalmazó tábla minden dísz nélkül van a sziklafalra kivésve. Betűi sem hasonlíthatók össze a felső Tiberius-tábláéval s éppen azért nem egy oldalról hangoztatták már azt, hogy ez a tábla inkább utánzat, valamely kontár kéz utólagos másolata a felső táblának. De a két tábla jelentékeny s az utánzási buzgalom nyilvánítására alig kedvező távolságán kívül a betűk egyszerűbb typusa is a mellett bizonyít, hogy két külön képzettségű lapidarius készítménye örökíti meg azt a nevezetes napot, melyen a Duna-part járhatatlan szirtei alatt a közlekedés szabaddá tétetett. Olyan mesteremberféle műkedvelősködő annyival kevésbbé karczolhatja vala e felíratot pusztá utánzasképen ide, mivel e korábbi időkben még a tudós régészeknél sem vala e két egymással egyező felírat szövegének mibenléte megállapítva. Hogyan producáljon a latin nyelvben tán járatlan, vagy a laicus emberek avatottságával nem rendelkező kőfaragó ily pontosan egybevágó másolatot arról felíratról, melynek szövegét, amint láttuk, még a mérnökök vezére, Vásárhelyi Pál is alaposan félreértette s mely felíratról Arnehtnek köszönhetjük — habár szintén másodkézből — az első hiteles szöveget ? A római lapidariusok egykorbeli eltérő minőségű munkájának nem ez az első s nem is utolsó példája s a kérdés ez ágát szakértők előtt tovább feszegetni valóban felesleges, már csak azon egyszerű oknál fogva is, mivel, amint alább lesz alkalmam kimutatni, Kr. u. 28-ban a legio V. Macedonica még az alsó germaniai csatatéren hősködött.

A dyasverrucano conglomeratumban azonban, úgy látszik, megghiúsult az első kísérlet. Az első táblát odahagyva alább fogtak munkához s ezt 12. sz. alatti fényképünk szemlélteti környezetével együtt. Magának a felíratnak a fényképnél olvashatóbb rajzát 13. sz. alatt adjuk következő szöveggel :

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT MAX TR POT XXXV
LEG III SCYT LEGVM ACED

Az előadottakból önkényt kiderül, hogy a felső zuhatagsorozat mentén *összesen csak négy felírat* létezik és ezek közül *három* a Gospodin szirt homlokzatát díszíti, *egy* pedig a *Boljetin*-völgy torkolatánál látható. E felíratok közül időrendileg a Gospodin szirt Tiberius-táblája a boljetini Tiberius-táblával legrégebb, amennyiben Kr. u. 33/34-et képviselik. Utánnuk következik a Gospodin sziklánál a Tiberius-tábla közvetlen szomszédságában balfelől látható s először általam kiderített Vespasianus-tábla. A sorozatot Domitianusnak szintén ez alkalommal megállapított s Kr. u. 92/93-ból származó igen érdekes emléktáblája zárja be.

Mindezen táblák kivétel nélkül a zuhatagokat követő és Grebenen alúl a felső Poreč szigetnél záródó sziklaútra vonatkoznak.

A felső zuhatagsorozatnál a Kozla-Dojke sellőktől Izlasig az általam tisztázott négy és pedig 2 Tiberius-, 1 Vespasianus- és 1 Domitianus-felíratnál több a valóságban nem mutatkozván, a hirlapi téves értesülésekkel szemben már kétszeresen kötelességemmé vált annak hangsúlyozása : hogy akár-mekkora elismeréssel adózom is Neudeck Gyula fáradozásainak, a Domitianus-tábla lemásolásánál *Szinte Gábor* barátom önfeláldozó vállalkozásán kívül csupán *Lukács Béla* kereskedelmi minisztert illetheti az elismerés, mint akinek nemes érdeklődése e tábla megközelíthetőségének évszázados akadályait elhárította s aki az állványszerkezet költségeinek engedélyezésével voltaképen a rejtély nyitjá-

hoz segített bennünket. Más állványszerkezetéről ott, hol a hajózási vonal zavarása is figyelembe jött s a magánosok önkényes beavatkozása éppen azért miniszteri engedély nélkül lehetetlenné van téve, szó sem lehetett; annyival kevésbé engedhette meg magának ezt a költséges vállalkozást a miniszteri kirendeltségnek egyik, a szolgálati viszony által is lekötött alkalmazottja.

A felső zuhatagsorozat eme négy történelmi documentumához ötödikül az Izlason alul 40 kilométernyi távolságban a Kazán szoros Orsova felőli kapuzatában s Ó-Gradina átellenében az utazók által megbámult s lelkesedéssel üdvözölt *Traianus-tábla* járul. A táblának a szerb kormány költségén eszközölt renovációja s a halászok odatelepedhetésének megakadályozására emelt támfal sem aetheticai, sem régészeti tekintetben nem sikerült. Felettébb kívánatos volna tehát, ha a belgrádi muzeum érdemes igazgatója, dr. Valterovics, személyesen venné kezébe az elhibázott javítás felüljavítását s különösen a Benndorf* által 1873-ban sok szerencsével megfejtett és ez út műszaki berendezésének örökbecsű magyarázatául szolgáló végsorokat különös gonddal ismét szemlélhetővé tétetné.

Ezt annyival kívánatosabbnak látnók, mert még a legújabb keletű útleírásokban is a régi Arneth-féle elavult értelmezés tartja magát. Ugyanezt olvasom az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képen cz. vállalatnak éppen e sorok végleges tisztázása közben napvilágot látott 194. füzetének Gonda Béla tollából származó igen ügyes és a Dunára nézve kimerítő tájékoztatást nyújtó ciklében is.

Éppen azért nem tartom feleslegesnek a kevés szerencsével, egy orsovai olasz vállalkozó archaéologiai tudása és izlése szerint restaurált s TABVLA TRAIANA figyelmeztető jelzéssel ellátott táblának fényképmásolata után rögtön ideiktatni a Benndorf által immár a Corp. Inscript. Latin. III. pótkötetében (Supplementum pars II.) 8265 (= 1699 cf. Eph. II. n. 502.) végleg megállapított szövegét is.

IMP & CAESAR & DIVI & NERVAE & F
NERVA TRAIANVS & AVG & GERM
PONTIF MAXIMVS TRIB POT IIII
PATER PATRIAE COS III
5 MONTIBVS EXCISI ANCONIBVS
SVBLATIS VIAM Fecit

De mielőtt a bemutatott feliratok további fejtegetésébe s Daciához kimutatható történelmi vonatkozásaiba ereszkednénk, néhány rövid szóval meg kell emlékeznünk az Al-Duna helyrajzi alakulásáról s azon természetes akadályokról, sőt azok geológiai előidéző okairól is, melyek a rómaiakat e feliratokon megörökített munkálatokra s a Duna-part festői szikláin Szerbia felől mind e mai napig meglepő védelmi intézkedésekre kényszerítették.

* Epigraphische Nachlese. Sitzungsber. 1874. 418. 1. azóta C. I. L. III. Suppl. fasc. II. 1469. lapján 8267 is kiadva.

V.

A rómaiak határvédelmében szereplő aldunai zuhatagok rövid ismertetése.

Az Al-Duna kapujául Baziást tekinthetjük, mint a hol a nagy magyar Alföld rónája a Lokva hegységbe, az erdélyi Kárpátoknak a Balkán felé hajló előfutárjába ütközik.¹⁾ Az átellenes szerb parton Rámánál ez ÉKDNy.-i csapással bíró hegytömeg folytatásául fellépő kristályos palavonulat szembe-tűnő bizonyítéka annak a nagyszerű geológiai küzdelemnek, mely az Alföld évezredes lassú sülyedésével egyidejűleg a délkeleti felföld hegységeiben beállott emelkedés, vagyis e két egymásra ható ellentétes erőnek mintegy eredőjeül a Duna völgycsatornáját előidézte, oly módon: hogy Baziástól Kozláig derékszög alatt, tehát NyK. irányban, onnan Szviniczáig, illetőleg Jucz zuhatagig hegyes szög alatt DK. irányban, Jucztól ÉK.-re forduló hegyes szögben metszi a vízfolyás a hegyredőket. Azon túl Plavesiviczától kezdve Ó-Gradináig pedig a kristályok, palák gyűrődési redőjének tengelyével azonosul a Dunameder s végre a Vaskapuig ismét harántul metszi az egykor itt állott természetes torlasz rétegeit.²⁾

A Baziás-Orsova, illetőleg Vaskapu közt kialakult mederbeli akadályok első csoportozata a moldovai szigeten alul a 2100 méterről egyszerre 900 méterre szűkülő Duna-mederben előtűnő s a *coronini* közelében jelentkező mészkővonulatra utaló «*Babakaj*» sziklával kezdődik. Szerbia felől a *Pek* folyó alluviuma a Duna-partot lekeríti egészen a mi Lászlóvárunkkal átellenben az Árpád-ház által a *grebeni* Duna-szoros védelmére használt galambóczi (Golubácz) várromok által díszített szikláig.

A nagyobb nehézségek mégis jóval alább *Drenkovánál* kezdődnek, bár elébb már a *Szlenka* szírtnél a bánsági hegység nyugati granit-vonulata a kristályos palák keményebb padjaival annyira benyomul, hogy az első zuhatag előidézője lehet. E kristályos palák Szentkától Berzaszkaig kísérik a Dunát s ott a mi partunkon feltűnő neogen, diluvialis és alluvialis öblözetbe vonulva előidézői a *Kamenicza* és *Oravicza* patakok ama hordalék-tömegének, mely által a Duna folyása 500 méternyire keskenyül. *Kozla* szénállomásnál, *Drenkován* alul, a Duna keleti folyását *DDK.* változtatva a kristályos palákat a Duna legdélibb könyökhajlásában *Jucznál* mutatkozó serpentin-tömzség másodkorú szedimentumok váltják fel. Kozlánál és Jucznál, tehát a szakasz két végpontján, mutatkozó conglomeratumos diaskori vörös homokkövek a legidősebbek. Ezekre rhäti vagy liasz kori quar-citos homokkövek települtek, Kozlánál és átellenében Bosmann szerb telepnél szénnel párosulva.³⁾

¹⁾ Halaváts Gyula, Fehértemplom Kubin vidékének földtani térképe. 1884. Budapest.

²⁾ A helyrajzi adatoknál nagy hasznát vettem Gonda Béla, Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása cz. kitűnő munkájának, Földrajzi Közlemények 1892. V—VI. füzet. Külön lenyomatban is megjelent. Kár, hogy régészeti adatai elavultak.

³⁾ Handtken Miksa, A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. Budapest, 1878.

A középső vagy barna Jura (dogger) Ammonitesekben igen gazdag vasoolitos mészkő-padjai Szviniczánál és Grebennél sorakoznak. Olykor néhol a liaszrétegekre közvetlenül szarúköves liton, majd neocom-mészkövek helyezkednek, festői szirtes alakzataikkal a legbájosabb tájképeket nyújtva. E sedimentumok középpontjául a kopárságával messzire kirívó *Treskovác* esücs rhyolith, illetőleg porphir tömzse szolgál. Ennek tufás padjai *Izlás* és *Tachtalin* rettegett zuhatagjait idézik elé. Felirataink tanúsága szerint a rómaiak műszaki tevékenységét is éppen a Kozla-Jucz, illetőleg Izlász-Greben szakasz vette igénybe. A *Kozla* sziklapad által a jobb partra átzúditott víztömeget ugyanis az ék gyanánt felfelé nyomuló *Dojke* szirtes zátony és azzal együtt keletkező mederszűkület, valamint a balparti Szirinya patak hordaléka még jobban felduzzasztják. Sőt az egy kilométernyi *Dojke* fenékgát fölött keletkező 80 centiméternyi sellő s a jobbparti Gospodin szirt félelmes örvénye nagyban növelik a forgalmi nehézségeket. A *Dojke* 380 méternyi szűkületéből kiszabaduló Duna tükrének fodrozódásából észrevehetőleg a mélységben még ezen túl is lappangó szirtek zavarják a vízfolyást. De a hajózásra azért semmi káros hatásuk nincs. A Bivoli (bivalyok) nevű ikerszirtet elhagyva, a Jelasava patak betorkolásán alól azonban már jó messziről hallhatóvá lesz veszélyes zuhatagjaink zúgása. Az Izlász és Tachtalia velikán áteső hullámok a Tachtalia mala liaszquarczit keresztgátjába ütköznek.¹

A sellők veszélyes sorozatát a Dunába hirtelen DK.-re kanyarodva az elhanyagolt dombok diluvialis, illetőleg pliocén kavicstakaróján kívül egyes vízmosásokban a szarmat emelet és felső mediterrán agyag és durva mészkő bukkan elő.¹ Orsován alul az Allion hegy gránitos csillámpalája Vercierova romániai község keleti széléig követi a Dunát s azon túl egy eruptív közzel cserél kelet felé helyet. A Vaskapunál a két part kristályos palái egy Telegdi Roth Lajos² által dogger kornak nyilvánított ED. csapású meszes kőzet complexumot bezáró ferde teknőt képeznek. E mesozoikus kőzetek rétegeinek harántolása idézte fel a Vaskapu rettegett örvénylabyrinthjait a Prigrada szirt tarajzataival együtt. A 2·5 kilométernyi zuhatagon vad morajlással 5 m.-re bukó hullámokat alig 6 kilométer távolságra követik azon apró zátonyok, lappangó szirtek, melyek az erdélyi Kárpátokból a Balkán felé irányuló rétegek lemetzési roncsalékaiul tekinthetők.

E változó mederfejlődés, folyási sebesség az ezekkel kapcsolatos szirtzátonyok, fenékgátak a vázolt geológiai alakulásból keletkezve, ősidők óta rendkívül megnehezíték itt az átkelést. Felülről Drenkovánál, sőt olykor Moldava és Baziás állomásokon, alulról Turnu-Severinnél képzett kormányosok (locz) veszik át a vezetést, pedig ma már a Vásárhelyi Pál által végzett mederbéli pontos mérések s a hajózási technika annyi segédeszköze segíti a vízi járművek haladását. És a rövid hajózási saisonból mégis mennyit kelle szünetelni.

Mindebből könnyű elképzelnünk az ókori népek küzdelmeinek nagyságát, akkor, a midőn a Duna mederbéli akadályait és veszélyeit a balparti dákok engesztelhetetlen gyűlölsége, örökös cselvetései még jobban fokozták, sőt megsokszorozották. Perczig sem csodálhatjuk tehát, ha Moesia első szervezésekor legfőbb figyelmüket éppen ide fordították s ezen az aránylag rövid Duna-szakaszon oly természetű hadi és műszaki intézkedéseket hajtottak végre, hogy azoknak felirati megörökítésével sem átalák az egyes császárok hiúságukat kielégíteni.

De lássuk a felső zuhatagsorozat mentén elvezetett sziklaút műszaki berendezését.

¹ Telegdi Roth Lajos, Földt. Közlöny, XX. köt. 209. l.

² Schafarzik Ferencz, Orsova, Jesselvicza és Ó-Gradina környékének geológiai viszonyairól. Budapest, 1891.

³ T. Roth Lajos, Földtani Közlöny, XX. köt. 209. l.

VI.

A Gospodin-szirtnél látható útrészletek műszaki szerkezete. Tiberius dunaparti szikla-útjának felső építményei, valószínű berendezése a tengelyközlekedés és hajóvontatás kettős céljaira.

Az aldunai zuhatagok vázlatos áttekintése kellő képzetet nyújthatott az itteni hajózás őskori nehézségeiről. Ime napjainkban is törvényhozási és nemzetközi intézkedésekkel munkáljuk az akadályok elhárítását s milleniumi ünnepélyeink fénypontjául, Lukács Béla kereskedelmi ministerségének legfőbb büszkeségéül szánta már a közvélemény is a szabályozási munkálatok befejezését.

A nehézségek súlypontja ma is a Kozla-Greben-közre jut s a rómaiak is itt kényszerültek legnagyobb erőfeszítésre.

És már a Gospodin szirt hármass feliratóból kitetszőleg itt is emez, a Duna medréig előnyomuló sziklafok megkerülésére és hozzáférhetővé tételére fektették a legfőbb súlyt. Első képünkről láthatólag ez a farkasfogasan kivájt szikla oly meredek helyzettel bír, hogy a legkeskenyebb ösvény átvezetése sem vala ott — hidkapcsolat nélkül lehetséges, sőt mind e mai napig teljesen útját szegi a parti közlekedésnek, miután az egykori műtárgyak idő folytán megsemmisültek. A merészen eléhajló sziklaszál talapzatát a hullámok évezredes ostroma annyira meglazította, hogy jókora nagy tömegek lekovadoztak s zíg-zúgos alakzatot öltött az egész. (5-ik rajz *A—B* és *C—D*.) A legfelső sziklabordában feltorló víz tömeg szilaj örvénnyel csapódik a Gospodin forgatagba s ott hullámtánczát bevégezve, az átellenes *Dojke* fenékgátjáról idecsapó sellővel összekavarodottan tajtékzó zuhatagként rohan a Gospodin szikla alsó szárnyánál gubbaszkodó halásztanya felé. (1. és 2. rajz. Vess össze 5. rajz *C—D* alaprajzát és 20. rajz.)

Ez a veszélyes örvénylés nemcsak a hajózást nehezítette meg; hanem a parti közlekedésre is lényeges akadályokat támasztott. Erre utal az út megnyitásáról tanuskodó Tiberius-tábla ide helyezésén kívül a fenn már leírt későbbi munkálatokról Vespasianus és Domitianus császárok idejében ide bevéselt második és harmadik tábla is. (1. rajz 3. 5. és 20. rajzok.)

A Tiberius által tervezett és fogantatosított parti utat az elé rúgó sziklabordákon egy folyótalan nem véshtették be e szakaszon s egyik sziklapadtól a másikig épen az örvény tájékát át kelle hidalni. (5. rajz 20. rajz.)

A nagy fáradsággal és kitartással létesített bemetszéseket ugyanis a sziklaparton bevájódva visszatükröződő legmagasabb vízállási rovátka felett alig 0·7 méterrel vezethették el, kikerülendők ily módon a szikla két szélén már így is túlságosan meredek kaptató tovább fokozódását. Csakhogy a Duna sziklagátjain rendkívül mérveket öltő vízduzzadások s a jégtorlaszok elháríthatatlansága a szépen kivésott és jól megtervezett utat igen gyakran megkárosíthaták.

A Gospodin szirt említett bordáit átlag 1·9 méter szélességben és a hegy felőli oldalon 2 m. magasságban dolgozták ki. De a Duna felé eső széleken a sziklahulladék és a jégréteg, a felülről lezuhogó víztömeg mechanikai hatásával ezt az utat annyira lekoptatta, hogy egészen el van ferdülve és az egykori gerenda-ágyak, vagyis azon csatornák, melyekbe keresztgerendákat fektettek, csupán a szikla-

fal kövében tehát alig $\frac{1}{5}$ résznyiben (15. rajz) ismerhetők fel. Ezek a talpgerendák ugyanis alig egy-egy méternyi közökben úgy valának elhelyezve: hogy a gerendák fejei a sziklafal alá is beékelődtek s ily módon azok szilárd helyzete biztosítva vala. A gerenda-mélyedések válszerűleg 25 cm. mélyen 18 cm. szélességben kivésve a szirt lábánál annyira kitégultak, hogy oda jóval vastagabb gerendafejet helyezhettek el. Ezt az egész szerkezetet 16. rajzunk kellően szemlélteti. A rajzon *B*-nél a gerendaágy üresen látható (16. rajz), míg *A* a gerenda helyzetét tünteti fel.

A méretekből következőleg 36 cm., 18 cm. gerendák is alkalmazhatók valának itt, úgy hogy a kivésott 1·9 m. szélességű úttestet még legalább 1 m. dobogóval kiszélesíthették.

Egészen így képzelte az út kiszélesítését Arneth¹ is, a bécsi tud. Akadémia elé 1862 októberében a dunagőzhajózási tisztviselők jelentéseiből és Cassian gőzhajózási felügyelő adataiból beterjesztett jelentésében. Összehasonlításul vegyük ide az ő rajzát is, mely a Boljetin bevágást mutatja. (19. rajz.)

A Gospodin szirttől általunk 16., 17., 18. rajzokon feltüntetett s Arneth rajzával (19. rajz.) nagyjában egyezően megfelelő távolságban elhelyezett keresztgerendák a 17. rajzon bemutatott karfaszerkezettel és hídlással lehetségessé tevők a hajóvontatásnál alkalmazott egyének szabad mozgását, mint azt a 18. képzeleti rajz illusztrálja.

Teljesen hasonló szerkezetet találunk a többi sziklabevágásoknál is, mint a *Prisaca* Lapana-nál; míg az öblözetek laza törmelékein tetszés szerinti szélességben könnyű szerrel végezték az útmunkát. Az aldunai zuhatagok helyrajzi vázlatában érintett verrucano, lyas dogger, de főleg a malmkorkbeli kemény szirtek azonban annál jobban megizzasztották az útesináló katonákat.

Különösen szép részlettel találkozunk Izlással szemben, Boljetin felé következő Lapanaszakaszon. Ott az úttestet átlag 2 m. széles 2·5—3 m. magasságban vették ki; a gerenda-mélyedéseket azonban nagyobb, átlag 2·6 m. távolságra osztották fel. Ez a beosztás lényegileg megfelel a gospodini szakasznál feltételezett dobogószerkezet kívánalmainak. Már Arneth, bár a hely színén nem járt, ily módon képzelte a dunaparti szikla-út felszereltségét. (Lásd 5. rajzot is.) Határozott útbaigazításunk van erre nézve a Traianus-táblának Benndorf által szerencsésen helyreállított *«anconibus sublati»* kifejezésében² is. A különbséget a Tiberius- és Traianus-út között azonban legfőképen azok kétféle rendeltetése idézhető elé. A Tiberius-útnál ugyanis a rendes közlekedés biztosítása mellett kelle a hajóvontatásról gondoskodni. Ezzel szemben a Traianus-út a Nagy- és Kis-Kazánban csakis a hajóvontatást közvetítő, a mai Golubinjétől le az Orsova átellenében fekvő szerbparti Tekiaig, honnan a rendes közlekedési út fentartását a partfejlődés már megkönnyítette.

A Gospodin örvény, illetőleg a Domitianus-tábla alatt kirúgó két sziklabordába bevált Tiberius-út belső magassága 1·8 m. s meredek szikla oldalába ernyősen kelle azt kivésniök (20. rajz, lásd 5. rajzot); miközben még legalább 0·5 m. magasabb sziklatömeget kellett a víz felőli külső oldalról lefejtetniök (15. rajz). Ily módon minden folyó méternyi útnak a kivájása ezen a szakaszon legalább 4·37 m³ sziklatömeg kiemelését és eltávolítását igényelte. Minthogy pedig a munkánál alkalmazott legio IV. Scythica és legio V. Macedonica hadi életéből és territorialis beosztásából azt is kimagyarázhatjuk, hogy az itt szóban forgó zuhatagsorozat mentén, vagyis a *Gospodintól* le a Boljetin völgytorokig *Izlasig* terjedő útmunkákhoz Kr. u. 29 előtt alig kezdhettek: könnyű elképzelnünk azt az óriás erőfeszítést és helyes munkafelosztást, a mivel e nagyszerű vállalatnak aránylag oly rövid idő alatt történt bevégezése járhatott.

A nagyági m. kir. bányaműnél eszközölt megfigyelések szerint a robbantó technika előnyei-

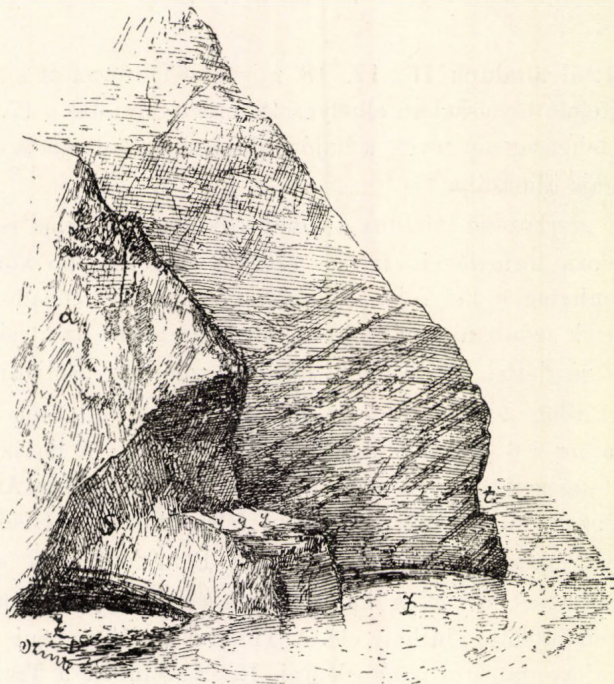
¹ Arneth, *Archäologische Analecten*; *Sitzungsberichte der philosoph.-hist. Classe der kais. Akademie*. Wien, 1862. Octob. 360. lapján. *A—C* az útbevágás 3 m. magassága, *B—C* az út 2 m. szélessége. A gerendakörök Arneth szerint 2·75 m. — A gerendák 8—9 hüv. átmérőt mutattak.

² Corp. Inscript. Latinarum III. köt. 1699. sz. Benndorf, *Epigraphische Nachlese*. *Sitzungsberichte der phil.-histor. Classe der kais. Akademie*. Wien, 1874. 418. lapján.

vel rendelkező legügyesebb bányamunkás sem képes egy évi fáradságával 39·5 folyó méternél többet kihajtani.¹ Minő fáradságba, a vezetők mekkora erélyébe, s mindenekefelett hány munkás kéz véres verejtékébe kerülhetett ez óriás vállalat.

Ha ma a gőzgépek sípolásai verik fel e komor sziklák néma csendjét, akkor bizonyára ezer és ezer véső, pöröly csattogatását visszhangoztatták azok s közbe-közbe a felügyelők ostorcsapásainak sujtásai, az elaléltek jajkiáltásai, kesergő átkai vegyülhettek e zsvajjba.

De tárgyunkhoz térve, meg kell említenünk azt is, hogy az úttest a *Gospodin* örvény felett csakis hidalással juthatott el a legfelső szirtorombban látható bevágáshoz. Az alsó és felső örvény felett a két útbevágás közt ilyen hídlást kell képzelnünk. Ilyen hídrészlet vezetett a 15. rajz *t* és *t*-vel jelzett sziklabevágásaihoz is.

9. rajz. Római út maradványa Gospodin örvénye fölött a Domitian-táblával. (a) x. legmagasabb vízállás barázdája. y. y. y. talpgerendák beékelési rései, s. háromszögalakulag levált sziklaréteg ürege, z. z. két örvény, t. t. Tiberius-útrészletek, melyek hidakkal voltak összekötve.

A készítmódra nézve az erdélyi Érczhegység bányavájataiban s főleg a Lukács Béla jelenlegi kereskedelemügyi minister által 1878/9-ben Zalatna közelében felfedezett és ásatni kezdett botesi római bányásztemető felett általam tüzetesen megvizsgált Korabia hegy átmetszésénél szerzett észlelteim ide is alkalmazhatók. A mint az Akadémia elé terjesztett Korabia² monographiában kifejtettem, a sziklafalba vésővel bemélyített résekben utólagosan izzóvá hevitették a kőzetet s erre hirtelen eczetet öntve, a térfogati heves változások következtében meglazított sziklatömeget hatalmas, Plinius³ szerint 150 fontos kalapácsokkal (fractoris C. L. libras ferri habentibus) szétütötték. Hogy ez a lassú eljárás mennyi munkás kezét igényelhetett: azt a Gospodin rövid szakaszánál észrevehető nagy

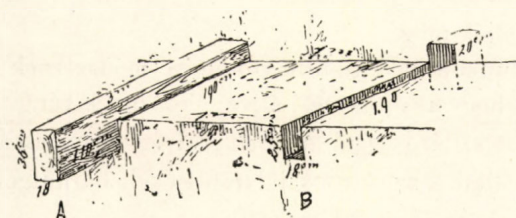
¹ Nagy Ág. földtani és bányászati leírása. Inkey Béla, Budapest, 1885. A kir. magy. természettudom. társulat kiadványa. 1871/3-ban 28·6 f. m., 1874/6 30, 1878/9-ben 35·12, 1880/82 39·5 f. m. adja az adatokat.

² Téglás G., A Korabia római bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében. Archæologiai Közlemények 1890. 14. lap.

³ Plinius, Historia naturalis 33, 21.

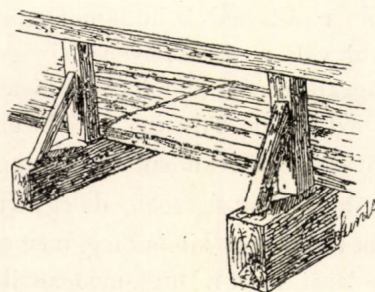
technikai nehézségekből is megítélhetjük. Sőt itt az úttest alsó és felső része egyébként is rendkívül tanulságos.

A halásztanyától (3. rajz s még jobban 20. rajz) egy öblösödésen kellvén áthatolniok, azt nyilván áthidalták és úgy érkeztek abba a sziklavájtba (3 rajz), mely 3 m. szélességben a hegy felé 4 m. magasságyira (15. rajz) kidolgozva a Tiberius-út valódi szabványmintájául vehető.

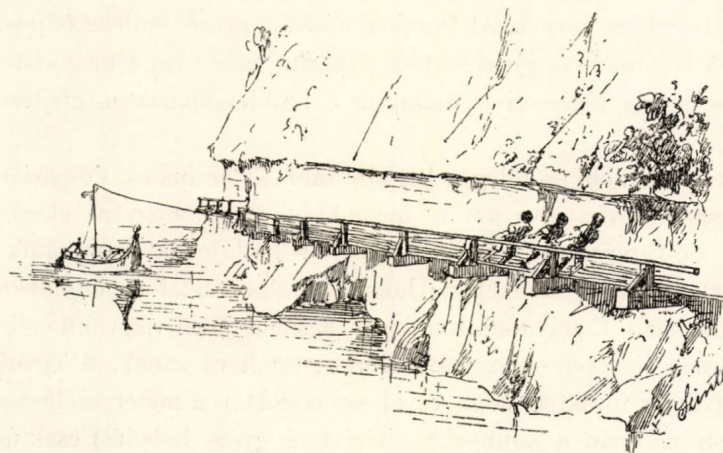
10. rajz. Sziklaút elkészítése és a gerendák beillesztése.

Ezt a 20. rajz tünteti fel legjobban a halász-kikötővel együtt. A felett a rómaiak híddal juthattak arra a sziklapadra, honnan a Vespasianus- és Tiberius-táblát legjobban láthatjuk. A híd tám-

11. rajz. Valószínű fa-constructio a Tiberius-útnak a Gospodin szirtnél látható részletein.

oszlopainak beerősítési réseit a jobbfelőli sziklapárkány homlokzata maig megőrizte (x). A 3. és 5. rajz szintén tájékoztathatja az érdeklődőt.

12. rajz. Hajóvontatás a gerendázzal kiszélesített Tiberius-úton.

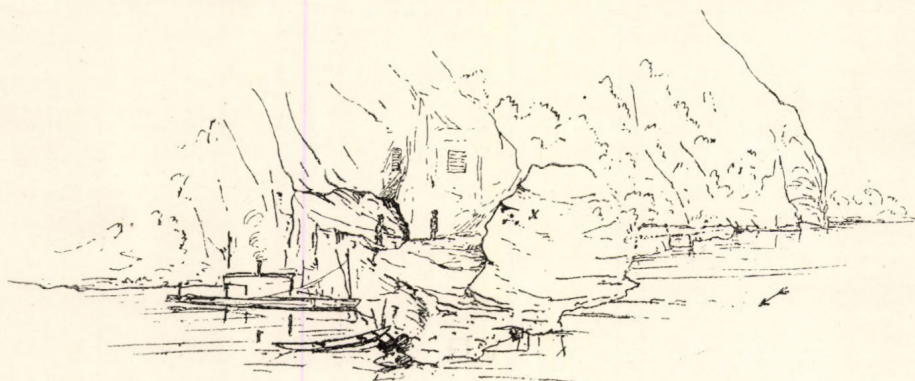
Ettől az útbevágástól a Gospodin örvényhez csak 1.9 m. magasságban vájhatták ki a meredek sziklát, sőt az útbevágás (3. rajz c) alatt 1.8 m. sorakozó résekből még egy külön műveletre kell következtetnünk. (3. rajz d.) Ugyanis a szikla arczatának meredeksége lehetetlenné tévé akár a felülről leereszkedve, akár a Dunára helyezett tutajokról való munkálkodást és az út szintjétől 1.8 m. alább 0.35 m. hosszú, 0.25 m. szélességű 0.75 m. mély résekbe (3. rajz d) illesztett keresztgerendá-

kon függő állványokkal segíthettek magukon. Ezen rések alatt a legnagyobb vízállást jelző szikla-barázdáig csupán 30 m. köz van s attól Szinte Gábor az 1893. évi október 21, az orsovai vízmagasság-mérés $+1.32$ m. jelzett vízállás idején a Duna vízmagassága 2.7 m. mérte. Ily módon a víztükör felett épen 3 m. estek ezen bevésések s ezek felett még 1.8 m.-re következik a Tiberius-út bevágása. Azt a feltevést azonban: hogy Traianus a kis vízállástól 4.8 m. ($2.7 + 0.3 + 1.8$ m.) eső Tiberius-utat egy mélyebbel töldve lett volna kénytelen a kazánszorosbeli vontató út kiegészítésül pótolni: a hajózási technika kívánalmai czáfolják meg.

Hisz a 17. és 18. rajzunkon bemutatott vontatási módszernek ez a magasság csak kedvezhetett. Sokkal hihetőbb tehát, hogy az építkezési állványhoz megkívántató tutajokat az itt heves mozgásban levő vízmederben kellő szilárdsággal nem sikerülván vasmacskákkal vagy kikötésekkel megállítani: állványokhoz folyamodtak s azokat a sziklafalba ékelt harántgerendázatra helyezték (3. rajz, 5. rajz A—B szelvény közepe. Vesd össze 20. rajzzal.)

Az általam itt feltételezett függő állványszerkezetnek még azon előnyét is megnyerték: hogy az áradások hirtelen sülyedő és emelkedő zavargásaitól menten működhettek az út készítői. A jelzett gerendaréseket, bármennyire emlékeztessenek is a Kazánszorosbeliekre, annyival kevésbé tulajdoníthatom valamely vontató út maradványainak, mert a sziklafalon jól kirajzolódó vízállási redőzések azt tanúsítják: hogy már közepes vízállásnál is hullámok alá került ez az út. S ha az áradások tán meg is kímélik, aligha menekül vala meg e mélyen helyezett függő út a Duna emez örvénylő szakaszán nagy erővel és gyorsasággal érvényesülő jégtorladástól. Ha tehát egyáltalán létezhetett ezen a szakaszon ilyen vontató út, azt csakis Tiberius első kísérletének tulajdonítják oly módon: hogy az első tavaszi jégmenés magával is sodorván azt, még a munka befejezése előtt rákényszeríté az út mestereit a felső, bár fáradságosabb és költségesebb, de egyúttal állandóbb és biztosabb szikla-út bevágására. Hisz a Domitianus-tábla felíratából kitetszőleg, még ezt az aránylag magasan elhelyezett utat is megrongálhatták a Duna áradásai, mert a Duna-meder sziklagátjai által gyakran aránytalanul feltorlasztott víztömeg már magában rendkívül romboló szokott lenni. Hogy pedig az örvény által körbe forgatott jégtáblák valóságos fúró és kotró szerepet játszanak a sziklatalapzatra: azt a rétegek kivájtása és lekovadási módja illusztrálja legjobban. E miatt a Domitianus-tábla is nagy veszélyben forog s a 15. rajzon látható nagy háromszögű szikla-levágás annyira meglazította a felírat helyzetét: hogy annak napjait nagyon is megszámláltnak tekinthetjük. Nincs meszi tehát az idő, mikor egy hevesebb jégzajlás ostromlása közben Al-Dunánk e kiváló becsű emléke teljesen a Duna hullámai közé fog temetkezni. A lemásolás és gypsbe öntés e szerint majdnem a tizenkettedik órában következett be s a tovább halogatás régészeti irodalmunk e problémájának megfejtését tán örökre meg hiúsítja vala.

De a Tiberius-út további — főleg a két alsó tábla (Tiberius és Vespasianus táblája) felé eső s kiváló szépségű szakaszát vizsgálva azt is megállapíthatjuk: hogy az előrúgó sziklafokok közti hézagokat a hirtelen kanyargások elhárítása kedvéért is hidlásokkal kapcsolták össze. E hidlások a sziklapadokon is folytatódnak olyaténképen: hogy keresztbe fektetett gerendákra deszkázatot alkalmaztak. (16., 17. és 18. rajz.) E gerendák a sziklabevágásnál jóval nagyobb szélességet kölcsönöztek az útnak s a víz fölé rúgó végeiken egész erkélyszerkezetet hordozának. A Tiberius- és Vespasianus-tábla alatti bevágás nyilván mutatja, hogy rövid szakaszokon 2 méter szélességre szabták az utat. Hosszabb szakaszokon azonban a könnyebb kitérést és gyors haladást csak úgy érheték el: hogy miután a rendkívül költséges és nehéz sziklabevágást 1.9 m. szélességnél többre nem vehették, egymástól bizonyos közökben (átlag 3 m.) távolságban fektetett s átlag 0.25 m. vastagságú gerendák külső végére épített dobogókkal az útszelvényt 2.5 — sőt 3 méterig is kiszélesítették (17. és 18. rajz). Az ily módon nyert erkély külső, víz fölötti szélét bedeszkázták. Magát a szikla-út testét betonréteggei vonták be. A betonréteg eredetileg mindenestre egyenlő vastag lehetett, de annyi idő óta ez is lekopott a víz felé szintúgy, mint a gerenda-csatornáknál látjuk. Itt a Gospodinnál a hegy felé 25 cm. vastag még a betonréteg; míg a jégolvadás, esővíz által pusztított külső széle annyira

Halász-tanya.

Vespasianus és Tiberius
táblája s ezek előtt a
a szikla útbevágás.Sziklaút folytatás
a Gospodin örvény
felé haladólag.

13. rajz. A Gospodin szirt a halász tanyával alulról nézve.

lekopott, hogy csak 15 cm. vastag. A nagy fáradtsággal kivágott szikla-út hosszabb szakaszain a keresztgerendák alkalmazásával elért szélesítést a hajóvontatás és kitérhetés egyaránt igényelték. E kettős feladathoz képest a gospodini és izlási sziklabevágások mindenütt annyira szélesítve valának: hogy hajóvontatók mellett járművek és lovasok is könnyen elérhettek, sőt egymás mellett ki is térhettek.

Lássuk már most, mennyi időbe kerülhetett a két Tiberius-tábla által közrefogott útszakasz elkészítése, mikor és ki avathatta fel azt?

VII.

A Tiberius-út gospodin-boljetini szakaszának kiviteli időtartama és felavatása.

Már az előadottakban érintve vala a Tiberius-út itt szóban forgó Gospodin-Boljetin szakaszának felavatási időpontja, melyet úgy a Gospodin szirtnél, mint a Boljetinnél bevéssett Tiberius-táblák félreismerhetetlen szabatossággal kijelölnek. Az egész dunamenti útvonalnak ez a 9 kilométernyi szakasza okozhatott legtöbb technikai nehézséget s a két tábla elhelyezése világosan elárulja: hogy a legio IV Seythica és legio V Macedonica katonái együttesen fáradozva e sziklakivágásokon, a megnyitási ünnepélyességekről is oda helyezték az utódok tájékoztatására szánt táblákat, a honnan és a meddig feladatuk legsúlyosabb részletét számították.

A két tábla egyező szövegéből kitetsző Kr. u. 33/34 felavatási ünnepélyességek minden valószínűség szerint 34 szeptember 29 közelebb s nagy hihetőséggel épen 34 nyarán vagy szeptemberében folyhattak itt le. Az a kérdés tehát: mikor vehették kezdetüket e munkálatok és körülbelül mennyi időbe kerülhettek?

Teljes pontossággal e kérdésekre megfelelni felírataink ez idő szerinti készletével lehetetlen. De azért hiba volna a kérdés teljes mellőzése s a rendelkezésünkre jutó kevés adat segélyével is sikerül tán azt valamennyire megközelítenünk.

Ime a legio V Macedonica még Kr. u. 28-ban Cethegus Labeo parancsnoksága alatt ott vitézkedett Apoaniusnak a frisek ellen folytatott harcaiban. Ha a legio mindjárt az expeditio színhelyéről a Duna mellé vezényeltetett, annak átvonulása ugyanazon évre nem eshetett s a nagy távolságnál fogva 29 nyara előtt a legforcierozottabb menetelés daczára sem vehettek részt e legionariusok a dunai útmunkában. Ez az esztendő pedig épen összevág *Pomponius Labo* helytartósági beiktatásával is. Minthogy pedig ez a helytartó épen 33-ig kormányozta Mœsiát s akkor *Poppaeus Sabinus* váltotta fel, a ki már másodízben jutott Mœsia élére, tán nem egészen tévesztett és nem is túlmerész combinatio tőlünk, a midőn azt vagyunk hajlandók feltételezni: hogy a stratégiai és technikai szempontból egyaránt nagyfontosságú és a jelenkor haladott álláspontjáról is bámulattal szemjélhető munkálatok vezetőjeül Pomponius Labot jelöljük meg s a tervek kivitelét Kr. u. 29-től számí-
luk. Hogy kit illet a merész vállalat kiterveléséért az elismerés: azt természetesen felírataink szűkszá-
vúsága mellett nem tudhatjuk. De hogy a befejezés és a megnyitás *Poppaeus Sabinus* kormányzati teendői közé esett: azt a két helyen vagyis Gospodinnál és Boljetinnél félreismerhetetlen biztossággal leolvasható 33/34. évszám után szinte felesleges is bizonyíthatnunk.

E számadatok egybevetéséből önkényt következik az is: hogy Kr. u. 29 tavaszától 34 szeptemberéig vagyis öt teljes éven át kötötte le a két legio munkás karjait ez a nevezetes parti út a biztonságára szánt őrhelyek, castrumok valamint az utasok megszálló, előfogatváltó állomások és a zuhatagok körén Bosmannál (Gospodin szirt felett) Izlásnál stb. elhelyezett kikötők láncolatával együtt. S ez az öt esztendő ugyancsak jó beosztással lehetett elégséges itt, hol télvíz idején alig dol-

gozhattak valamit; hol a tavaszi áradások, a tél utóján bekövetkező jégzajlások, olvadások alig-alig engedik meg a szabadban való foglalkozást s a hol kézi erővel kellett a rendkívül kemény quarezitós liaszhomokkövekben és conglomeratumos diaszkori vöröshomokkövekben minden talpalatnyi tért kivágniok. Pedig a szabványszerű kiszélesítés, a mesterséges erkély-építménynyel s annak sűrű, 2—3 méternyi közökben a legnagyobb pontossággal előre kivésott csatornaágakba illesztett keresztgerendázata, a roppant hosszú vonalon elhaladó hídlások, a sziklapadokon mindenütt 25 cméternyre lefektetett betonierozás, a számba is alig vehető egyéb műtárgyakkal mind oly munkálatok, melyekhez a kellő szakértelmen felül nagy kitartás, sok költség és még több idő kívántatott. Fel kell tennünk tehát, hogy ezeket a felső építményeket még a téli időszakban se hagyták annyiba s az egyes munkás-szakaszok igazán katonás pontossággal és tervszerűséggel jártak el, csak hogy mielőbb czélt érhessenek.

Hátha még számításba vesszük az útvonal és örvidék kiépítése által szabadságában első sorban fenyegetett dák szomszédság ellenséges magatartását, zavaró beavatkozását. Mert bár adataink tájékoztatlanul hagynak az útmunka részletei és lefolyása felől, a későbbi évek harcziás eseményei s a szomszéd *Thraciában* évtizedekre terjedőleg kimutatható makacs ellenállási kísérletek s még a leigázás után is fellobbanó függetlenségi törekvések tanúságai után alig foroghat fenn kétség arra nézve: hogy Dacia heves természetű, vállalkozó lakossága nem nézte összedugott kézzel: hogyan egyengeti a római fővezénylet oda át a túlsó parton végleges leigáztatásuk útját s miként helyezi el egymásután a Daciára irányított hadállások egész sorozatát, s hogyan veszik ki rendre-rendre kezük-ből a dunai közlekedés nagyfontosságú rendelkezési jogát. A jövőre nézve pedig eljlesztő példaként állott előttük Pannonia, Dalmatia szabadságharczainak véres tragédiája, ha ugyan Thracia, Macedonia elnyomatásának rémjelenetei nem idézhették volna fel az ellenállásig megkívántató hangulatot.

Már maga az a körülmény, hogy két, a barbárság harczaiban edzett és kipróbált legiót tömörítették a dunai munkálatokhoz: sokat mondó és jelentő ujjmutatás arra nézve: hogy a véső és kalapács mellett vajmi sokszor kelle a csatabárdot és védő kardot felragadniok s hogy minden valószínűség szerint a munkálatoknál elfoglalt rajok mögött legalább is még egyszer, ha ugyan nem többször annyi katonának a dunai átjárók gondos megfigyelése és az éj-napi őrállás nehéz teendői, vagy az átesapó dákok visszaűzése képezé tisztét.

A legio IV Scythica állomásváltozásairól kevésbé vagyunk tájékozódva, sőt ezt a legiót Nero idejéig régibb adataink az ázsiai harcztérre sorolták. Alig foroghat fenn azonban kétség arra nézve: hogy a közös sikerként hirdetett munkálatokat együttesen is megkezdettek és végrehajtották a legio V Macedonicával s hogy a legio IV Scythica még ezután is a dunai végeken örködött Kr. u. 43 tájáig, a mikor Germaniába rendeltetvén, onnan 58-ban kerül Syriába.*

A két Tiberius-táblából megállapítható kiviteli és felavatási adatokhoz csatlakozó Vespasianus- és Domitianus-táblák az úttest későbbi javításait örökítik ugyan meg első sorban; azonban sok okunk van feltételezni: hogy a Domitianus-táblán megnevezett «avultság és Dunaáradás» (vetustate et incursu Danuvi) mellett az alább érintendő dák betörések is nagyban hozzá járultak a javítások felidézéséhez. A rómaiak hatalmi fölénye és gögje ez apró károsításokat, a hidak lerombolását az állomási és katonai épületek felprédálását igen természetesen átallotta felíratilag megörökíteni. De épen a Domitianus nevével kapcsolatosan a Gospodin szírtnek legutóbb kiderített felíratán 92 september 14., 93 september 15. közt és minden hihetőség szerint épen 93-ban végzett javítások és kibővítések egy részét, nagyon is hajlandók vagyunk a kevéssel elébb lezajlott s valószínűleg 89-beli Domitianus sokat emlegetett diadalmenetével sajátságosan befejezett daciai háborúk következményétől minősíteni, a mikor bizony Moesia belső területei is sokat szenvedtek s a határszéli csapatok gyors érintkezését, felvonulását czélozó szikla-út hídjainak felszedésével, lerombolásával, szóval az

* Corp. Insc. Latin. XI. 1835. vonatkozása Moeriában jelzi Kr. u. 43-ból.

egésznek járhatatlanná tételével vezethették be a dák csapatok már csak taktikai tekintetéből is támadó és pusztító működésüket. Hisz Moesia belsejébe addig nem is hatolhattak; a Dunától jó egy napi járásnyira fekvő bányavidék felprédálásához nem kezdhettek, valamíg hátuk mögött a golubáczmilanováczi örvonalat megsemmisítve nem tudták. Hisz Domitianus sziklafelírata is Toliatætól a zuhatagok menti utat (per Scrofularum viam) emlegeti, tehát azt a szakaszt, mely a dák becsapások állandó célpontját s a dunai limes Achilles-sarkát képezé.

Sőt a Vespasianus által itt elrendelt s nyilván javításokból és partbiztosításokból állott munkálatok is nagy hihetőséggel a császárrá választatását megelőzőleg ismeretes dák betörésnek és ezt követő szarmata támadásnak eredménye vala. Hisz a Nero halálával felmerül zűrzavaros időszakban a legioknak Cremonához összpontosításával védtelenül hagyott Moesia a legsiralmasabb pusztulás színhelyévé vált s *Rubrius Gallus* a császárválasztásból visszatért helyőrség élén csakis iszonyú erőfeszítésekkel tudja az ellenségtől megtisztítani Mesiát. S ha már a belvidéken így megfészkelhették magukat a támadó dák és szarmata hordák: milyen állapotban találhatta akkor Vespasianus a dákok haragjának örökös célpontjául szolgált dunaparti örvideket és annak összeköttetésére szánt szikla-utat? Ime tehát úgy a Vespasianus-, mint Domitianus-tábla elhallgatott részletei lassankint kibontakoznak a történelem gyérszavú adataiból. Lássuk azért a következőkben Moesia bekebelezésének előzményeit, a tartomány szervezetét, ennek rendeltetését és a Dacia bekebelezéséhez vezető események vázlatát.

VIII.

Visszapillantás Moesia bekebelezésének előzményeire és politikai okaira.

A Gospodin szirtnél s onnan lefelé a Duna-part szikláiban kivájt műút a védelmi művek, sűrű táborhelyek erős láncolatával a római kormánypolitika által mindjárt Julius Cæsar idejében munkába vett határrendezési munkálatok zárókövét képezé. A köztársaság által a Földközi-tenger medencéje irányában folytatott egyoldalú hódítási politika hátrányait Julius Cæsar államférfiúi éleslátása ismerte fel először a maga egészében. Ő a birodalomnak természetes határvonalakat keresett emerre éjszak felé is, s a Rajna után a Duna irányában czélozta a terjeszkedést, hogy az Alpok szorosain időnkint Felső-Italiát felpredáló barbár betöréseknek útját szegve, a rómaiság centrumát minél szélesebb és biztosabb háttérrel övezhesse.¹

E nagyszabású tervek kiviteléhez az Adriai-tenger partvidékeinek a szomszédos területekkel megkezdett szervezete és szorosabb beolvasztása képezék a bevezetést. Névleg ugyan jó idő óta Rómához számíttattak ezek a területek, sőt a római gyarmatok kereskedelmi fölényét is rég elismerték; de az állami függésnek igen laza szálai kapcsolták a birodalomhoz s a rendes állami élet legelemibb formája sem honosult volt ott meg. És Julius Cæsart subjectiv okok is Dalmatia ellen sürgeték, miután a benszülöttek Pompeius mellé csatlakozának s még Pompeius pharsalusi veresége után is makacs ellenállást fejtettek ki. J. Cæsar a helyi viszonyokkal kellően tájékozott Publius Valerium indítá a dalmátok ellen s maga is követni készült, hogy onnan a Burivista alatt veszélyes szomszédná fejlődött és hatalmi súlyát egészen Noricumig, sőt le Thracia és Illyricumig éreztető dákok megfenyítését munkába véve, a dunai határ tisztázását megvalósíthassa.

Burivista gyors emelkedését és királyságának nagy vonzó erejét ritka erélyén és hadvezéri képességein kívül a dákokkal rokon thrák népcsalád nagy kiterjedése is érthetővé teszi. A mint régebben az illyr törzsek az Adriai-tengertől a Közép-Dunáig elterjedtek: szintúgy uralkodtak az erdélyi Kárpátoktól le az Al-Duna mindkét partján az Aegei-tengerig, sőt a Bosporuson túl Bithyniáig és Phrygiáig a thrák népek. Herodotos méltán emlité az indok után leghatalmasabbnak őket. A történelmi kutatások kideríték, hogy a moesiak a Hæmustól a Dunáig s a géták vagy dákok a Duna bal partjától fel a Kárpátokig ugyanazt a nyelvet beszélték.

Burivista hatalmát tehát nem vala nehéz e rokon s a szabadság eszméjétől is egyként áthatott népekre kiterjeszteni. De ő a Dunától fel a Kárpátokig, a Cseh erdőig és ki az Inn vidékéig lakozó bojok királyát Kritasirust keresett ürügyekkel megtámadván, országából kiűzve közvetlen szomszéd-ságot erőszakolt ki a római birodalommal.² Majd a Pontus-mellék görög gyarmatait felpredálva,

¹ Mommsen, Römische Geschichte, V. Bd. 7—22. és 178—200. l.

² Strabo 5, 1, 6; 7, 3, 11; 7, 5, 2.

egészen ki Apolloniáig (Avolna) meghordozta pusztító hadait.¹ Julius Cæsar haragjára tehát teljesen rászolgáltak a dákok, csak hogy Brutus tördöfése hirtelen véget vetett a nagyszabású tervek kivitelének s Dacia függetlenségét a Duna-melléssel együtt még jó időre biztosította. A polgárháborúk zűrzavara még inkább kedvezvén Burivista hatalmaskodási hajlamainak s a Dunán áttörve, Thracia, Macedonia bekalandozása után egészen Illyricumig kiterjeszté rabló hadjáratát. Szerencsére a prédán egyenetlenkedő főurak kapzsiságának áldozatául esett Burivista élete is s a római birodalom consolidációjának oly hatalmas akadályul bizonyult dák királyság, melyet Burivista önkénye és vas erélye hevenyészve egyesített, négyfelé málva, elveszté félelmes jellegét.

Cæsar örökségének felosztásánál Macedonia Brutus kezeibe kerülván, ő minden erővel folytatni kívánta volna a dákok ellen tervezett háborút, megakarván előzni ezáltal azok betörését. A tanács Marcus Antonius idevonatkozó előterjesztéseit közömbösen vevé, sőt a dákok harci előkészületeinek jelentőségét túlzottnak nyilvánította. De a dákok betörése csakhamar megadta a senatus önámításának czáfolatát is. Brutus, hogy annál jobban kiérdemelhesse a senatustól az imperatori titulust és megnyerhesse a hadsereg bizalmát, Antonius és Octavius ellenében a lehető legnagyobb erőfeszítést fejtette ki. 712. (Kr. e. 42.) a besseken győzedelmeskedve, a thrák Sadala ellen indul, ki rémültében kincseit országával végrendeletileg Rómára ruházta. Özvegye, Polemokratia, a kincseket ki is szolgáltatta és Brutus eme győzelmét a Daciában oly gyakori ΚΟΣΩΝ veretű arany érmeikkel örökíté meg.¹

Julius Cæsar határrendezési terveinek Augustus hí követője vala s mint a nyugati provinciák részese, ő annyival nagyobb szükségét érzé a szétszakgatott birodalom kikerekítésének, mivel a nyugati provinciákkal jóformán csak tengeri összeköttetést talált. Annyira sürgősnek ítélte az éjszaki határigazítást, hogy ellenfelét még Egyiptom birtokában tudva is kész vala Siciliából visszatérni 719. (K. e. 35.) s az alpesi salanok meghódításával a Pannonia felé útjában álló akadályt elhárítva, teljes erélyét Illyricum bekebelezésének szentelé. Docleatól (Cernagora) felfelé Fiume tájáig számbavehető akadályra alig talált. De a japudoknak nagyobbára római szerkezetű gépekkel megrakott sziklavárai s főleg Metullum, a főváros, erősen útját állották és sehol ekkor erélyt és személyes bátorságot nem kelle kifejtenie. A japudokkal hosszú, véres harcok árán végezve, még ugyanazon évben eljutott a Kulpa mentén Sisciaig. A pannonok erős várát és fegyvertárát is szerencsésen elfoglalva, két legiót helyezett oda s a várát mindennel kellően felszerelve, a Dacia ellen elkövetkezendő támadás tartakául jelölé ki. A következő 720. és 721-ben (Kr. e. 34. és 33.) a rómaiakkal évek óta ellenségeskedő dalmátok Promona (Dernis mellett, Sebenico felett) erősségük bevételével meghódolván, Augustus a béke műveivel is szerencsésen szilárdította hatalmát és erejét. Így Tergestum (Triest), Pola, Jader (Zara), Salona (Spalato), Naron (a Narenta torkolatánál), valamint az Aquileiaból a juli Alpon átvezető kereskedelmi út főemporiumául szolgált Emona (Laibach) városi szervezetet, körfalakat nyerve, a municipalis szervezet éltető szellemétől fellendülten, a rómaiság hatékony terjesztőivé váltak.

Most a dák háború került volna sorba, de a polgárháború másodszor is útját állta, sőt a hagyomány szerint Augustus békés úton próbálta volna meg a kényes kérdés dülőre juttatását, oly módon, hogy Cotiso királytól leányát feleségül kéretve, cserébe saját ötesztendő Julia leányát ajánlotta volna fel.

Hogy a dákok a Sisciaiban berendezett hadi szertár ellenük irányulásának tudatában is Antonius pártjára állottak, az magától érthető s ha, a mitől Rómában tartottak, míg Octavius keleten küzd, Antonius segítségükkel a védtelen Italiára veti magát vagy Epirus helyett Macedoniában kereste volna a dák csapatok összpontosításával a döntést: a koczka másként fordulhatott volna.

¹ Dio Cassius I. 75.

² Eckhel Doctrina nummorum veterum VI. köt. 22. és köv. l. Vesd össze Dio Cassius 47, 25.

A dákok e hadi mozdulatok czélzatának eleven tudatában *Antonius* pártfogásáért folyamodtak, segítségüket felajánlván az Italia ellen indítandó támadásra, vagy a Macedoniában folytatandó háborúra. *Antonius* mindkét tervet visszautasítva, *Actiumnál* 725 (Kr. e. 29) elbukott s a dákok hirtelen felragyogó szerencsecsillagát is csakhamar elhomályosíták a pártoskodások belviharai.

Idejáruáltak az éjszokról elényomuló bastarnok és a Daciát hova-tovább mind jobban körülözönlő szarmata törzsek. Mindezek lehetetlenné tevék, hogy a dákok érvényesítsék erejüket az ő sorukra és jövőjükre is elhatározó polgárháborúban. És e közben nemcsak az ők elhanyatlása, de a római uralom megszilárdulása, Illyricum s a Balkán-tartományok bekebelezése is lényegesen megkönnyíték az Al-Duna és Dacia körül az események által háttérbe szorított operatiók megvalósítását.

Az actiumi győzelem után Macedonia helytartójául Marcus Licinus Crassus rendeltetvén ki, ennek tisztévé tétetett a két izben elődázott dák háború is. A bastarnok Thraciába törése képezé a háború jogczímét. Ezek ugyan Crassus felszólítására meghátráltak, Crassus mégsem érte be ezzel, hanem a Hæmuson átvonulva, Mœsia kulcsát, Sardicát¹ (Sofia) a felső Oescusnál megostromolván, előbb a fellázadt mysieket győzte le, majd a Cibrusnak (Tzibritra) a Dunába szakadásánál a bastarnok derék hadát verte meg, királyukat, Deldot is elejtvén. Az elmenekülteket Roles dák király segélye egy közel dunaparti várból szerencsésen kiúzvén, a többi mœsiai terület leigázását az időjárás előhaladása miatt kénytelen vala elhalasztani.

Crassus téli hadi szállását Thraciába helyezvén, eltávozása után a bastarnok felocsúdva tompultságukból, szerencsétlenségük képzelt felidézöin: a deuthelen hamarosan bosszút állottak. Crassus legiói gyorsan a veszedelem színhelyén teremve, 725. (29. Kr. e.), előbb a mysieket veri le, azután a bastarnokat kényszeríti hódolásra. Majd a thrákok ellen fordul, kik a téli elszállásolásnál útját állották volt és különösen a hűtlen *serdeknek* még foglyait is lemészárolta s csupán a békés odrysoknak ad kegyelmet, minthogy az odrysok fejedelmei a római uralom feltünésétől kezdve a Hæmustól délre állandó hűséget tanusítottak s a thrák népelemek kormányzását kezdettől kiérmelték, Dyonisiusnak a Rhodopétól éjszakra fekvő szent berkeivel² és jósdáival együtt a Pontus luxinus partján lévő görög gyarmatok védelme szintén az odrysok fejedelmeire ruháztatott. Ezek székvárosa Bizye (Wiza) Adrinopol és a Pontus euxinus közt emelkedett s a triumviratus után a thrák királyságban csakis velük találkozunk, akik az Al-Dunánál a Kr. e. első században a külön római hadsereg tartását feleslegessé tevék.

Most a birodalom szövetségesének declarált Roles dák király segélyére indúlt, a kit Dapyx nevű versenytársa szorongatott. A rómaiak könnyű győzelmet aratván a fegyelmezetlen dákokon, Dapyx egyik várába zárkózik. Crassus katonái árulás segélyével a falak közé jutván, a vitéz Dapyx híveivel együtt öngyilkosság által menekül a szolgaságtól s csak fivére kerül a rómaiak kezébe. Dapyx seregének egy kis töredéke a *Civa* barlangba rejtőzik. Crassus kikutatván a barlang kijáróit, azokat elfalaztatá s a hős dákokat éhínséggel semmisíté meg.

A leszámolás munkáját a gétákkal folytatá, akik Genuclában őrizték az Antoniustól elvett római jelvényeket. Zyraxes királyuk a skythákhoz fut segélyért, mialatt városa elesik. Most a még nyugtalankodó mysiekre szövetségeseit indítva, ő maga még az artaciakat ostromolta meg.

A birodalomnak 727-ben (Kr. e. 27) keresztülvitt reorganisatiojánál Illyricum külön helytartóságot képezett, magába ölelve Dalmatiát, a Drináig, tehát a mai Bosnia és Szerbia határfolyójáig terjedő hátvédjével, katonásan szólva, a bosniai occupatio argumentumául emlegetett, Hinterlandjával együtt. A délebbre, tehát a Rigómezőn alul a Fekete- és Fehér-Drin körül eső partvidéket Macedonia helytartója kormányozta. A Hæmustól a Dunáig a mai Bulgária földjén, hol Crassus csak imént érvényesíté a római főhatóságot, hűbéres fejedelmek (kik közül *praefectus civitatum Mœsiae et Triballiae*

¹ Dio Cassius 51, 23.

² Dio Cassius 51, 25.

egészen Tiberiusig szerepeltek) Illyricum helytartójának ellenőrzése mellett teljesíték a határvédelmet, ép úgy mint a Hæmustól délre Thráciában vagy az Alpok felé Noricumban és Rhætiában. Ennek a szervezetnek némi visszatükröződését ismerhetjük fel a későbbi századoknak Rhætiától Mœsiáig Illyricum néven szereplő közös vámterületében. És ezzel a birodalom határát politikailag a Julius Cæsar által megszabott irányban a Dunáig terjeszték, habár a Közép-Duna mentén még sok kiegészíteni való várta a fegyveres erőt.

Legiók ugyan tulajdonképen csak Illyricumban feküdtek, a főparancsnokságot a tanácsból kiküldött proconsul teljesíté, de a katonaság tisztjeivel együtt önkényt érthetőleg császári vala. Amint azonban Rhætia bekebelezésével a dunai szélek ellen is komolyabb offensívához kezdhet, Augustus saját vejét és uralkodó társát helyezé a dunai tartományokba. Ennek váratlan halála után 742-ben (Kr. e. 12.) Illyricum császári tartománynyá alakúl s a Duna mentének hármaskatonai és közigazgatási tagozata létrejött. A Crassus által függésbe hozott apró fejedelemségek Mœsia tartományaként a mai Szerbia és Bulgária területéről, helytartójával a bastarnok és dákok ellen működtek; míg a korábbi Illyricum legióinak egy része a Kerka és Cettina szirtrepedései közé helyeztetve, a folyvást békétlenkedő dalmátok fékentartását kapta feladatául. A főerő a még mindig határul szolgált Száva mellől Pannonia népeit ellensúlyozá. Időrendileg ugyan nem vagyunk képesek eme csapat-beosztásokról beszámolni, de nagy hihetőség szerint a Pannoniában és Thráciában felmerült zavargások vezették a mœsiai helytartóság rendszeresítése után a dalmátiai és pannoniai külön parancsnokságok szervezéséhez. Ugyanis a Hæmus-vidék népmozgalmaival és politikai alakulásaival kapcsolatosan a pannoniai törzsek és szövetségeseik is súlyos akadályokat támasztának a római hadsereg határrendező és hódító tevékenysége elé. A noricumbeliekkel szövetkezve, 738-ban (Kr. e. 16.) Istriát és Dalmátia éjszaki területét rohanják meg s *P. Silius*, Illyricum proconsulja, ugyancsak nagy erőfeszítéssel tisztíthatja meg tőlük e vidéket. Alig pár év múlva a thrákok lázadásával összejátszólag megújulnak Pannoniában a harcok s noha Agrippa személyes megjelenésével 741. (Kr. e. 13.) őszén a nyugalmat helyreállítá, halála után ismét lobbott vetett a lázadás. A Róma ellen mindig készen álló dákok, mint a Monumentum Ancyranumból¹ tudjuk, szintén felhasználják a Duna jegét és Pannoniába törnek, Tiberius, a germaniai harcok győzője, azonközben a pannonokkal szerencsésen végezve, a pannonok segítségére siető dákokat is keményen visszaveri, három törzsfőnöküket feles számú fegyveressel levágja,² sőt a csatát a Dunán átvive, a dákokat egészen hazájukig üldözi s a rómaiak fölényének elismerésére kényszeríté.

A dákok harci kedvét azonban ez a kemény leczke sem lohasztá le teljesen. *Aelius Catus* rövid idő múlva újból kénytelen őket megfenyíteni. Ez alkalommal a Dunán-túlra hatolva, 50,000 foglyot telepített onnan Thracia hegyei közé.³

A dákok rendszeres összeköttetésben állottak a Duna-völgy összes határszéli népeivel és bárhol tüzték is ki a lázadás lobogóját, e vállalkozó szellemű hegyi nép mindig rendelkezésre bocsátá fegyverét és vitézségét. Valahányszor a Duna jege a két part közti természetes kapcsolatot létrehozta, minduntalan módját tudák ejteni a nagy nehezen előtérbe nyomuló aldunai rómaiság nyugtalanításának és pusztításának. Történeti adataink nagyon fogyatékosak és szűkszavúak ez örökös egyenetlen-

¹ Corp. Inscr. Latin. III. 796 C. 30. Pannoniorum gentes, quos ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictus per Tiberium Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus imperio populi Romani subiecti protulique finis Illyrici ad ripam fluminis Danuvi. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis profligatus victusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit.

² Sueton. Augustus Cap. 21. Cœrciut et Dacorum incursiones, libris eorum ducibus cum magna copia cæsis.

³ Florus II. 28. Daci mentibus inhærent; inde Cotisonis regis imperio, quoties concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari.

kedések és becsapások részleteire nézve, melyekből pedig bőven kijutott a római főhatóság védnök-ségére támaszkodó Duna-delta görög gyarmatainak is. De hogy a közvéleményt nagyon is foglalkoztatták azok a népmozgalmak: azt a költők rövidke vonatkozásai is világosan elárulják.¹

Augustus kegyvesztett költője, Ovidius, épen ebben az örökös tűzvonalban szenvedte a szám-kivetés gyötrelmeit. Tomi közelében pedig egymást érték a dák, szarmat, geta portyázások. Nyaranta a természet bőkezősége a rómaiak által nagyon mostohán védelmezett hűbéres partszegélyen és delta-közön némileg biztosítá a nyugalmat. A barbarok nyájaikkal jó messzi elszéledtek. A téli időjárás mostohasága azonban a Duna jegén át e vagyonos gyarmatok felé terelé őket s a falak körül farkasok-ként leskelődő népségre még az elpuhult költőnek is fegyvert kelle ragadnia. Költeményei tartották fenn Aegissus (Tultscha) elestét is, mely annyira felrázta végre a római hadvezénylet közömbös tétlenségét, hogy a sithonok királyának kérésére a dunatorkolati hajóhadat a vakmerő géták ellen mozgósítják. A mérgezett nyilat lövöldöző gétákat Vitellius² katonái a költő által magasztalt halálmegvetéssel partra szállva, kiűzik (Kr. u. 13). Kevéssel utóbb L. Pomponius Flaccus, Mæsia helytartója Troesmist (Iglitzra) szabadította meg a géták garázdálkodásától, féken tartva a Duna-menti mépeket is.³

Mæsia bekebelezése és megszállása tehát jóval megelőzte a Hæmus mögé eső Thraciát, hol a háború tüze még sokáig pusztított. Már Tiberius óta provinciának tekinték azt is; de a benszülött Rhœmetalkes hűbéresként uralkodott Augustus utolsó éveiben ott. A dynastia rómaiságával ellenkező nép sokszor ad okot a legiók segélyező beavatkozására, mígnem Claudius császár 46-ban Rhœmetalkes Thraciát is római provinciává alakítja. A helytartók kezdetben procuratorok; majd Traianustól kezdve propætori legatusok. A tartomány berendezését azonban csakis Nero kormánya vihette ki Kr. u. 61-ben odáig, hogy az utak és állomásépületek szállóházakkal, előfogatváltó állomásokkal teljesen elkészülten forgalomba kerülhettek.

Az alakulási processus azonban Mæsiában is ugyanaz vala, aminőt Thracia utóbb felmutatott. M. Licinius Crassus bevonulása után 725-ben (Kr. e. 29.) a római főhatóság elismertetvén, benszülött fejedelmek teljesíték a határvédelmet. A «Præfectus civitatum Mæsiæ et Trebulliæ»⁵ czimek egész Tiberiusig tartják magukat s a keleti terület «*Ripa Thraciæ*» néven szerepelt az első császárok alatt. A végleges megszállás és occupatio a határszéli zavargások következtében itt mégis gyors lefolyást vehetett s időszámításunk kezdetével a helytartók is bevonulnak oda. Így Kr. u. 6-ban L. Calpurnius Piso, ki utóbb 11-ben a thrákok ellen vezérkedett s akit Dio Cassius tévesen Pamphyliából emleget, itt szolgált. C. Pappæus Sabinus «præfectus Mæsiæ», egyidejűleg Achaja, Macedonia felett is kormányozván.

Utánna Lanius Pandusa (162.) L. Pompinius Flaccus, ki Thracia pacificatiójában is tevé-

¹ Horatius Satiræ II. 6, 53: quicumque obvices est, me consulit: O bene! — Num quid de Dacis audisti?

² P. Ovidius Naso. Ex Ponto. Liber IV epistola VII. 25—28.

S. Athonio regis ferus interceperat illam
Horus et ereptas victor habebat opes;
Donec fluminea devecta Vitellius unda
Intulit, exposito milite, signa Getis.

³ P. Ovidius Naso Ex Ponto L. IV. ep. IX. 75—85.

Præfuit his Græcine, locis modo Flaccus; et illo
Ripa ferox Histri sub duce tuta fuit
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli
Hic arcu fisos terruit ante Getas recesut
Hic raptam Troesmin celere virtute
Infecit que fero sanguine Danuvium.

⁴ Flav. Josephus 6. Jud. 2, 14, 4, Kr. u. 66-ból Tacitus Historia 1, 11 pedig 69 évről Thracia et quæ aliæ procuratoribus cohibentur.

⁵ Corp. Inscr. Latin. V. 1838 és C. I. L. II. 9111. sz.

Téglás: Áldunai sziklafeliratok.

kenyen közreműködött, a Duna deltáját a gétáktól megtisztítva, Trœmist visszaostromolta, következett (9-ig).¹ Majd 29-ben Pompinius Labeoval találkozunk, aki alatt a Duna-menti szikla-utat megkezdték s a Viminaciumtól lefelé az őrhelyek építését munkába vették.

Ezt 33-ban Pappæus Sabinus váltotta fel másod ízben, ki 35-ben ott is fejezte be pályafutását s ki alatt a tartomány úthálózatának kiegészítése, a katonai állomások szervezete teljessé vált.²

Mindezen helytartók a nagy ritkán megszólaló adatokból kitetszőleg a dákok ellen tartották első sorban a tüzet s egész a Pontus Euxinusig kiterjedő hatáskörrel úgy éjszak mint dél felé ugyan-csak nehéz politikai missiót töltöttek be. A római birodalom hatalmi egyensúlyának megosztó vonalát ugyanis akkoriban már az Al-Duna képezte s a politikai érdekszálak legfontosabbikái szintén oda koncentrálódtak.

¹ Ex Pont. IV ep. 9. 75/85 Præfuit his, Græcine locis modo Flaccus.

² Mommsen Ph. Römische Geschichte V. Bd. Die Provinzen von Cæsar bis Diocletian. II. Auflage. Berlin 1885. 192—193. l.

IX.

A Dacia ellen foganatosított első határvédelmi intézkedések alapvonalai.

Tiberius már a germaniai és pannoniai csatatérekén szerzett tapasztalatainál fogva is kiváló áttekintéssel birhatott a dunai határvédelem teendői felől. A nevét megörökítő két sziklafeliratról kitetszőleg neki köszönhetette az imperium azt a remek parti utat, mely a Duna-szoros szikláiba vágódó párkányzatként halad kevés megszakítással Galambóczytól le a Duna legdélibb hajlásához eső Jucz zuhatagig illetőleg *Milanovác* szerbiai helységig. A szikla-út katonai állomásait, őrhelyeit még *Marsigli Lajos*¹ elég részletességgel felvette volt. Az ő rajzai és közleményei szolgáltak D'Anville² francia geographusnak *Pannonia inferior* és *Moesia* castrumait és hadi útait tárgyaló értekezése alapjául. Kanitz F.³ kettőjük nyomdokain indult el 1860-ban megkezdett felvételeivel, melyeket 1887/88-ban újból kiegészítve a bécsi tud. Akadémia kiadásában napvilágra bocsátott értekezésében feldolgozott.⁴

Kanitz kutatásait Neudeck Gyula hazánkfia egészíté ki, szerencsésen felhasználva az aldunai szabályozásnál nyert alkalmaztatását a parti erődítvények utak, tüzetesebb tanulmányozására. Mint-hogy a mérnökegyesületnél 1893 november 25-én bemutatott előadása kiváló részben épen ezen útszakasz állomásainak kitűzésével és leírásával foglalkozik, sőt a Pentinger-tábla útvonalait is bemutatja: részemről csak épen az érthetőség kedvéért terjeszkedem ki a dunaparti limesvonal egyes állomásaira. Neudeck felvételeinek használhatóságát készséggel sietek kiemelni s csak azt sajnálhatjuk: hogy nagyobb arányú rajzokkal nem szerelte fel dolgozatát. Hogy ezzel a teendők sora itt befejezve nincs s akár stratégiai, akár historico-archaeologiai szempontból akadna itt kiegészíteni való: azt Neudeck fáradozásainak a legteljesebb méltánylása daczára is ki kell emelnünk.⁵

A szóban forgó hadi út alapvonalát Ptolémæusnál is feltaláljuk.⁶ Οινάκιον, Ταναῖς Ἐρῆτα, Δορτικόν, Παυταρία Μοσῶν állomásaiban. E szerint a Kosztoláczról kiindult stratégiai út Taliatænál (Tanatis) a Duna nagy görbületét kikerülve a Miroč fennsíkján a legrövidebb kapcsolatot kereste Brzo Palankához (Ἐρῆτα) és a Timok torkolatának érintésével a Daciából kivezető *Zsil* és *Olt* beszakadási

¹ Marsigl. Danubius II. köt. V. táblától kezdve.

² D'Anville, Memoire sur les villes de Taurunum et de Singidunum; et sur d'autres lieux determines par leur situation, sur de voies Romaines, dans la Pannonie inferieure et dans la Moesie. Memoires de l'Academie royal des Inscriptions et belles lettres. Tome vingt huitieme. Paris 1761. 410—443.

³ Donau, Bulgarien und Serbien.

⁴ Kanitz, Römische Studien in Serbien. Wien, 1892. Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften. XLI.

⁵ Neudeck Gyula, Tiberius útja az Al-Dunán. Magyar mérnök- és építész-egylet Közlönye 1894. évf. január—február 1, 2. füzet.

⁶ Ptolémæus Geographia liber III. 9. Norbe-féle kiadás. Lipsiæ 1843 p. 181.

közével átellenben záródott. Már ez a nagy vonásokban adott vázlat kézzel foghatólag illusztrálja a hadi állomások rendeltetését. Az Itinerarium Antonius Augusti¹ menetrendje még tovább részletezi a közben eső állomásokat azok távolságaival. Iter per ripam a Timinacio: Cuppæ (Galambócz) M. P. XXIII, Novas (Brnjica) M. P. XXIII. Talia. (Milanovác) M. P. XII, Ageta (Brzo Palánka) M. P. XXI, Aquis M. P. XVI, Dortico M. P. X, Bononia M. P. XVII. Ratiaria Leg. XIII Gem. M. P. XVII.

A Peutinger-tábla² még részletesebben tartalmazza az állomásokat s a Duna-vonal összes castrumainak teljes névsorát megtaláljuk benne. Viminatio X, Lederate (Rama átkelő Dacia felé) XIII, Punicum XV, Vico Cuppe XII, Ad Novas X, Ad Scrofulas XV, Taliatis (II. dunai átkelés a jobb partra Dacia felé). VIII Gerulatis, VI Unam, V Egeta (III. átkelés a Zsil és Olt felé Dacianak) VIII Clevera, VIII Ad Aquas, XXIII Dortico, XXV Ad Malum XV Ratiaria.

Az itinerarumok kitetszőleg a Viminatiumból keletnek induló hadi út két párhuzamos ágra oszlott. Az egyik a Duna áradványi partszegélyét követte Lederata (Rama) és Punicum, Pincum (ma Gradiste) állomásokkal egész Galambóczig Cuppæig, a hova a hullámos dombvidéket áttérő sokkal rövidebb direct út csatlakozott Lederata és Punicum egyenesen a Sarmizegethusából a *Karas, Nera* vizek mentén Básiához, Kubinhoz levezető daciai vonalak ellen fedezé a Dunát és attól a *Pek* víz-völgyön a bányaságra szolgáló bejárókat.

A tulajdonképi aldunai limes tehát *Galambóczytól* vette kezdetét. Ott állott a Marsiglinál *Gradisca* néven lerajzolt hatalmas castrum, honnan a legio VII Claudia törzskara az V. század elején is folytatta küzdelmeit. A daciai oldalon Ó-Moldovánál s Szt. Ilona Alibeg irányában megnyíló völgyek kedveztek a guerilla támadásoknak. Azért minden időben kiváló súlyt helyeztek e pontra s a középkorban magyar eleink László várával állták útját a *Greben* szorosból előtörő ellenségnek. És ki ne ismerné Arany Jánosnak Galambóczyánál a török flottilla ellen vitézkedő Rozgonyináját?

A szerbiai érczhegyek részletezéséből az is kiderül, hogy Galambóczytól Milanovácig az egész Dunapart közvetlen kapcsolatot nyújt az ércztelepek felé. S mert a szirtes fejlődés a hátvéd elhelyezését és tartalék hadállások építését lehetetlenné téve s az egész dunaparti helyőrség csakis a szűk parti bevágáson tarthatá fenn kapcsolatát: a castrumok sűrűbb sorakozása még magában nem nyújt vala elég biztonságot s minden 3—4 kilométerre őrházakat, megfigyelő állomásokat szóttek be, melyek a híradást és szükség szerinti vészjeleket is a lehető legnagyobb gyorsasággal közvetítették az egész hosszú 46 kilométernyi vonalon.

Ezt tudva s ezen irányelv katonai célzatait a daciai völgyek rendszerével kapcsolatba hozva nem bajos eligazodnunk e szövevényesnek látszó és első tekintetre szinte érthetetlen határvédelmi alkotások labirintusában.

Brnjiczaig tehát 10 őrhelyet állítottak fel s *Novae* állomás kettős várából az első a helység temetőjében (Marsigli Jeschavája) fogad, a második pár kilométerrel lejjebb a *Stenka* zuhatagnál űrködött. Hogy a Stenkával kezdődő zuhatagsorozat nemcsak a hajóvontatást érdekelte, de a határszéli villongások sorsába is belejátszott: azt ez a második erőd világosan elárulja. A legközelebbi állomás még kézzelfoghatóbbá teszi ezt a kettős célzatot, miután már többször említett Gospodin szirtnél a hajózás veszélyei is legimminensebbekké váltak s a római csapatok érintkezését az ellenség úgy szárazon, mint vízen legkönnyebben megíúsíthatta. Szárazon elégséges vala a sziklaút valamelyik részletének, kapcsoló hídjának lerombolása. És ezzel egyidejűleg a sziklazátonyok közén a legkisebb haderő elvághatta a rómaiak élelmi hajóinak s más egyéb vontató járműveinek közlekedését. Azért nem csupán a Gospodin szirt fölött, hanem azon alúl le a *Poreč* szigetekig, a zuhatagok 25 kilométernyi vonalán ismétlődnek a katonai állomások, s mint a *Domitianus-tábla* topographiai vonatkozásaiban kifejtettem, a *Scrofulae* gyűnév ezek összességét jelentette.

¹ Itinerarium Antonini Augusti Parther et Pendor. Berolini 1848 p. 214.

² Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutingerische Tafel. Dr. K. Müller.

E vár-lánczolat kiindulását a Bosmann bányatelepnél majdnem Drenkova átellenében kivehető háromszögű vár képezheté. Annak a Dunára néző homlokzata ívalakban visszahajlik s két szögletbástyájában kilépő állomást kínálhatott. Minthogy Drenkovától lefelé mai napság sem nélkülözik a tapasztalt hajókormányosokat: mennyivel inkább rá valának ezekre utalva a rómaiak idejében. Ilyenformán ama kor *Drenkováját* a Bosmannál levő Ozerovic-féle szételepnél látható táborhely és ahhoz tartozó épületeknél feltételezhetjük, hol a hajók éjjeli állomásozást tartva, folytathatták lefelé útjokat.

A legközelebbi castellum Izlárnál következik. Az odáig vezető útszakaszon épen a *Bivoli* nevű dunai sziklával szemben nyíló völgynél, majd Cservenka (Vöröskő) nevű diaskori vörös homokkőfal felett és a Lapana sziklaoldal fölött álltak őrházak. Izláshoz nyíló Boljetinska reka völgyén az annyira féltett érczvidék alig pár órányira közeledvén a Dunához: önkényt érthetőleg a *Scrofulae* együttes elnevezésű határőrségi complexum igen nehéz és nagy éberséget igénylő feladathoz jutott. A Dunapart legszebb és technikailag legérdekesebb útszakasza a Tiberius táblához hajló ívbe esik, hol a conglomeratum diaskori vörös homokkőből egy huzamban 42 méternyi kellett kidolgozni.

Izlástól a Duna folyását késedelmes kanyarodásra kényszerítő *Greben* kiszögellés mögötti 230 m. hegynyakon át egy rövidebb mellékút szolgált a Poreč szigetek irányában eső Radna szőlő castellumához. Azonban ez a hegyi átjáró a Tachtalia (velika és mala) Greben-forgó, a Vranjik, a két Ursa veszedelmeivel küzködő vízi közlekedés érdekében a parti szikla-út folytatását mégis mellőzhetlenné tette. Ennek a szikla-útnak egyik őrháza épen a Greben fölé jutott s mostanság a sziklarobbantás törmelékei alá került. Ott igen szép bronzdíszítmények, számos érem, finom mozaikdarabok kerültek napfényre. Izsáky Ernő ministeri főmérnök egy genius-arczot ábrázoló bronzdíszítménnyel engem is megörvendeztetett onnan, míg Neudeck Gyulánál ízléssel kiállított bronzkarpereczet láttam.

A Greben szirtfokkal bezáródó *Kozla-Dojke-Greben* zuhatagsorozat fáradalmait a Milanovác határába eső *Radna* nevű szőlőknél mutatkozó nagyobb castrumnál pihenhették ki az útasok. Részemről a *Scrofulae* elnevezés jelentését is erre a 16 kilométernyi Duna-szakaszra vagyok hajlandó ruházni. A Pentinger-tábla XV. miliareja ugyan feltétlenül a *Bosmann*-teleptől vala Milanovácig (Taliataig) véve s eme két pont közti 20 kilométer jóformán meg is felel annak.

Taliatē, Ptolæmeus *Τανατις*-a, az Itinerarium Antonini *Talia*-ja, a Pentinger-tábla *Taliatis* (Taliatē), Procopius Tanatæja s a mi Domitianus-táblánk Toliatis (Toliatē) Milanovác szerb városán alúl látható erődítvényeivel a dunai limes egyik sarkpontját képezé.

Taliatē eme hadászati és közgazdasági viszonyainak megfelelőleg igen jelentékeny kiterjedéssel bírt. A katonai és polgári építmények nyomait a félszázad előtt épen e romhalmazból megépített Milanovác város lakosságának folytonos rombolása sem semmisíthet meg. Kettős erődjéből a felső, vagyis a helység alatti patak betorkolásánál látható nagyon megrongálódott. A Milanovác alatt kiszélesedő partszegély széléhez helyezkedett alsó erődöt (140 + 108 m.) 7 tornyával ma is megkülömböztethetjük.

Marsigli* is ilyen kettős erőddel ábrázolta Taliatæt. Az alsó erőd romjaiban LEG VII TALIATÆ bélyeggel (fordítva) díszített téglát találtak. A *Poreč* torkolatánál elszűkülő völgysszorost, kelet, vagyis a Dacia felől keletkezhető támadások ellenében 9 m. átmérőjű 2.1 m. vastag falazatu kör-toronnyal kezdődő s a völgy felé húzódó fallal zárták el. A falazat romjai valami 50 m. hosszúságban kivehetők. A *Poreč* jobb partján, az előbbi átellenében még egy bástya mutatkozik s ez az előbbi módjára a partot védelmező erődre utal.

Taliatæval záródott a dunaparti Tiberius útja, mely innen a Golubinska Planina fensíkja kanyarodva a csak néhány évvel ezelőtt telepített *Mirovac*-nál *Gerulatis* állomást tartva, az idáig

* Marsigli Danubius II. köt. 6. tábla, XVI. rajz Starivaras és egy kisebb Gradinoca nevű erőd.

pontosan nem ismert *Unán* át egyenesen Brzo Palankának vágott. Ez alig 26 m. rövid út segélyével a Duna késedelmes kanyargásait kikerülve *Egetanál* Dacia ellen gyorsan elérhető és kitűnő megfigyelő állomást létesítettek. A hadi út innen felfelé a Vaskapuig terjeszkedett ki és lefelé Clevora, Ad Aquas (Vidovač) után a Timok torkolatát (Dorticumnál) átszelve Bononian (Vidin) keresztül a Lom térségen öblözetén Arcarnál fekvő Ratiariával, egészen közel a Zsil torkolatához végződött a rómaiak emez alapvető munkája.

Emez elhelyezkedés világosan elárulja úgy a dákok támadási vonalait, melyek a fennebb Sarmizegethusából vázolt úttal összeesnek, mint a római határvédelemnek a moesiai magnesvas, ólom és ezüsttelepekre, aranymosásokra irányuló féltékeny gondosságát.

Ebbeli fontosságát már a múlt századi Mannert¹ is felismerte, ki a Marsiglinél² látható Porecki-patak parti kettős erődben kereste mindjárt Taliatæt. D'Anville³ a Kazán-szoros bejáratánál látható Golubinjéhez osztá *Taliataet* s Aschbach⁴ is csatlakozott nézetéhez. A valóságot Kiepert⁵ közelítette meg legjobban és Kanitznak⁶ köszönhetjük a szabatos topographiai meghatározást.

Taliatætől a *juczi* víztorlódás alatt hatoltak át a Dunán s a daciai hadjáratban Lucius Quietus mór lovassága is itt jutott a túlsó partra, hogy Dubova, *Ó-Gradina* irányában az előhegyeket átszelő utat követve Diernara (Orsova) és onnan tovább folytassa útját. Ez az átjáró azonban ép oly kevésbé rendelkezett állandó hidkapcsolattal, mint a rámai (Lederata) s mindkét helyen hajóhíddal eszközölték az átszállítást. A Trajanus-oszlop a lederatai hajóhidat illusztrálja is s ha ott, a birodalom egyik elsőrangú közlekedési vonalán beérték a hajóhíddal, mennyivel kevésbé lehet rendes hídépítményt ide feltételeznünk, hol a forgalomnak a turnuseverini híd megépítéseig ölthetett nagyobb mérveket s hol első sorban stratégiai tekinteteknek hódoltak.

Mert a *Porečka* víz nemcsak a majdenpekvidéki, hanem a Rudna Glava bányaságához, sőt azon is túl Slatina, tehát a *Timok* környék vas-, ólom-, ezüst-telepeihöz rövid és aránylag kényelmes utat nyitott s összesen 3 nagyobb út csomópontja éppen ide esik.

A dunaparti helyőrség fegyvergyárjai, felszerelési raktárjai mind ide estek s itt került feldolgozás alá a közel vidéki réz- és vashányászat mindama terméke, mely a dunai várak szükségleteit vala hivatva fedezni, vagy éppen kivitel tárgyát képezte.

A Duna alsó területei a Ripa Thracica hűbéres fejedelmek gondozása alá tartozott akkoriban és Traianus alatt épülnek meg a daciai háborúk tartalékául szánt aldunai várak. A római élet és civilisatio nagy későre állandósúl meg ezeken a végeken olyannyira, hogy még Viminacium⁷ is Hadrianustól nyeri municipális szervezetét.

De a jobb parti út biztonsága már ekkor megkövetelte a balpart fokozatos megszállását is. A dákok kétségen kívül makacsul ragaszkodtak kiválasztott posztóikhoz, melyeket utóbb a túlsúlyra emelkedett római hadsereg sietett saját védelmi rendszerébe befoglalni. A dák erősségeknek egész hosszú sorozatát ismerjük Kubintól lefelé s a legtanulságosabbak egyikét éppen a Gospodin szirt átellenében, a Kozla munkatelep felett kiemelkedő *Muntyana*⁸ nevű lapos hegyhát tünteti fel, mint a hol az egyik sziklafaltól a másikig a környezetből 7 m. magasan kiemelkedő félhold alakú sáncz vonul, melyet 5 m. mély és 13 m. széles árok követ.

És a római hadvezénylet sem nélkülözheté sokáig a balpart megszállását. Hogy mikor követ-

¹ Mannert, Res Traiani imperatoris ad Danubium gestæ Norimbergæ 1790 és Geographie IV. köt.

² Marsigli Danubius II. köt. I. tábla.

³ D'Anville, Memoires de l'Academie des Inscript. XXVIII. 437. l.

⁴ Aschbach, Ueber Trajans steinerne Donau-Brücke.

⁵ Kiepert, Corpus Inscript. Latin. III. tabula II.

⁶ Kanitz, Römische Studien in Serbien. Wien, 1862. 35—38. lap.

⁷ Corp. Inscr. Latin. III. 751. lásd megjegyzés. Vesd össze Römische Geschichte V. Bd, II. Auflage, 1885. 192—3. l.

⁸ Neudeck Gyula, Archæologiai Ertesítő 1893. évf. 245. l.

kezett ez be, természetesen bajos meghatározni. Lehet, hogy már Vespasianussal sorba került ez is; sőt Nero jeles helytartója, *Tiberius Plautus Silvanus*, a ki egész Krimiaig kiterjeszté befolyását s a Dunán áthatolva szorongatta a dákokat, megvetette lábát itt is. Ha azonban ekkor nem történt volna is, de a Domitianus alatt felmerült éles ellentétek, véres összeütközések és a római csapatoknak egészen Dacia fővárosáig felhatolása bizonyára megérlelék a balparti örvidék eszméjét is, sőt annak kivitelére hatalmas ösztönül szolgálhattak. Hisz a Kazan szorosi Traianus-út elkészítése is alig képzelhető a nélkül. Dacia occupationál tehát már azért is első sorban szerepelhettek az idevaló csapatok. A legio VII Claudia¹ mindenütt előljárva, Dacia legéjszakibb pontjáiig hatol s ott Porolissum megépítését Zilah mellett elvégezve, viminaciumi állomására tért ismét vissza.² A Cohors II Hispanorum a második daciai háborút követő időszakban, 108-ban Verseczen állomásozott s onnan a Sebes-Körös mellé Sebesvárjára³ (Resculum) helyeztetett át, tehát szintén a legelőretoltabb positiók egyikére. Eme pár példából kitetszőleg is a dunaparti helyőrség került a Daciába felvonuló hadoszlop élére mint olyan, mely a dákokkal folyvást érintkezve azok országát, hadviselési módját legjobban ismerhette. Hogy a Temes-Dunaköz sánczainak volt-e valami viszonya e korai térfoglaláshoz: azt egyelőre kellő adatok hiányában vitatni lehet, de eldönteni alig, s részemről a fejtegetések fonalát odáig nem is terjesztem.

A fenn részletezett jobbparti határvárakkal párhuzamosan közvetlenül a Duna szorosában Báziaától Orsováig a főbb stratégiai pontokon, Böhm Lenárt⁴ által első ízben ismertetett és Torma Károly meg Ortvy Tivadar és Milleker Bódog szerencsésen kiegészített római nyomok egy része azonban a Traianust megelőző időkből eredhet.⁵

Így a Pancsovánál, Kubinnál, Ó-Dubovácznál mutatkozó római építkezések, valamint a dunai határvédelemre még fontosabb az Új-Palánkával átellenben a *Sapaja* szigetén talált építkezési romok, melyekből Böhm Lenárd szerint a középkori vár is épült. A Legio VII Claudia Pia Fidelis⁶ bélyegein kívül a Cohors II Hispanorum⁷ és Ala II Pannoniorum⁸ bélyegei mutatkoztak itt; nem is említvén a NARIANS magánbélyegét.⁹

Szerb-Ozsésenánál, terjedelmes castrum romjai LEG VII CI¹⁰ és LEG IIII IT¹¹ téglabélyegekkal.

Ó-Moldován a múlt században hevenyészett és újból lerombolt redout római alapokon és anyagból keletkezett. A Cohors III Dalmatorum¹² és REN¹³ retograd bélyegű téglák fordulnak ott elé. Utóbbiak fordítva.

Új-Moldovánál, Kameniczánál szintén constatálhatjuk a rómaiak térfoglalását. Drenkovánál hatalmas táborhelyet vett fel Szinte Gábor barátom s ez épen *Scrofulae* kezdő állomásával a Bos-

¹ Corpus Inscript. Latin. Additamenta 8074. sz.

² Corp. Inscript. Latin. III. 6273.

³ Torma K., Archæol. epigr. Mittheilungen III. p. 115. sz. 15—20.

⁴ Archæol. epigr. Mittheilungen IV. köt. 2. füzet, 176. lap. Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orsova.

⁵ Torma Károly, Archæol. epigr. Mitth. III. Bd.

⁶ Böhm L., Arch. epigr. Mitth. IV. k. 2. füzet.

⁷ Corp. Inscript. Latin. III. köt. 1633. 8, 9. Böhm, Arch. epigr. Mitth. IV. p. 176.

⁸ C. I. L. III. köt. 1633. 3.

⁹ Römer, Archæol. Közlemények. 1866. VI. 177. 1. hibásan SEVERIANVS-t írt, tévedését Mommsen javította ki Corp. Inscript. Latin. Additam 8075. 44. (C. I. L. 6285).

¹⁰ Böhm, Arch. epigr. Mittheil. IV. p. 176. Délmagyarországi tört. Ertesítő. VII. p. 165. Corp. Inscr. Latin. Add. 8071. e.

¹¹ Torma, Archæol. epigr. Mittheil. VI. p. 138. sz. 2. Ormos Zsigm. Délmagyarországi tört. régészeti Ertesítő V. p. 46.

¹² Böhm, Arch. epigr. Mitth. IV. p. 178. Délm. tört. régész. Ertesítő. VI. évf.

¹³ Böhm közlése: Arch. epigr. Mitth. IV. 178.

mann háromszögű castrumával átellenben épült. Szviniczánál a Trikula nevű hármastornyot is rómainak jelzik Böhm után. Ez a nézet azonban még nagyon is kérdéses s további bizonyításra vár. Hogy azonban ezen a ponton az *izlasi* jelentékeny római teleppel szemben szintén létezhetett egy előre tolt őrhely; az katonai tekintetből nagyon is indokoltnak látszik. A tisszoviczai völgy és Ó-Gradina bányászata a későbbi időkben származnak, sőt Dierna (Orsova) castrumot sem igényelte a Tiberius-út első tervezete, miután a Kazan-szoroson alul a járhatatlan és először csakis Traianus által hozzáférhetővé tett sziklák a parti közlekedést és hadi műveleteket akkor megülsíták.

X.

A dákok és szövetségeseik által fenyegetett mœsiai Érczhegység.

A Duna-melléken Dacia után ugyanis ez az érczvidék tűnt ki legjobban gazdagságával, melyhez a *Pek* és Timok közti Duna-szakasról juthatunk el legkönnyebben. Kucajna, Sena, Volnja és Majdanpek körül hatalmas aknaszakadékok, tárnávájak, salakgorczok hirdetik azt a serény munkásságot, melylyel ez ásványkincseket a præhistoricus népektől elkezdve, minden időben hasznosítani siettek. Tulajdonképen a Mlava vízvázasztóján kezdődnek az ércztelepek. A Pek forrásai körül ólom- és rézérczek mutatkoznak. Ugyanott *Kucajna* arany- és ezüstgazdagságát magasztalja a szerb népköltészet, sőt ebben a névben D'Anville* a *guduscanusok*, a timocanusokkal rokon szláv törzs nevét ismerte fel. Jámbor Lajosnak t. i. «Dux Guduscanorum et Timotianorum» Herdalban hódolatát bemutatá. A nép ajkán «Kuci»-nak nevezett hegy «kovati»-ból (kovácsolni) ered, mert a hagyomány ott egy aranypénzverdét keres. Itt a Kucajna patak mentén a Pekig le találják a római bányaváros maradványait, márvány domborműveit. A *Pek* homokjából tavaszonként most is aranyat mosogatnak.

Erről az érczdús hegycsomóról *Senán* át a Pek mentén egyenesen le *Pincum* (Gradiste) felé vezetett a főút. A másik kijáró *Tumane* hegyi kolostornál *Golubáczhoz* (Cuppæ) szolgált. Ez utóbbiból úgy *Novae* állomáshoz (Brnjica) mint *Scrofulaehoz*, sőt harmadik elágazásként a II. Tiberius-tábla által elhíresített Boljetin-torkolathoz is külön útirányok tartották fenn az összeköttetést.

Kucajnából egyenesen keletre *Taliataehoz* vezetett a másik főútirány. *Volnja* községnél terjedelmes római bányatelep virágozhatott. A LEG VII Cl. bélyegeivel jegyzett téglákkal, díszesebb heramiciai készítmények, vas-, bronzneműek kerülnek ott napfényre. 1884-ben 220 drb 141—235. Kr. u. évekből származó római érem került onnan két 7 cm. vastagságú ezüst karperecczel a belgrádi muzeumba. Ez a fontos bányahelység *Novae*, a Boljetin felé, valamint a *Mlava*-vidékhez kedvező kapcsolatokkal rendelkezett, sőt a szerb kormány is kezdi a régi utakat ismét használhatóvá tenni.

Maidanpeknél még kiterjedtebb bányászat nyomaival találkozunk. Jóllehet ott ma vas- és rézre foly a patak által elkülönített két bányamezőn a lefejtés, a rómaiak a salakmaradványokból következtetve inkább rézre dolgozták. Az osztrák kormány 1719—1738-ban a törökök visszaűzése után nagyszabású bányászatot rendezett be itt a délvidék többi bányavárosainak (Oravicza, Bogsan, Szaszka stb.) mintájára. A rómaiak az innen lefejtett érczeket részint *Taliatában*, részint *Horreum Margi* (Cuprija) fegyvertáiraiban dolgozták fel. Ép oly kiváló becsben tartották a Maidanpektől DK. folyó *Šaška* menti *Rudna-Glava* vasérczeit, honnan a rendes közlekedés vízmentén épen *Taliatához* (Milanovácz) szolgált ki a Duna mellé, hogy *Taliatában* (Milanovácz) a dunai végvárak fegyver-

* D'Anville, Memoire sur les villes de Taurunum et de Singidunum. Memoires de l'Academie royal des inscriptions et belles lettres. Tome XXVIII. 1761.

készletét mindig kiegészíthessék a rudna-glavai vasérczekből. Utóbb Dacia meghódítása után a Duna deltaiban és az Olt-melléken elhelyezett várak vas-szükségletét is *Rudna-Glava* környékéről szerezték be.

A dunai határvédelmet közelebbről érdeklő érczhegyek az előbbtől délebbre, részint a *Golubinja* planinán, részint még attól is lennebb, a Timok forrásai körül *Lukow* vidékén következnek. A *jablanicai* salakhalmok mellett mesterséges vízvezeték hirdeti a római vaskohászat kiterjedtségét. Odább *Valekonjenél* az «Ogasu draku» (Ördögszakadéka) salaktörmelékei és az újabban megkezdett lefejtés közben felfedezett *réz szerszámok* tanúsága szerint ősrégi műveletek folytak. A rómaiak korát a Tilva ros vízvezetéke és több épületrom képviseli ott. Még északabbra a *Crni urh* nyugoti lejtőjén ismét ólom- és ezüstművek mutatkoznak. Csaknem minden völgyben ismétlődnek a régi bányanyomok, helyenkint rézzel váltakozva. Így halad ez felfelé a Taliataéhoz kifutó Porecka völgyéig a Sto, Deli Jovan és a maidanpeki érczhegyek közt mindenütt jellemző római készítmények s főleg téglák és cserépek társaságában.

Egészen az érczhegyek centrumában, a Timok két ágának egyesülése alatt, nem messze Zajecartól a Timok torkolata és Morava közti átjárók derekán «*Gamrigrad*» hatalmas castruma szolgáltatá a legközelebbi fegyveres erőt. A szerencsés véletlen a terjedelmes castrumot annyira megvédelte az utókor rombolásaitól, hogy a 300 m. homlokfalazatot 16 m. magasságban épen találta Kanitz s 36 bástyájával együtt fel az ablakokig az építés szerkezetét hiven megtartotta.¹

A Dunától ugyan távolabb, de Moesia főfolyója, a *Margus* (Morava) által mégis ahhoz kapcsolva, *Cačak* környékén (ÉK.) következik még egy bányavidék. Ott a Rudnik, Stojnik, a Kormia hegységben vasérczekre dolgoztak. Jerdinánál S. Julius Maternus centurio cohortis VIII oltárt szentelt Jupiternek.² E cohors feliratai kizárólag Dalmatia területére szorítkozván, úgy látszik, a szerb Morava (Serbska Morava) bányászata kedvéért idáig átnyúlt Dalmatia³ s itt egy municipium Mal... is létezett. Ennek három decuriója a sírfeliratok tanúsága szerint mind Salonában fejezte be földi pályáját.⁴ Valamivel odább, nyugotnak *Užicenél* két oltár (Laribus publicis Cap.... T. Aurelius Provincialis ob honorem II. viratus v. s. l. m. és Iovis optimo maximo Partino C. Julius Rufus tribunus cohortis I. miliaræ Dalmatarum pro salute //i libens posuit.

Cačakból a *rudniki* érczvidéken egyenes út vezetett fel a Duna-Száva torkolathoz, vagyis Singidunumhoz (Belgrád). Galenit, cuprit, limonit, arsenik, kobaltfényle stb. szolgáltak itt a bányászat alapjául. Az egésznek központját Rudnik képezte. E körül régi aknák, tárnávájak közelében római felírást kövek, faragványok, építmények találhatók. Kamenica mellett a kohók nyomai is kimutathatók. Itt *Guberevci* közeléből nyerte a belgrádi pénzügyministerium a) LEV IPSI és b) CAIA IP bélyegű ólomlemezeit⁵ s a LEGIIIIF bélyegével jegyzett téglákat.⁶ Innen diszítik Belgrád muzeumát szép bélyeges ezüst edényei is. A Belgrádig szolgáló római út derekán *Avala* higanybányászatával máig szereplő bányahegy külön meg is vala erősítve.

Ezen kiterjedt bányászatról csakis a császárság későbbi korszakáról vannak felirati adataink. A legrégibb procurator argentariæ Pannoniorum et Dalmatiorum⁷ Commodus idejéből jelentkezik,

¹ Kanitz, Römische Studien in Serbien. 96. l. gamzigrad = gamis (török) sötét, gamsed (persa) szomorú.

² Corp. Inscript. Latin. III. 6321.

³ C. I. LIII. index 1154. lapján.

⁴ A három feliratból: a) Visibabanál Pozega mellett T. Aelio Martiali decurioni municipii II iuro deuncto Salona annorum XL Aurelia Varra coniugi p. p. — b) Pozega mellett Vranjancil. T. Aurelius Marcus decurio municipii defunctus Salona. c) Pozega a templom előtt ... decurio municipii defunctur Galona. A municipium nevét Karan temploma előtti kő felirata töredékben adja. P. Aelius Maximus decurio municipii Mal... Vesd össze C. I. L. III. 1672 és Addit. 1023. lap.

⁵ C. I. L. III. Additamenta Nr. 8279. Valtrovic Starinar III. p. 71. szerint a *Točak* patak balpartján Parcan, Baba, Stojnik, Guberevci helységek körül az ilyen lemezek gyakoriak.

⁶ C. I. L. III. Addit Nr. 6822. Suppl. Fasc. II. Nr. 8166. a 8276 ugyanazon legio 2 bélyege.

⁷ C. I. L. III. 6675 és Hirschfeld Archæologische epigraphische Mittheilungen III. p. 41.

jóllehet a bányászat kezdete kétségen kívül a prähistoricus időkből származik. A boszniai határszálen Szerbia közelében, Srebrenicanál, a ma már felíratilag ismert Domaviában is procurator metallorum Pannoniorum et Dalmatiorum szerepelt.¹

E bányaterületeken a raguzaiak szolgálatába szegődött erdélyrészi szászok vállalkozását² a Šaška vizén kívül a Šaša helység is fenntartotta. Majd a raguzaiak terjeszték ki ide tevékenységüket, kik a régi római műtárgyakat, utakat sok helyen felújították. A törökök rablóbányászata a legtöbb helyen pusztulásra vezetett s a mult századi osztrák vállalkozás vetette meg alapját a szerb kormány által napjainkban leginkább külföldi tőkepénzzel megindított utóbbi vállalkozásainak.

¹ Archæologische epigr. Mittheilungen 1884. VIII. 243. lap Domasewsky Alfred. Inschriften aus Bosnien. A Bosnia nevű bányatársulat által felfedezett feliratok. Vesd össze Pogačnigg cikkeit Mittheilungen des bösnisch-herzegovin. Landesmuseums. Bd. I. 1893.

² Jireček, Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877.

XI.

A Dacia meghódításához vezető határvillongások vázlata egészen Traianus felléptéig.

Tiberius határvédelmi intézkedéseinek egész rendszere és irányzata híven illusztrálja a délkeleti felföld felől számításba vett külpolitikai bonyodalmak jelentőségét. És az események alakulása, az első századon végigvonuló nehéz tusák, véres összeütközések szakadatlan láncolata még nagyobb és félelmesebb mérvekben tüntette fel a dákok és szövetségeseik ellenségeskedéseit. A dákok előtt nagyon is közel események: a Pannoniában, Thráciában csak imént lezajlott függetlenségi harcok gyászos eredményei elijesztő példaként mutaták be a rómaiak hatalmi túlterjeszkedéseinek következményeit. A római helytartók kiméletlensége nem igen teremthetett nagy rokonszenvet amott a Kárpát aljától a Fekete-tengerig függetlenséghez, szabadsághoz szokott népek között. Azért a Tisza, Duna közéről a jarygok, odább a dákok, a mai földhátról a bastarnok, a Don, Dnjepr tájáról a kitűnő lovas-sággal jeleskedő roxolanok egy alkalmat sem szalasztottak el kihasználátlanul, ahol csak módját ejthették a rómaiak gyengítésének és visszariasztásának.

És a legelkeseredettebb és legállandóbb határszéli összetűzések színhelyéül épen Al-Dunának itt emlegetett szakasza, a felső zuhatagsorozat környéke szolgált, mint ahol nemcsak Moesia szívét érhatték el leggyorsabban, de a tartományi helyőrség összeköttetéseit, hadi szertárait is egy-két sikerült ostrommal elvághaták. A dunai sziklaút kiépítéséhez alkalmazott legio IV Scythica és legio V Macedonica legénységének e hosszú védelmi vonalon ugyancsak nehéz feladata lehetett.

De a legio IV Scythicat * Claudius parancsa Kr. u. 43 után eddig ismeretlen okból Germaniába rendelé, sőt onnan is 58-ban Syriába vezényeltetve, állandóan az odavaló haderő tartozéka gyanánt osztozott a parthusok ellen folytatott küzdelmekben. Moesiában e legiót a legio VIII váltotta fel. Nero uralkodása vége felé már biztosan ott állomásozott s nagy hihetőséggel az armeniai harctérre mozgósított legio V Macedonica kivonulása előtt átvette már a tartomány gondozását; sőt azzal közösen szolgálhatott egy ideig. Kr. u. 46-ban Thracia bekebelezésénél legalább a legio VIII Augusta egy Castuloból ismertté vált felirat tanúsága szerint a legio V Macedonicával együttesen segédkezett.

A moesiai szolgálat a lehető legfárasztóbb lehetett. Már a határvédelmi vonal aránytalanul túlmesszire terjeszkedett. De a helyőrségi életet is örökös veszélyben, bizonytalanságban tartá a dunántuli dákok és velük együttesen érző, gondolkozó szövetségeseik ellenségeskedése. A hadi készülség soha véget nem ért s a dákok érezve a rómaiak közelségének politikai tendenciáját: vad kegyetlenséggel rajta voltak, hogy hírük félelmességével legalább minél hosszabb időre elvegyék kedvét a legiók bekebelezési működésének.

* Kr. u. 43-ban még Moesiában állomásozhatott a legio IV Scythia, a mint a Corp. Inscr. Latin. XI. 1835. vonatkozásából következtethetjük. Vesd össze Rheinisches Museum 1890. évf. 1. l. Domasewsky Alfred czikke.

Ritka kivétel számba vehetjük, amikor egy-egy helytartó a visszataszító dölly és lázító önkény helyett szerencsés tapintatával csillapítólag tud a kormányzati területén eljárni és a Dunán túl is érvényt szerezhet a római név tekintélyének. E rendkívüli kivételek közé tartozik Tiberius Plautius Silvanus,¹ Nero helytartója. A derék férfiú alig két legiójával rendet, nyugalmat teremt Mœsiában, sőt 100 ezernél többet feleségestül, szolgálattel, királyostul adófizetővé áttelepít a Dunán túli népekből. És dacára annak, hogy fegyveres erejének nagy részét az armeniai harctérre kellett kikölesönnöznie, leapadt hadseregével is képes vala a scythák felkelését elnyomni. Azelőtt alig ismert vagy a rómaiakkal ellenségeskedő királyokat, kik most a római zászlók előtt meghódoltak, a jobb partra vezetett át. A bastarnok és roxolanok királyainak az ellenségtől foglyúl ejtett fiait, a dákok testvéreit visszaszolgáltatva és tőlük kezeseket véve, tartománya nyugalmit megerősít és kiterjeszté. A scythák királyát rábírta, hogy Chersonesus ostromától a Borythenesen (Dnjepr) túl elállott. Abból a tartományból nagy gabonaszállítmányaival még a római nép közéletét is jutányosabbá tudta tenni.

Nero helytartójának eme, Domasevsky Alfréd² által Kr. u. 62/63. helyezett erélyes fellépésével, ime, bámulatos nagy területek élvezheték a nyugalom és béke áldásait. És ámbár 62-ben a legio V. Macedonica Mœsiából a parthusok ellen kénytelenek kivonni, ime, a legio VIII, a legio VII Claudia és III Gallica haderejének ügyes felhasználásával érvényesíteni tudá egészen a messzi Krimiaig a római fegyverek tekintélyét. Hogy a legio VIII egymagára mivel szolgált rá az *augusta* jelzővel történt kitüntetésre, azt megfejtani alig lehetséges. Úgy látszik azonban, később is a legderekabb legiók közé tartozott, mert újabb fegyvertényeivel a *bis Augustae*³ kitüntetést is kiérdemelte.

A legio V Macedonica távollétében a kellően pacificalt Dalmatiából, a Salona közelében, *Delminiumban* állomásozott legio VII Claudiát helyezték talán a Plautius Silvanus háborúi következtében át. Legalább 69-ben Mœsia helyőrségéből említi azt fel Tacitus.⁴ Dalmatia másik legiója, a legio XI Scardona közelében Burnumban élte át a 68/69. esztendő zivatarait s kevéssel utóbb északi Germaniába vezényeltetve, segédsapatokra jutott a tartomány gondozása, úgy, hogy onnan Mœsia segítséget alig remélhetett már.

A helyőrség említett erősítése, párosulva a helytartónak már érintett erélyével és ügyes diplomatiájával, a nyugalmi egyensúlyt ennek dacára jóidőre biztosíthatja vala az Al-Dunánál, miután a Thraciában állomásozott 2000 ember s a Pontus Euxinus partjain 3000 matrózzal a tengeri rablók ellen felállított 40 hajónyi flotilla is jelentékeny szolgálatára állott Mœsia biztonságának.

Csak hogy a balparti népek ellenszenve és féltékeny szabadságszeretete igen rövidre szabható a nyugalmi időszakot. A Nero halálát követő zűrzavaros idők és a helyőrségapasztás ismét bátorítólag hatottak a mœsiai eseményekről jól tájékozott s a római hadsereg gyengéit éber figyelemmel kísérő dákokra, akik az előzmények tanúsága szerint még sokkal kevésbé biztató és kecsegtető alkalmakat sem igen halasztottak el kihasználatlanul. És a velük egyenlően gyűlölködő szarmatok, roxolanok

¹ Plautius Silvanus érdekes sírfelírata C. I. L. XIV. 3608. Willmanns Exempla 1145. legato pro praetore Mœsiæ in qua plura quam centum milia et numero Transdanuvianorum ad præstanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit. Motum orientem Sarmatorum compressit, quamvis parta magna (eredetiben partam magnam) exercitus ad expeditionem in Armeniam mississet. Ignotos aut infensos populo Romano reges signa Romana adoratos in ripam, quam turbatur, perduxit. Regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios, Dacorum fratrum (fratrem vagy fratres értendő) captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum obsides accepit; per quem pacem provinciæ et confirmavit et protulit; Scytharum quoque regem (rege helyett) a Chersonesi, quæ est ultra Borustenem obsidione summatio. Primus ex ea provincia magno tritici modo annonam populi Romani adlevavit. Ezt a gabonabőséget Strabo is dicséri. 310.

² Domasevsky Alfred, Die Dislocation des römischen Heeres 66. sz. Ch. Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge 47. Bd. 2-tes Heft, 1892. 208. l.

³ C. I. Lat. XI. 3004. P. Tullio P. f. Stel(latina Varroni) X . . . vir(o) stilitibus [iudicand(is) tri(buno) mil(itum) leg(ionis) VIII bis August(æ)].

⁴ Tacitus Historia II. 85. vesd össze I. 79. és Josephus, bell. Jud. II. 16. 4.

vérmes reménykedését szintén könnyű vala feltüzelni, úgy hogy 69-ben már ismét ott találjuk őket Al-Dunánknál, amint két cohors határvédő rómaiakat lekaszabolva, *Marcus Aponius*¹ elől megtizedelten hátrálni kényszerülének.

A keleti szomszédság (t. i. a dák-szarmata-roxolan) eme közös kudarcza a római hadsereg közvetlen tűzvonalaiba eső jazygok kedvét annyira elvevé a támadástól, hogy a *Nero* halálával kitört császárválasztó háborúk által Italiába szőlított M. Aponius legatusnak segítségüket — nyilván a dús zsákmány reménységében — felajánlották. Kétesértékű ajánlatukat mellőzve, M. Aponius czélszerűbbnek látta kezesek vételével biztosítani 70-ben háta mögött legalább a Tisza-Duna közét.² Mindez édeskeveset használt, mert a dákok annál gonoszabbul kihasználták a helyőrség leapasztását. Szerencsére Mucianus³ a VII. legioval visszaérkezhetett, még mielőtt a tartományt teljesen kipusztíthatták volna.

Alig csillapodott le ez a riadalom, már — mintha csak kiosztották volna szerepeiket — a szarmaták árasztották el Mœsiát, Fontesius Agrippát seregestül felkoncizolva. A borzasztó helyzetnek csakis a cremonai császárválasztó esatából visszakerülő legiók vethetének véget. Rubrius Gallus a császárrá választott Vespasianus rendeletéből gyorsan a helyszínén teremve, az elbizakodott és magukat már teljesen Mœsia uraiúl képzelő szarmatákon véres bosszút vett, úgy, hogy alig néhány hírmondó mentheté meg életét s az összeharácsolt zsákmány is a rómaiak kezébe került.

Az áldástalan trónvillongásban egymás vérért ontó legiók felszabadulásával és visszavonulásával különben is önmagától beállott volna a szerencsétlen tartomány nyugalma. De Vespasianus, a szerzett tapasztalatokon okulva, az amúgy is megbízhatatlan, sőt veszély idején az ellenséghez szító nemzetőrség feloszlásával és a dunai határvonal erősítésével próbálta a fenyegető helyzet javítását.

A Julius-Claudius dynastia idejében Spalato—Pettau—Belgrád irányában, tehát az Adriatenger partvidéke és a Száva-Dráva közt elosztott dunai hadsereget közelebb helyezék a Dunához. Így a judæai háború befejeztével 71-ben Pannoniába visszaparancsolt leg. XV Apollinaris főhadiszállását Magyarország határa mellett Carnuntum (Petronell és Deutsch-Altenburg közt) helyezé s a legio XIII Germanicat Poetovióból Vindobonába helyezé, hogy a dákokkal összejátszó sudet-hercyniai lakosságot szigorúbb és közvetlenebb ellenőrizés alatt tarthassa.

Ez intézkedések természetesen még nem állottak arányban a mind jobban tornyosuló veszedelemmel. De Vespasianus territorialis rendelkezései egy időre mégis éket vertek a Sudetaktól a Kárpátokig terjeszkedő barbár szövetség phalanxába, sőt tartós hatásuk sem marad el, ha a Gondviselés kegyelme nem állít ismét egy Burivistához mindenben hasonló királyt Decebal személyében a dákok élére.

A monda szerint az elaggott, tehetetlen Duras maga választá utódául az erélyes, nagyra-termett ifjút, egészen úgy, mint néhány évvel utóbb a rómaiaknál Nerva tevé Traianussal. És Decebal csakhamar meg is felelt a hozzáfűzött várakozásoknak. Hadseregét római mintára szervezve és képezve, a délkeleti felföld, ép úgy, mint száz év előtt, a népszabadság tetszetős jelszavával a politikai üldözöttek menhelyévé alakult.

A dunai végeken a római tiszti kar oly ritkán követte a méltányosság és törvényesség zsinormértékét, hogy a kormányzati baklövések, apró igaztalanságok állandóan szaporították az elkeseredetteket, szökevények számát. Mindezek Decebalnál oly kedvező fogadtatásban részesültek, hogy nem is volt szüksége a politikai emissariusok izgatásaira, mert a hozzásereglett patrioták kitüntetése már magában elég vonzerőt kölcsönzött udvarának. Így lassankint és szépszerivel érdekközösséget

¹ Josephus Flav. bell. Jud. és Tacitus Historia II. 83. l. Tacitus Historia I. 79.

² Tacitus Historia III. 5.

³ Tacitus Historia III. 46.

⁴ Corp. Inscr. Latin. III. p. 550. Vésd össze Archæol. epigr. Mittheilungen II. 182. és Jung Julius, Die romänischen Landschaften des römischen Reiches 314—481. Innsbruck.

teremtett nemcsak a Duna balpartján szabadságukért küzdő rokon elemek között, hanem az elnyomtatás keserveit nyögő pannonok és mœsiaiak is alig várták, hogy népszabadító szerepében közöttük láthassák s zászlaihoz csatlakozhassanak. Nem csoda tehát, ha 86-ban a mœsiai hadosztály a váratlanul becsapó Deceballal szemben csatát csatára veszített és Oppius Sabinus helytartó is a csatatéren maradt.¹

Ez a váratlan csapás egyszerre leránta a leplet a Decebal titkos ügynökei által nagy óvatosan előkészített forradalmi szövetséget aknaműveiről. Domitianus L. Funisulanus Vettoniusra bízta Dalmatia Pannonia és Mœsia együttes parancsnokságát,² hogy az összes haderővel síkra szállhasson a dákok ellen. Majd Mœsiába siet³ maga is, hogy személyesen felügyelhesse a csapatok felvonulását s a stratégiai intézkedéseket. A hirtelen összevont nagy haderőben bizakodva, Cornelius Fuscus gárda-parancsnok merész elővigyázatlansággal a dákok földjén kelepczébe csalatá magát s mindenestől oda-veszett.⁴ Most Julianus, Mœsia új helytartója, okúlva a szenvedett vereségeken, kellő éberséggel vezeti át csapatait Decebal hegyes tartományába és a főváros közelében *Tapaenál* szerencsésen ki is köszöri a római fegyverek csorbáját. Már Sarmizegethusa ellen készült, mikor a markomannquad sueb lázadás⁵ híre megállítja csapatait. A daciai küzdelmekkel egyidejűleg u. i. Decebal ügynökei lángba boríták Pannoniát is. A jazygok a LEG. XXI RAPaxot felkonczolva,⁶ épen egyesülni készültek a nekibátorodott dákokkal, Domitianus látva, hogy a kettős háborúhoz erői elégtelenek, az Italiához közelebb eső, következőleg közvetlenebbül fenyegető veszedelem elhárítása kedvéért Deceballal igen súlyos feltételek mellett békét kötött s 89 körül Rómában megtartá diadalmenetét, hol a győzelem látszatát Decebal fivérének, Diegonak és a dák küldötteknek jelenlétével is tetszetőbbé tévé.⁷

A viszonyok kényszerítő hatása alatt másként eljárni, valóban, alig lehetett volna s a dákokkal szemben tett nagymérvű engedmények daczára ez a béke végzetes bonyodalmakat hárított el a birodalomról. De a római közvélemény mindezen nehézségekkel nem számolva, csupán a hadi dicsőség megalázását látta Domitianus eljárásában.⁸ A háború pusztításait hasztalan sietett Domitianus az általunk bemutatott tábla tanúsága szerint is helyreépíttetni, az általános elégtelenség mindenben csak gáncsolni valót látott, úgy, hogy Domitianus utoljára is palotaforradalom áldozata lett. A római közvélemény ezzel Dacia sorsa felett is döntött. Traianus adoptatioja az elaggott Nerva által a közhangulat szüleménye vala s Traianus missioját Decebal megalázásában keresve, még beiktatása előtt kémszemlét tart az Al-Dunánál.

¹ A dák háborúk chronológiája még nincs végleg kiderítve. Hogy a chattok támadása (83) előtt kezdődött, azt egy carthagogiai feliraton C. I. LVIII. 1082 megörökített katonai kitüntetés bizonyítná. E katonát Domitianus három ízben tüntette ki, először a dák, másodszor a germán és harmadszor ismét a dák háborúban. Eusebius szerint az első nagyobb összeütközés 2101. vagy 2102. (Kr. u. 85) vagy 84 october 1-től 85 sept. 30 közé vagy 86 helyezhető. Domitianus triumphusa 89-re esnék.

² Corp. Inscr. Latin. III. 4013.

³ Dio Cassius szerint csak mulatni akart 67, 6, 3.

⁴ Jornandes, De rebus getarum 13, 78.

⁵ Corp. Inscr. Latin. III. 291. A háború hivatalos neve: bellum Suebicum et Sarmatianum.

⁶ Suetonii Domitianus 5. Eutropius 7, 23, 4.

⁷ A békefeltételekről Dio Cassius 67, 7. 1—3. A béke és diadalmenet valószínű idejéről lásd Henzen, Acta Arvalium, quæ supersunt Hermes 1874. 117. 1. Vess össze Dierauer, Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians. Büdingers Untersuchungen zur r. Kaisergeschichte, I. 63—112. C. de la Berge, Essai sur le regne de Traiane. Paris 1877. 28. 1.

⁸ Plinius is gúnyolódva vonatkozik Domitianus békefeltételeire.

ZÁRSZÓ.

Az előadottakból, azt hiszem, sikerült beigazolnom azt is: hogy méltó büszkeséggel emlegett Al-Dunánkat nemcsak a most folyamatban lévő szabályozási műveletek juttatják világforgalmi jelentőségre, hanem ebbeli hivatásának és rendeltetésének a világuralomra törekvő római császárok is élénk tudatában voltak s a Duna-völgy politikai szervezésének, a moesiai határőrség egyik czélpontját a dunai közlekedésnek a Pontus Euxinusig terjesztése s ennek biztonsági szolgálata képezé.

Minthogy pedig e nagyszabású feladat megvalósításának legfőbb akadályait akkor is az aldunai zuhatagokkal kapcsolatos hajózási nehézségek képezték s a római birodalom egységes közgazdasági és politikai törekvéseinek a délkeleti felföld hegyei közt szabadságra, függetlenségre nevedett s a szomszédos rokon népeknek irányítására már ennél fogva is kiválóan alkalmas dákok épen e természeti nehézségek felhasználásával időszámításunk első százada alatt jóformán útját tudták szegni: oly terjedelmű és szabású műszaki alkotásokkal kelle itt a nagyhatalmi törekvéseket istápolni, melyek annyi évszázad után pusztuló romjaikban is nyomatékos és szembeötlő tanubizonyságtételei annak az elhatározó befolyásnak, melyet e zuhatagsorozat a római politika mérlegére gyakorolt.

Midőn azonban saját korlátolt anyagi erőmhöz képest, inkább Dacia őskora iránti lelkesedésből e néhány újabb adalékkal gazdagíthatom e történelmi, régészeti és technikai szempontból egyaránt európai jelentőségű Duna-szakasznak legrégibb okmánytárát; midőn régészeti irodalmunknak eme kétszázados kérdőjelét a Domitianus-tábla költséges és fáradságteljes lemásoltatásával szerencsés lehetek elenyésztethetni: legyen szabad újból és hálás elismeréssel adóznom Lukács Béla kereskedelmi minster úr tudományszeretetének, ki e magában oly parányinak látszó vállalatot államférfiúi nagy elfoglaltsága daczára sem kicsinyelve, hatalmi szavával lehetségessé tette a lehetetlennek hirdetett feladat megoldását. És a már megnevezett mérnökök és Kick Nándor orsovai nagykereskedő mellett végezetül újból ki kell emelnem Szinte Gábor tanártársam önfeláldozó közreműködését, a ki nem csupán szép rajzaival segíté elő munkásságomat, de a kinek bátor magatartása nélkül alig lebbenthetjük vala fel a Gospodin örvényénél annyiak által sikertelenül keresett s halandó által a rómaiak alkotásainak rombahullása óta még el nem ért Domitianus-tábláról az ismeretlenség Isisfátyolát. Vajha a magy. tud. akadémia és Lukács Béla kereskedelmi minster együttesen módját találnák annak: hogy a kiegészíteni való tanulmányokat és helyszíni felvételeket a Szinte Gábor kipróbált erélyével és lelkes közreműködésével még a szabályozási vállalat tartama alatt tovább folytathatnók s az Al-Duna eme legrégibb szabályozási és védelmi emlékei olyan monographiával szerepelhetnének a milleniumi ünnepségeken, a minőket azok valóban megérdemelnének!

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.